

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KEMSEI ISTVÁN:
Bűnbak

NATKÓ ANNA:
A paraszt mint mitikus hős

PAÁR ÁDÁM:
Populizmus és népiség

7

XXXIV. évfolyam
2021. július
630 Ft

BIG-TECH DEMOKRÁCIA

TARTALOM

- 3 Kemsei István: Szeptemberi dinnye; Ballada arról, aki hazatért; Bűnbak
7 Mező Ferenc: Bigtech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban
19 Fátyol Zoltán: Satori; Egy kék jádekö
21 Juhász Zsuzsanna: Juli néni; Az anyám szoknyája
25 Lencsés Károly: Nem tudom; előbb deja vu
27 László Zsolt: Nagy Éles; Ferdén görbület
30 Csontos Márta: Belépési tilalom; Padlásvers
32 Nagyatádi Horváth Tamás: Képmérgezés
36 Pelle János: Diktatúra és lappangó hisztéria
49 Szilágyi-Nagy Ildikó: A lakat
52 Minden műalkotás: minta
(Balázs Sándor interjúja Farkas Ádám szobrászművésszel)
62 P. Maklári Éva: Eurydiké Orpheus felé szálló gondolatai; Száz év magány
64 Paár Ádám: A populizmus és népiség története Latin-Amerikában és Magyarországon
82 Natkó Anna: A paraszt mint mitikus hős
(Szabó Dezső, Milo Urban és Liviu Rebreanu regényének értelmezési lehetőségei)
101 „Hol az eső összeér a havazással...”
(S. Király Béla interjúja Szíki Károly színművész-rendezővel Farkas Árpádról)
109 Halmágyi Miklós: Bújjunk be az Aranykapun!
(Czakó Gábor történelmi regénye és néhány történelmi kérdés)
118 Nagygéci Kovács József: Táj és talaj
(Oravec Imre: Kedves John. Levelek Kaliforniába)
121 Salamon Konrád: A fehérterror gyilkosságai
(Kóródi Máté: Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tisztii különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról [1919. augusztus 3. – 1921. október 23.]
126 Spišák Monika: Muszkák, policájok, vörös karszalagosok a hatalom szolgálatában
(Máthé Áron: Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képei Farkas Ádám szobrász munkáiból nyújtanak válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Farkas Ádám: A feléledt oszlop, 1992

Kemsei István

Szeptemberi dinnye

*Ebbe már belepisált Lőrinc – régi öregnek valloam magam is,
hogy így beszélek, aki rég holt nagyszüléket majmol.
Ők szóltak így, mondataikba beleszöve
szólást, közmondást, metaforát, ún. képes beszédet,
pedig fogalmuk se volt a szemantikáról vagy épp
a stílusértékről, de amit mondtak, maga volt a nyelv.*

Szeptemberben már nem vesz dinnyét a józan.
Januárban szőlőt, nyárban narancsot,
hiába a modernnél modernebb tartósítási technikák,
más az íze minden hónapnak, állaga, illata
bármely időnek, jó tartani ezekhez magunkat:
a hideg évszak ezt kikezdi, azt a meleg rohasztja.

És még mi mindent tudott az a kültelki népség!
Beszélni jiddisül, cigányul, csirkét kopasztani,
félórát állni a meleg, tollbúzös víz fölött,
ízes ételt varázsolni a jóformán semmiből,
ja, a *szükség nagy úr*, állt volna mindenek előtt
a *házi áldáson*, ha lett volna tettükön *áldás*.

Lőrinc, Lőrinc, vészjósló, ravaszdi szeptember,
a napon meleg, árnyékban hűvösség,
a pollenekre fogjuk az első szénanáthát,
a frontokra a torzító öregséget.
A tükrök hazudnak, a szív, a láb, a tüdő,
mi is, akik önnön nyelvünkbe szorultunk.

Szegényes jószág, épp elég a társalgáshoz,
de az őszinteséghez már kevés, mondjuk, ahogy jön,
a *kopasz énekesnő* leplezetlen igazságait,
a *morál* befullad, az Egyenlítőn eltűnik az árnyék,
a szavak összesúgnak, a világnak sarkaiból
kibuggyan a lőrinces dinnye, ez az íztelen *ízé*.

KEMSEI ISTVÁN (1944) költő, író, tanár. Utóbbi könyve: *És ne tovább. Válogatott versek* (2018).

Ballada arról, aki hazatért

K. J. emléke

Mire hazaért, lehullottak a levelek. Kitavasodott.
Felejthetetlen a kőmerev arc. A soha többé.
Tétován állt az udvaron. Végül is beszélni kell,
megmagyarázni, hogy miért él még mindig,
pedig halott, akit kilenc éve tisztességgel
meggyászoltak, gondolatban eltemettek
a hómezőn, fagyott testére képzeletükben
ráterítették a szemfedőt.

A gyermek nézi az érthetlent. Az ő apja,
hús és vér kísértet, vagy mi. Áll ő is, érzi,
hogy meghasad, hallja a roppanásokat,
később kórházba viszik, nehezen
tér magához a vélt özvegy – új házas,
mert az életnek mennie kell – a veranda
felső lépcsőjén, a szomszédok a kertkapuban,
ezerkilencszázötvenhárom, kora nyár.

Az élet kegyetlensége a kora nyárban,
a törvény szabadossága az ember ellen,
az álmok legyilkolása a valóságban,
a semmi diadalittas üvöltése a némaságban,
ahol csak visszaút van az odaútban,
a cél átjátszása az összetört képzeletnek
valahonnan a létezetlen valahovába,
a halálnak halála a haláltalan halálban.

Mint aki lelép a Föld pereméről,
a másik utcára nyíló hátsó kapun ment ki
lassan, a vasútállomás felé, rigók danoltak,
lilaságban hervadtak az utolsó orgonák,
a kocsúton, a földes járdán az éjszakai eső nyomai,
a szerencsés lények másképp mérik az időt,
ő valahogy megfeledkezett a szerencséről,
még visszanézett, mielőtt befordult a sarkon.

Bűnbak

Az ezerkilencszáz kilencvennégyes focivében Franco Baresi, az olaszok csapatkapitánya csúnyán fölé rúgta a tizenegyest. Nyert Brazília. Aki végignézte a meccset, cseppet sem lehetett elégedett. Két impotens csapat brusztolása folyt a kapuk között, jóformán gólhelyzet nélkül. Tény, hogy a játék végtelenül unalmas volt, ha nem lett volna világbajnoki döntő, nem érdemelt volna ezer nézőt sem, nemhogy tévéközvetítést, felhajtást, világsztárokat.

A tévé tapintatból nem mutatta a zokogó Baresit, aki nyilván arra gondolt, hogy miatta vesz el Olaszország és az olasz foci becsülete. A brazilok bekkje, Marcio Santos, talán Baresi iránti együttérzésből szintén elhibázta, ismét egál lett, de utána a brazilok nem kegyelmeztek, Romario, Branco és a későbbi szövetségi kapitány, Dunga is kegyetlenül bevarrta. Albertini és Evani még versenyben tartotta az olaszokat, ám sem Massaro, sem Roberto Baggio nem bírta idegekkel.

Ezernyolcszáznegyvenkilenc augusztus tizedikén este Arad várában találkozott Kossuth és Görgei. Nem vitás, hogy a temesvári csata kimenetelére vártak, de a vesztes csatáról csak tizenegyedikén reggelre érkezett meg a hír. Még aznap lemondott a kormány, Görgeire ruházva a teljes katonai és polgári hatalmat, aki tizenharmadikán Világosnál a győztes orosz haderő előtt letette a fegyvert. Kossuth eközben már Törökország felé menekült, Görgei Paskievics foglyaként a cár kegyelmére várt. Kossuth szeptember tizedikén megírta híres vidini levelét, amelyben árulással vádolta Görgeit.

A dátumok feltárják a politika összes szennyesét,
amelyből bizonyos, hogy Görgeit jól csőbe húzták:
vigye el a balhét ő, aki immár ütőképes sereg
nélkül azt cselekedte, ami ebben a helyzetben
egyáltalán lehetséges: mentette a menthetőt,
azaz maradék katonái életét. Kossuthnak is,
Görgeinek is hosszú életet adott a sors, ám csak
Kossuthnak juthatott szobrok, utcák, terek ezere,
Görgeinek még a feledés jótékony homálya se,
halál utánig áruló maradt, visegrádi kertjében növényei
közt vén kertészkedő, átok verte példa, kire
az arra járó kíváncsiak felemelt ujjal mutogatnak.

Nem fontos tényekhez ragaszkodni, elég, ha csak *úgy*
emlékezünk, *mintha* a dolog megesett volna.
Ez szilárdul, jegecesedik, erről szól a történelem,
és ritkán másítható. A *pharmakos* arra született,
hogy fennálló rend bűneit magával cipelje, majd
en-testével együtt odavesse az éhes démonoknak.
Szentségtörés, hogy Jézus is... Az egész világ
gyarlóságával a kereszten, de a menny démontalan.
Legalább annyi jó legyen a fenti világban,
ha már látszólag úgy esett, elbukott az *ügy*,
hogy nem jön több bántódás az Atya jobbjá felől.

Újabbkori tanúságtétel szerint bűnbak nem lehet
akárki: csak jelentős legyen, vagy jelentéktelen.
Más eset nincs. Kivételes eset néha kivételes áldozatot kíván,
csapatkapitányt, hadvezért, Isten egyszülöttjét.
Mi tagadás, szeretünk ünnepelni, megemlékezni
arról, hogy valamiképp mi is az Idő gyermekei
volnánk, kissé elszakadva önmagunktól,
mintha nem is ezen a földön élnénk,
óvnánk magunkat a végső határig, csakhogy
a bűn beleszorult az emberbe, ficánkolása kihallik,
veri éjszakánként az égbolt padlatát.

Bigtech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban

„Ez a gondolat olyan gondolatokhoz kapcsolódik, amilyeneket egyszer már forgattam a fejemben.”

(Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Bp., 1992, Atlantisz, 239.)

A megfigyelő megfigyeléséről

Láthatóan messziről kell indítanom. Remélem az olvasó tud követni, és nem találja felvetéseimet érthetetlennek? A valós világ megismerhető-e? Ezen már évezredek óta „görcsöl” minden kiemelkedő elme (Platóntól, Nietzschén át, Heideggeren és Gadameren keresztül Wittgensteinig). A megismerés eleve feltételezi a világot és minket; szubjektumot, vagyis érzékelőt, a lényeg a folyamatban, az interakcióban van (a megfigyelés is az).

A világ visszatükröződik a megismerésben, és magában a megismerés folyamatában mi is visszatükröződünk (önmagunkban). S maga e folyamat természetese közege nem más, mint a nyelv. Ezért szoktam volt mondani a hallgatóknak, akik nem szeretik a magyar nyelv és irodalmat, hogy magától a világ felfedezésétől fogják saját magukat megfosztani: könnyező kövekké válnak, ha rájönnek mitől fosztották meg magukat önként!

A megismerés természetéből adódik, hogy nem egy megismerés van, hanem megismerések és ebből következően valóságok. Ezért mondom, hogy világok érintkeznek bennünk. Ez nem azt jelenti, hogy annyi világ van amennyi individuuum, mert közösségen keresztül kapjuk meg. Nem abszolút egyéneként, magányosan élünk a vadonban, hanem közösségeken keresztül (család, társadalmi csoport, politikai közösség, nemzet), divatosan hálózatokon keresztül állítódik a dioptriánk! Interszubjektivitás. Maga a szubjektum is interakciókon keresztül létezik.

Ez pedig jogosan felveti: hogy szabadok vagyunk-e? A szabadság már létünk álcája, egy színes ruha a nagy színpadon, s ennek megfelelően maga a szabadság dogmává korcsosult a forgatókönyv lapjain? DE kik írják a forgatókönyvet?

MEZŐ FERENC (1967) PhD, habil, egyetemi docens (Debreceni Egyetem). Szakterülete: politikai földrajz, geopolitika, területfejlesztés, területi tervezés. Legutóbbi kötetei: *Régiótervezés és térségmenedzsment* (2018, jegyzet, EKE), *Projekttervezés és finanszírozás* (2018, jegyzet, EKE).

A végső kérdés az: hogy döntéseinket, ténylegesen szabadon, önállóan hozzuk-e, a miénk, vagy mások döntései végződnek bennünk, mintha a sajátjaink volnának?

Twitter-diplomácia

Ha ezeket a bonyolultnak tűnő alapvetéseket el tudjuk fogadni, akkor rátérhetünk az írás valós szándékára: mi történik az Egyesült Államokban? Mert ami történik Amerikában, az fog történni a Világban!

„Tegyük újra nagyvá Amerikát” (Make America Great Again) – mondhatnám önkkel.

A tavalyi évben ismét felerősödtek a rasszizmus ellenes indulatok, amikor a rendőrök meggyilkolták George Floydot. Az esemény hatására országos szintű zavargások és tüntetések bontakoztak ki, valamint elindult az úgynevezett „Black Lives Matter” nevű mozgalom is, amely mögé számos híresség és ismert személy beállt. Más kérdés azonban, hogy ez a mozgalom és a céljai valóban felemelik-e, és hasznosak a több millió nyomorban élő fekete ember számára szerte az USA-ban.

Végleg letiltotta Donald Trump fiókját a Twitter, az Egyesült Államok elnöke már nem elérhető a platformon. A közösségi portál szerint az elnök több üzenetében is erőszakra bátorította a híveit, támogatta, hogy a Capitoliumhoz vonuljanak, a portál pedig attól tart, hogy további erőszakot szülhet Trump tevékenysége. A Twitter korábban már átmenetileg felfüggesztette az elnök fiókját, és korlátozni akarta a tevékenységét, a mostani tiltás azonban véglegesnek tűnik. Ez nemcsak a médiavisszhang miatt kellemetlen a volt elnöknek, hanem azért is, mert felmerülhet az az eretneknek tűnő gondolat, hogy tulajdonképpen a Twitter nyeri, nyeret meg a választást. Belpolitikai üzeneteit szinte kizárólag ezen a platformon közölte, és a külpolitikájának is egyre nagyobb része terelődött át a közösségi felületre. A jelenség nevet is kapott: *Twitter-diplomácia*.

Nancy Pelosi, a képviselőház demokrata elnöke a 2021. január 5-én a Capitolium előtt és az épületben lejátszódó zavargások után indítványozta, hogy azonnal távolítsák el az elnököt a hatalomból. Erre az amerikai alkotmány 25. kiegészítésének 4. cikkelye nyújt lehetőséget. Sőt tiltsák el attól, hogy újra jelöltesse magát elnöknek.

A kormányok és az állampolgárok kapcsolata is gyorsan változik, hiszen a digitális technológiák és a közösségi média lehetővé teszi az emberek könnyebb és gyorsabb mozgósítását politikai célokra. Ez idővel oda vezet, hogy a technológiai nagyvállalatok akaratlanul is a polgárok és a kormányok közötti közvetítőkké válnak, különösen a mai pandémiás helyzetben. A Facebook magántulajdonban levő közösségi oldalként hirdeti magát, de politikai semlegességére nincs bizonyíték. Ez rávilágít azon törvények és szabályok szükségességére, melyeknek célja a közösségi oldalak üzemeltetőinek felügyelete lenne. Sokáig azt hitték, a nemzetállamokra, a szuverenítésra a legnagyobb

veszélyt más szuverén államok jelentik, nem pedig a multi cégek, szuper bankok. Az állam legnagyobb vetélytársai azonban a BIGTECH cégek, mint az államközi térben működő kvázi önálló supra-államok.

A kockázat és a kihívás nagy, a geopolitikára pedig az emberi viselkedés kiszámíthatatlansága és a technológia rohamos fejlődése hatalmas veszélyt jelent.

Noam Chomsky 10 tétele tökéletesen leírja a tömegmanipuláció összes lényegi elemét (mint az 1×1, ld. Mező 2017). Tudod kinek kell az okos tájékozott szavazó? Úgy van – senkinek! A tömegmanipuláció elemeit pedig nem az új Göbbels-hasonmások irányítják, hanem ezek a cégek – választásokat döntenek el, ők a demokrácia új szuper-bajnokai. Vannak eszközeik, melyeket kedve szerint felöltöztetnek, becsomagolnak!

Black Lives Matter mozgalom: ki kit használ fel?

Ilyen eszköz lett a Black Lives Matter mozgalom, vagy csak röviden BLM-mozgalom, amely 2013-ban alakult meg. Elsődleges célja, hogy minden állampolgár megkapja a jogszerű rendőri eljárást, bírósági és az elkövetett bűncselekmény súlyosságától függetlenül. A polgárjogi mozgalom kárpótlást szeretne kapni a rabszolgaságért. Úgyis mondhatnánk, hogy alternatív valóságot, saját világot teremtenek, és párbeszéd helyett újszerű ellengyarmatosítás zajlik, melynek a terepe a nyelv és a kultúra és a más, velük ellentétes véleményt formálók eleve rasszisták, akiknek nincs helyük a szép új világban.

Bár kicsit furcsának tartom, hogy arról nem esik szó, hogy sokszor az afrikai adta el az afroamerikaiakat a fehér rabszolga-kerekedőknek, tehát saját népük bocsátotta áruba a most élő amerikai, afroamerikai közösség őseit, mégis, az afrikai országok irányában nem indulnak kárpótlási követelések. A végső cél nem más, mint az afroamerikai emberek teljes felszabadulása és kárpótlása a jelenlegi „fehér hatalom” alól (gondolj Obamára például vagy a Sony TV-re és az önmegvalósítókra – a kifosztott üzletekben).

George Floyd tragikus halála volt a gyújtózsinór, amit térdeplő, bűnbánó emberek tömegei követtek, és égő városok, ledöntött történelmi szobrok, amelyek idáig az egységes történelmi Amerikát jelképezték. És mi lesz ez után? Lesz egy afro, egy latinó és egy fehér Amerika? Vajon mi fogja ezeket összefogni? Bilincs? Mississippi államának a zászlaját már meg is változtatták 2020-ban. Országszerte a rendőrség felszámolását követelték, és a hivatalos szervek elleni ellenállásra buzdítottak: ennek a legsúlyosabb példája a seattle-i „Capitol Hill Autonóm Zóna” volt, ahol másfél hónapon keresztül fegyveres „partizánok, felkelők” tartották a területen kívül az állami erőket (*Seattle Times*, 2020. július 1.).

A gazdasági összeomlás, a baloldali médiatúlsúly („mainstream media”, azaz MSM demokrata párt felé húzása, pl. *New York Times*, CNN), az erőszakos tüntetéshullámok és a koronavírus-járvány elleni védekezés sikertelensége nyomán 2020 novemberében az amerikaiak Joe Bident, Obama egykori alelnökét választották az USA elnökévé, a Demokrata Párt pedig a Kongresszus mindkét

házában többséget szerzett. Ezt követően Trump hosszú ideig nem volt hajlandó elismerni vereségét, hívei (és a provokátorok) pedig 2021 januárjában megrohmozták a Capitolium épületét. Ezután óriási cenzúrahullám vette kezdetét, mellyel Trumpot, a még hivatalban levő elnököt gyakorlatilag eltűntették az összes népszerű közösségi médiaplatformról. Őt és híveit...

Patrisse Cullors a Black Lives Matter mozgalom egyik vezetője levelet írt Joe Bidennek, melyben emlékeztette a frissen megválasztott elnököt, hogy győzelmében nagy szerepet játszott a feketék nagyarányú támogatása, a fekete szavazók 87 százaléka szavazott Bidenre az exit poll felmérések alapján. Ezzel számos csatatér államban okoztak sikert (pl. Wisconsin, Michigan), azaz az afroamerikaiak nyerték meg a választást a demokratáknak, amiért valamilyen támogatást várnak el cserében. Mi lesz ez vajon? A bűncselekmények 50%-át fekete árnyalatú állampolgárok követik el, és az áldozatok túlnyomó részét is ők teszik ki. Gyermekük 70%-a csonka családokban, apa nélkül nő fel.

Nem várható, hogy lecsökkenjen a napjainkra óriási méreteket öltő társadalmi feszültség. A BLM-tüntetések megmutatták, hogy a politikailag indoktrinált kisebbségek már nem csupán szóban és írásban, hanem tettekkel is foganatosítják az általuk képviselt „reverse racism”, azaz fordított rasszizmus, a fehér lakossággal szembeni vélt sérelmek visszafizetésének és az ő kirekesztésüknek megágyazó ideológiát. Mindehhez gyakran a helyi fehér lakosság csak asszisztál a beléjük vert hamis bűntudat miatt.

A „Nagy Szétbomlás” és a megváltoztatott Múlt

Az Egyesült Államok és az Európai Unió integritása is kérdéses a jövőben. Előbbi esetében az egyre növekvő ideológiai szakadéknak köszönhetően már minden választás kisebb háborúval ér fel, melynek eredményét nem lehet általánosan elfogadtatni, az egyes oldalak hívei pedig egyre távolodnak egymástól. Trump elnöksége alatt a liberális paradicsomnak mondott Kaliforniában két terv is szárnyra kapott: 2018-ban konzervatív gondolkodók egy csoportja a jobboldali többségű belső területeket le szeretne volna választani Kaliforniáról, létrehozva az 51. tagállamot Új-Kalifornia névvel (New California Declares Independence From Rest Of State. CBS Local Sacramento, 2018. január 15.), 2020-ban pedig a Yes California szervezet az állam kiválását szeretne volna elérni az Unióból (San José Inside, 2020. szeptember 14.).

Brezinski rámutatott, „megosztó pártoskodástól szenvedő politikai rendszer” áll fenn az USA-ban, s tegyük hozzá a politikai leszámolásoktól sem mentes, a Triumph hívektől, rajongóktól megszabadítják a CIA-t, FBI-t, a hadsereget, az állami rendőrségeket, sőt a közigazgatást is átvilágítják. Mi lesz így veled Amerika? Megváltoztatják a Múltadat!

Fukuyama kérdésfeltevése – *A Nagy Szétbomlás* című könyvében – 2020-ban is aktuálisnak tekinthető az Egyesült Államok rendkívül polarizált társadalmában.

„Továbbra is fennáll: hogyan tudjuk újjáépíteni a társadalmi tőkét a jövőben? A kultúra és a politika egyes társadalmaknak biztosítja, hogy befolyásolják a szétbomlás iramát és mértékét, de hosszú távon ez nem ad választ arra, hogyan teremthető meg a társadalmi rend a 21. század elején” (ld. 112).

„Nagyon úgy fest a dolog, hogy kutyaszorítóba kerültünk: tovább haladva, egyre súlyosabb társadalmi dezorganizáció és atomizálódás vár ránk, a visszavonulási út viszont el lett vágva. Ez azt jelentené, hogy a mai liberális társadalmak arra vannak kárhóztatva, hogy egyre mélyebb erkölcsi romlásba és társadalmi anarchiába süllyedjenek, míg végül valahogy szét nem robbannak? Igazuk lett volna a felvilágosodás bírálóinak, például Edmund Burke-nek: elkerülhetetlenül ilyen anarchiához vezet minden próbálkozás, hogy tradíció helyébe az értelmet állítsuk?” (114). 13,7 százalékra nőtt az egészségügyi biztosítással nem rendelkezők aránya az Államokban 2020-ra.

A mai baloldal kevésbé foglalkozik a széles rétegeket érintő gazdasági ügyekkel, inkább különféle marginalizált csoportok ügyeit karolják fel, például az etnikai kisebbségét, a nőket, a bevándorlókat, a menekülteket és az LMBTQ-embereket. A jobboldal eközben a hagyományos nemzeti identitás védelmét tűzte zászlajára, ami gyakran az etnikumhoz vagy a valláshoz kötődik. A demokratikus társadalmak külön identitással bíró kis csoportokra szakadnak, ami azzal fenyeget, hogy nem tudnak majd kollektív társadalomként cselekedni, ez pedig csakis az állam összeomlásához vezethet. Nemzetállam kontra Birodalmi Amerika!

Latinók és az afro-amerikaiak a tortadiagramban

A spanyolajkúak bevándorlása rendkívül dinamikus módon zajlik annak ellenére, hogy a kormány több módon is próbálta megakadályozni, hogy képzetlen spanyol ajkú népesség tömege áramoljon be az országba (pl. kerítés az USA-Mexikó határon). E példából is lehet következtetni, hogy Mexikóból érkeznek a legtöbben, de más közép- és dél-amerikai országok emigránsainak is kedvelt célpontja az USA. Mivel a bevándorlók délről érkeznek, így logikusan inkább a déli, délnyugati államokban telepednek le, ott élnek nagyobb sűrűségben. A vidékről érkezett latin-amerikaiak jellemzően észak-amerikai városokban telepednek le, a legnagyobb gócpontok Chicagóban, San Antonióban, Los Angelesben és Albuquerque-ben vannak. Egyre inkább jellemző azonban az is, hogy északabbi területekre vándorolnak.

A modern baloldal szerint a marxista osztályharc átalakult, nem fogható meg a munkásosztály felszabadítási teóriáiban és a diktatúra közvetlen kiépítésében. Az új felület a kultúra, a kultúrharc; itt kell felszabadítani mindenkit az akarata ellenére is, hiszen ezen keresztül látunk és érzékelünk, a logikus manipuláció helyszíne tehát a NYELV. A nyelvet kell megszállni, kisajátítani, gyarmatosítani, mert azon keresztül lehet nemcsak a politikát, hanem szó szerint: az egész világunkat, az egész társadalmat kontrolálni. Végző soron a hatalomról

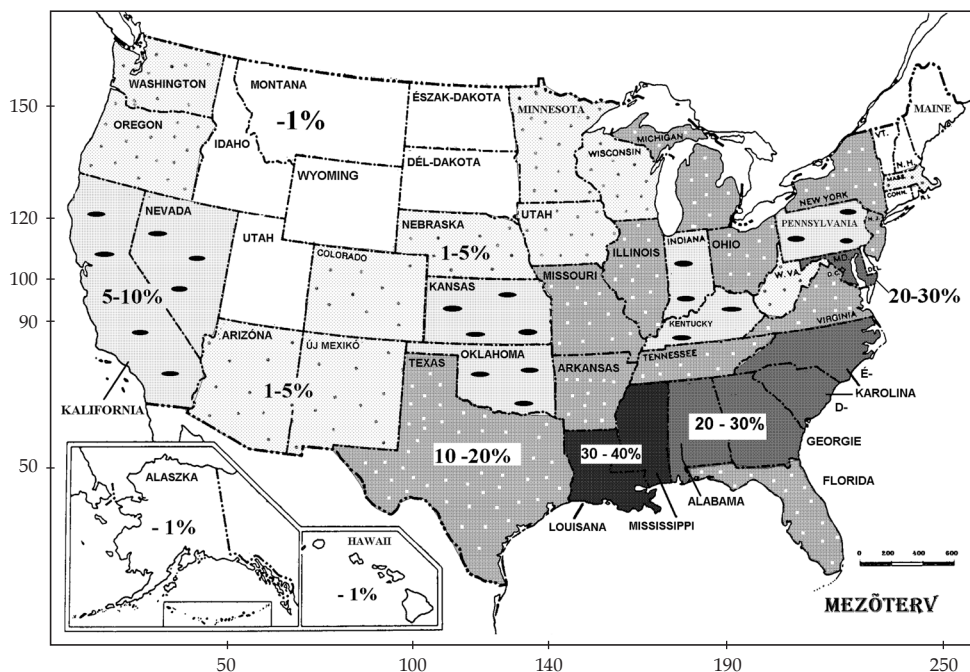
van szó, a hatalom kisajátításáról! És az ellenfél ellehetetlenítéséről! Politikai megsemmisítéséről! „Végkép eltörölni”. Valahonnan olyan ismerős.

Ezzel szemben egyre inkább tehetetlennek tűnik a nagy olvasztótégely a saját belső problémájával szemben. Már a Katrina-hurrikán (2005. szeptember) olyan dolgokat hozott a felszínre, amiről idáig, „hála” a média áldásos tevékenységének, nem volt tudomásunk. New Orleansban valóságos gettóháború zajlott, elszabadult a pokol, a rendőrök elmenekültek, három-négy napig a káosz volt az úr, a gettóbandák uralták az egész várost, fosztogattak, gyilkoltak kedvük szerint. Hasonló képeket láttunk tavaly szerte Amerikában. Rumsfeldnek kellett a helyszínre érkeznie a hadsereggel, hogy a rend helyreálljon, hetekkel a tragédia után, bomló, temetetlen hullákat láthattunk Amerika híres városában, olyan volt a látvány, mint egy elmaradott afrikai országban (New Orleans lakosságának 68% afroamerikai). A valóságos probléma feltárását a hazugságok sora erősen hátráltatja. A helyi afroamerikai társadalom szétesett, saját gazdasági bázisa nincs (ld. Fukuyama: *A bizalom* és *A nagy szétbomlás* című könyveit), a megszületendő gyermekek 64%-a házasságon kívül jön a világra, és apa nélkül nő fel, maximum házibaráttal találkozik. A városmagok fekete gettóiban maradt embereknek hiányoznak a pozitív mintaképek, melyhez a fiatalok orientálódni tudnának (maradnak a kosárlabdázók és a zenészek). Ugyanakkor a munkához jutás lehetősége tovább csökkent, mivel minimalizálódtak az ipari munkahelyek (vagy megszűntek, vagy a szuburbiába helyeződtek át). Az iskola nem fontos, dolgozó embert maguk körül nem látnak. A fekete munkaerő túlnyomórészt rosszul képzett, a szolgáltatási szektorban sem tudnak magasabb és jobban fizetett pozíciókhoz jutni. Gyakran a pénzszerzés egyetlen lehetősége a drogkereskedelem. Végbe ment a feketék kriminalizációja, ami erős negatív visszacsatolásként jelenik meg. Az utca sajátos szocializációs terep, ahol a tévé által közvetített vásárlási, tulajdonlási igényt kizárólag a bűnözés tudja biztosítani. A segély egy-két napig elég. Amerika térképe titkokat rejt, blightokat, penészfoltokat, gettókat. Már nem Amerika van, hanem Amerikák vannak, ezeknek kevés közülük van egymáshoz, egymás mellett élnek, egymástól óriási távolságokra (ld. térkép).

Az afroamerikaiak szuburbanizációjának vizsgálatakor azzal szembesülünk, hogy részesedésük a szuburbán tér össznépszerűségében különösen magas az elővárosok központjaiban. Máig nem részesednek számottevően a „counter urbanizationban” (ellenurbanizációban). Az elmúlt évtizedek vándorlási mozgásainak eredményeképpen a szuburban térség „feketébb”, a vidéki térség „fehérebb” lett.

Óriási kettőség rejlik benne. Az információt diplomáciai eszközként felhasználva az USA pontos, megbízható helyzetképet nyújthat bizonyos országok számára, ezzel is az USA-val való szoros együttműködésre készítetve őket. Ebben az okfejtésben már benne rejlik, az az állapot, ahol a geográfia „infográfiává” vált, s ahol a geopolitikából „infopolitika” lett.

Az információ a nemzetközi világ új értékmérője, és az USA bármely más országnál jobb helyzetben van ahhoz, hogy megsokszorozza „kemény” és

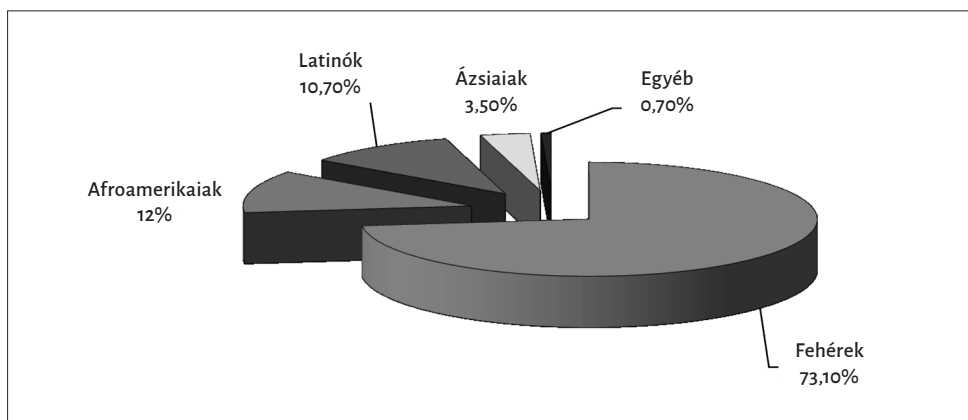

Afro-amerikai lakosság aránya az egyes államokban
(30-40%, 20-30%, 10-20%, 5-10%, 1-5% és 1% alatt)

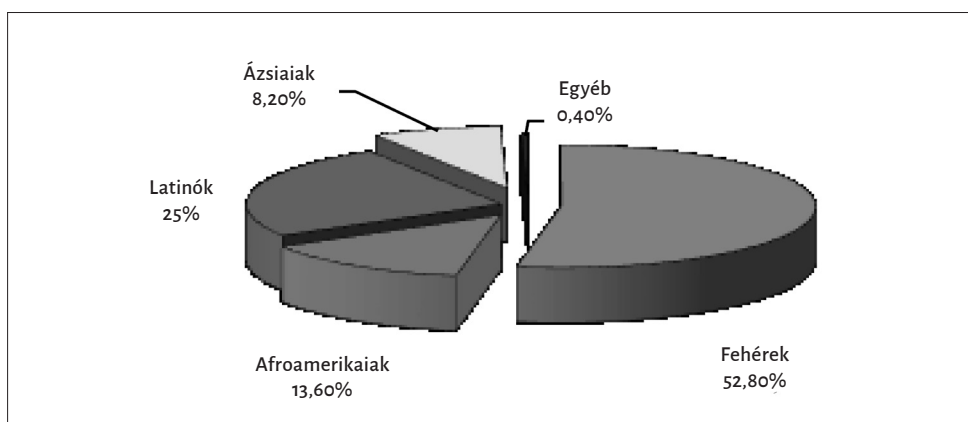
„lány” erőforrásainak lehetőségét. Valószínűleg a 21. században is a birodalmi Amerika lesz a hegemon hatalom, de ha hihetünk Toynbee-nak, hogy kihívás kell a fejlődéshez, Amerika csak uralkodni fog birodalmi attitűdökkel, pillanatnyi érdekeinek megfelelően. Félő, hogy előbb vagy utóbb gyűlölt hatalommá válik országhatáron kívül és belül.

Az informalizációval Amerika nemzethez való viszonya újra lejátszásra kerül. A kibertér az utolsó határ a szabadság túlbujánzásában és az amerikai sajátosság kovácsolásában. A paradoxon abban áll, hogy az informalizáció elemeire bontja a szilárd állami megjelenést és a régi határokat. Szilárd állami megjelenés helyett az Egyesült Államok egy teljesen informalizált világban a globális hálózatok csomópontjává válhat, egy funkcionális kapcsolóponttá, mivel a régi szabályzatok szimulációivá válnak a hiperrealitásban. Nem egyszerűen eszközök halmaza, hanem egy deterritorializált telemetrikus civilizáció, része a „társadalmi-gazdasági-technikai felszerelésnek, melyből a jövő társadalmi állnak össze” (Virilio).

Az amerikai civilizációt veszélyeztető fenyegetések – mióta a dimenzionalitás újrarendeződik (Virilio 1997) – az információs korszak áramlataiban és folyamataiban vannak. A fenyegetések térbeliségére és a felelőség megfogalmazására vonatkozó kérdés bizonyos divatos elképzeléseket hangsúlyoz a rugalmasságról és a sebességről a mai stratégiai elméletekben (Virilio).

Egyesült Államok lakosságának százalékos megoszlása 2000-ben

Az Egyesült Államok lakosságának várható százalékos megoszlása 2050-ben

A McWorld áramlatainak terei, mint a földalattik, áruközpontok, felhőkarcolók, repülőterek, hálózati komputerok, kapcsolódási csomópontok, adatbázisok, kommunikációs központok, egyszerűen elborítják és elpusztítják (mialatt elektronizálják) legdédelgetettebb mítoszainkat. A liberalizmus megadja a kiborg-féle életmódot a „mi” számára. Annak ellenére, hogy a közösségek és a kiborgok nyilvánvalóan a geopolitika elméletének és gyakorlatának részei a 21. század elején. A geopolitikai élet új, programokkal szervezett formáit folyamatosan tervezik, befolyásolva ezzel a félelmeinket és gondolatainkat, de akár a döntéseinket is. Át lehet írni a világunkat, valóságunkat valami MÁSSÁ. Nem találjuk az összhangot a természettel, felbotlunk egy kőben, de a csillagokat nézzük, és világrendszereket akarunk hódítani. Közben nem találjuk meg életünk párját, a sorsunkat, a nemzetünket veszítjük el, az álmainkat dobjuk el a monitorért. Ugye milyen szép rajta a kép?

Gazdaság és Civilizáció: a megváltozott arányok mögött

Visszatérve az arányokra: Fukuyama szerint a következő pár évtizedben az ázsiaiak mellett a spanyolajkúak fogják a növekedés ütemét diktálni. Számoljuk hozzá azt a 14 millió illegális latinót, akiknek az új elnök, Biden állampolgárságot ad. 2050-re a népesség egynegyedét fogják alkotni. A legtöbbször, kb. 60%-uk mexikói eredetű latinó, zömmel a mexikói határ mentén széles sávban (300–400 km-es) élnek. Ezt visszafoglalásnak is nevezhetjük (sok mexikói így is éli meg), hiszen a Mexikói Császárság közel 2/3-t az Államok elfoglalta (egyedül Texas kiáltotta ki a függetlenségét, és így csatlakozott az Egyesült Államokhoz. Texas, Új-Mexikó, Arizona, Kalifornia, Oklahoma stb.

Los Angeles-ben van a világon a 3. legnagyobb mexikói közösség, de Kalifornia, Új-Mexikó, Texas harmada, negyede már mexikói gyökerű (saját újság, tévé, rádió, saját kulturális közegben élnek).

A kubaiak elsősorban Floridában telepedtek le (közülük sokan szavaztak a republikánusokra, mivel erősen antikommunisták), a salvadoriak elsősorban Washington DC-ben stb. Ha az ázsiai származásúak erős növekedését is ide vesszük, akkor 2050-re a fehér amerikaiak 50% környékére csökkennek. Az igazi kérdés az, hogy mit okoz mindez a politikában? A demokraták már eldöntötték: elsősorban a bevándorlóknak és az afroamerikai szavazókban bíznak, itt erősítenek. És a világgazdaságra figyelnek, a nemzetgazdaságot és a nemzetállamot elhanyagolják, arról már valószínűleg lemondtak (szavakban nem, de tetteikben egyértelműen).

A másik nagy kérdés, amit a liberális Fukuyama sem tagad, hogy a gazdaság végső alapja kulturális alapú, s az végül is a Bizalmon alapul. Bízunk benne, hogy a jog megvéd bennünket, és a szerződésünk az érvényes lesz. Ha ez a Bizalom megsérül, vagy a kulturális alapja megreped, annak mi lesz a következménye? Még nem tudjuk! Amerika nagy átalakulás előtt áll, egy óriási kísérleti program zajlik, s ennek az eredménye – tetszik, vagy nem – meghatározza majd a mi jövőnket is.

Nem volt véletlen, hogy a boszniai háború béketárgyalásait 1995-ben a daytoni Wright-Patterson Légibázison tartották Ohióban, azon a helyen, ahol először alkották meg a „bionics” kifejezést, és ahol a világon a legfejlettebb földrajzi információs rendszerek (GIS) és megjelenítési technológiák közül jó néhányat találunk (Virilio). Ott a tárgyaló pártok meglátogathatták a „Nintendo” szobát, ahol megtekinthették a vitatott területek legfrissebb háromdimenziós térképeit, és amelyen precízen elhelyezhették a választó- és demarkációs vonalakat. A technológia Warren Christopher államtitkár szerint lehetővé tette a felek számára, hogy „áttekintsék” a területet, és „pontosan lássák, miről is beszélnek”. De amit a felek tulajdonképpen láttak, az természetesen szimuláció volt, a valódi modellje. Látszat és Valóság – örök dilemma (Mező 2007).

A térképek GIS-szel, a globális tér modern kartográfiai ábrázolásának poszt-modern telemetriai szimulációval történő helyettesítése Daytonban egy sokkal

tágabb technokulturális átalakítást tett mintegy bemutatva, hogy a 20. század végén hogyan képzelik el és hogyan jelenítik meg a világpolitikát. A folyamatosan működő, világszerte elhelyezett 24 órás hírgépezetekkel a világpolitika történése afféle információs látványossággá vált, egy olyan látvánnyá, mely formáját a virtuális élet áramlataiból meríti.

Televíziós látványosságként és könnyen felismerhető szöveggként állandóan élénk vetítve – káosz az utcákon, tevékeny demokrácia, államcsíny mozgásban – a világpolitika megszűnt színházi előadásnak lenni, mint ahogyan az volt a geopolitikusok számára a 20. század első felében. Ma már a televíziós látványosság és a katonai szimulációk hiperrealitása, az információk olyan univerzuma, ami bekerít és eláraszt mindent. A CNN pörgő világa egy információs sodrásban levő világ. A politikai realizmus szóképei többé nem lesznek lefedve valamilyen szédítő világképpel. A látványokat szédülés homályosítja el (Mező 2003; O' Tuathail 1996). Az információ sebessége, mennyisége és intenzitása az idegen politikát mint a gondolat valós lehetőségét fetisizálja.

Ez előtérbe helyezheti a sokak által felvetett eukleidészi, különálló nemzetállamokon alapuló világ széthullását, tovább megyek – azok mesterséges, szándékolt szétverését. Feleslegesnek gondolják, zavaró körülménynek. Látjuk, az Egyesült Államokban is, mesterségesen szétverik a nemzetállam Amerikát, a birodalmi Amerika oltárán. Ebből következtethetünk arra is, hogy mi a valós szándék Európában.

Poszt-posztmodern helyzet és az ár, amit fizetni kell

A mi poszt-posztmodern deterritorializáló helyzetünkben az emberek, a helyszínek és a történelmi örökség térszerkezete elvesztette a fontosságát. Innen érthető meg, hogy miért rongálják meg a történelmi szobrokat az amerikai városokban. Vagyis a tények egyre kevésbé befolyásolják a történetet magát, hanem az arról alkotott és elterjesztett, a valóságtól elszakadt összefüggések határozzák meg a bennünk lezajló folyamatokat. Tehát mi vagyunk a célpont, és mi vagyunk a helyszínek is, bennünk zajlik le az álvalóság a maga teljességében, a paradoxon paradoxonjaként!

A jelenkori kulturális formák alapjaiban törékenyek, hiszen nem birtokolnak eukleidészi¹ határokat, struktúrákat vagy szabályokat. Csak kérdéseket, melyeket meg kell válaszolnunk a megosztó globális folyamatok világában. Inkább az áramlatok és a bizonytalanság, s ezáltal a káosz elképzeléseire kell támaszkodnunk, mint a rend, stabilitás és rendszeresség „elavult” elképzeléseire (ld. Harari).

1 Itt jegyezzük meg halkan, hogy mikor mi magunknak felfedeztük Kínát, Euklidész „Elemek” című munkája – ami nem maradt meg eredetiben korunkra, a vatikáni könyvtárban találtak egy 10. században készült másolatot, ami a leghitelesebbnek tűnik – sokkal nagyobb érdeklődést keltett, mint a Bibliánk, ami nem kis fejtörést okozott a misszionáriusoknak.

Ez nem azt sugallja, hogy a világpolitika szükségszerűen meghaladta a területi államok elképzelését, de inkább dolgozik a delokalizált transz-nemzetek, ál-szuverenitás, posztmodern háború, deterritorializált valuta, a termelés és fogyasztás lokalizált hálózati gazdaságának különös új fúziójával. Új formákat, új fogalmakat talál ki, s ezekkel megszállja a nyelvet (fejlődés, átalakítás címén). Először zavart kelt – majd transzformál –, és mi befogadjuk, magunkévá tesszük – nem merül fel többé kétely...

A jelenkori hatalmi viszonyokban a technológia, az oktatás és az intézményi rugalmasság jelentősége nő, mialatt a földrajz, a népesség és az erőforrásoké/nyersanyagoké, illetve a 20–21. század eleji geopolitika hagyományos céljai csökkennek. Azt sugallják, hogy az az ország, mely a legjobban képes vezetni az információs átalakulást, mindennél hatalmasabbá válik. Számukra ez az ország egyértelműen a biden-i Birodalmi USA.

BIGTECH cégek előnye riválisaival szemben pont a határtalan, korlátlan információgyűjtés, és annak szelektált, átalakított változatának a széles körben való elterjesztése és hatása az információbefogadására. Ez olyan hatalmi előny, mely bizonyosan túlnő rajtunk, s a demokrácián is. Ez pedig olyan kérdéseket vet fel, amiről még álmodni sem merünk!

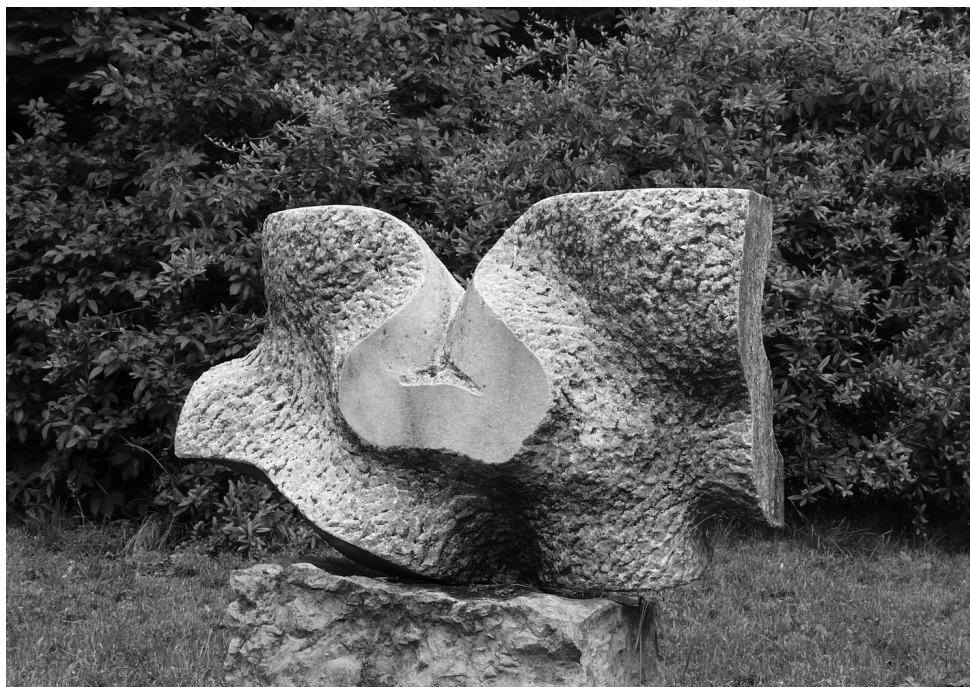
Biztosak lehetünk benne, hogy a „szabadgondolkodók”, akik gonosz mosolyal eltűntették a szabadságot, nemsokára elő fogják varázsolni valamilyen trükkös tüneménybe álcázva. A nagy kérdés: a többség elhiszi-e?

„Isten jókor elhagyta a világot, hiszen a gondjainkra bízta, és erről még írást is adott. Tönkretettük. Most aztán a szemével kell látnunk a pusztulását. Mire elpusztítjuk magunkat, végül is megismerkedünk a természetével. Ez a tudás.” Ferguson <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Brzezinski, Z.: *A nagy sakktabla*. Bp., 1999, Európa Könyvkiadó, 310.
- Dijkink, G.: *National Identity and Geopolitical Visions*. Routledge, 1996.
- Ferguson, N.: *Ist der Ferne Osten zum neuen Westen geworden?* 2016, [web:] <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article116309504/Ist-der-Ferne-Osten-zum-neuen-Westen-geworden.html>
- Ferguson, N.: *„Draghi hat nicht die leiseste Chance”* 2016, [web:] <https://www.welt.de/wirtschaft/article151394824/Draghi-hat-nicht-die-leiseste-Chance.html>
- Fukuyama, F.: *A történelem vége*. Bp., 1994, Európa K.
- Fukuyama, F.: *Bizalom*. Bp., 1997, Európa K., 613.
- Fukuyama, F.: *A Nagy Szétbomlás*. Bp., 2000, Európa K., 493.
- Giddens, A.: *The consequences of modernity*. Stanford, 1990, Stanford University Press, 356.
- Harari, Y. N.: *21 Lecke a 21. századra*. Bp., 2018, Animus kiadó, 303.
- Kaplan, R. D.: *A földrajz bosszúja*. Bp., 2019, Antal József Tudásközpont, 479.
- Mező Ferenc: *Politikai földrajz alapjai*. DE, Egyetemi jegyzet, 398.
- Mező Ferenc: Térértelmezések a geopolitikában. *Tér és Társadalom*, 2007/3, 1–22.
- Mező F.: A kapitalizmus ideológiája. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3, 45–69.

- Mező F. (2009) *Európa újrarajzolása*. Magyarország és Európa (Tegnap és ma. Szerk.: Pallai L. 275–291.
- Mező F. (2017) *Dekódoljuk Brüsszel politikáját*, https://gondola.hu/cikkek/105380-Dekodoljuk_Brusszel_politikajat.html
- Mező F.: Új üzenetet zúg az európai szél. *Magyar Idők*, 2017. 10. 31., 10.
- Mező F. (2017) *A hit erejével* (500 éves a reformáció) <https://lt-lt.facebook.com/this.is.christian.hungary/>
- O' Tuathail, G.: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis, 1996.; University of Minnesota Press.
- Toynbee, A. J.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1971, Gondolat Kiadó.
- Virilio, P.: *Információs bomba*. Bp., 2002, Mágus Design Studio Kft.
- Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Bp., 1998, Atlantisz, 239.
- <https://www.seattletimes.com/seattle-news/seattle-police-clearing-chop-protest-zone/> - Seattle police clearing CHOP protest zone. Seattle Times, 2020. július 1.
- <https://sacramento.cbslocal.com/2018/01/15/new-california-declares-independence-from-rest-of-state/> - New California Declares Independence From Rest Of State. CBS Local Sacramento, 2018. január 15.
- <https://www.sanjoinside.com/news/california-secede-one-group-got-a-key-approval-last-week-to-try/> - California Secede? One Group Got a Key Approval Last Week To Try. San José Inside, 2020. szeptember 14. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20160703/milyen-amerikai-alom-hatalmas-a-tores-a-gazdagok-es-szegenyek-kozott-234091>; 2021. 01. 16.
- <https://ma7.sk/nagyvilag/valtozoban-az-amerikai-lakossag-osszetetele>; 2021. 01. 17.
- <http://nepesseg.population.city/amerikai-egyesult-allamok/>; 2021. 01. 22.
- <http://www.electproject.org/home/voter-turnout/demographics>; 2021. 01. 22.

Fátyol Zoltán

Satori

Gyarmati Imrének

Az ember olyan, mint a rossz tepsiben készült sütemény: teteje világos aranysárga, az alja meg égett-fekete. A mester közönyös hangon ejtette ki e szavakat, ítélet, indulat, semmiféle érzelmi töltés nem volt képletes mondatában. Tanítványa feszülten figyelt – várva a folytatást, mert a mester megállt, hosszasan és némán nézve maga elé –, aztán nem bírta tovább és megtörte a csendet: de milyen a közepe? A mester ránézett, majd visszatérve révületéből hosszú nyelvű vízmerőjével jókorát ütött a kérdező fejére. Újoncként nem ismerhette még a kiszámíthatatlan metódust, felüvöltött fájdalmában, jajgatva káromolta mesterét – kolostorával együtt –, aki mintegy pedagógiai célzattal hozzátette még: látod, ilyen a *satori*. Tökéletes választ kaptál. A közepe nyers és csordultig van fájdalommal, az ember pedig – fentről lefelé vagy vissza, ahogy most te is – állandóan úton van lényének három rétegében.

Egy kék jádekő

Kiss Zoltán Péternek

A Meszena és Könyök utca
sarkán frissebb a levegő.
Szemben lehúzott redőny,
a málló házfalon szünet
nélkül csöndesen remeg
a rozsdás vaslemez,
mögötte a tenger hullámzik
az enyészet partjai közt,
megfellebbezhetetlenül
van ott, biztosan ezért vált
a klíma azon a ponton;
egy kék jádekő vándorol
benn a korhadó polcokon,
lassan mozog és a falon át
túl valóságosnak tűnik –
a kő a tenger. Halkan zúg,
rezeg a redőny a hangtól –
a tenger a kő, a kék jádekő.
Omlik a vakolat a kis
vegyesbolt falán, az volt
egykor, a sarki ház oldalán
téglaig tűnik el a malter,
és túl valóságosnak látszik
odabenn a salétrom és
penész túlról, a falon át,
a Meszena és Könyök utca
sarkán állva, ahol üdébb
a levegő, távolabb már
összeérnek a lombok az út
felett; odaát halkan zörög
a kopott fémlemez, és
mögötte egyre zúg a
tenger: a kék jádekő,
megfellebbezhetetlenül.

Juli néni

Jaj, Juli néni, mit tegyek, hogy ne forogj most? Ne, a sírodban, mert neked még az van, csillagom. Az, hogy foroghass benne kedvedre.

Mikor én rád gondolok, hogy forognál-e, nekem, haragvón, angyalom. Mert ládd, mi már csak szórva. Szórva vagyunk és szórva leszünk, mert az olcsóbb, virágom. Cseresznyefa-ágacska, mert az, az voltál inkább, hát minek is kellett neked az a böhöm koporsó, az a vidéki messzi temetkezés a rokonok mellé. Hisz itt maradtál nekem, és lehet, hogy már csak főleg nekem maradtál, te és a történet. A story, a hagyatékod s a történet vége, jaj. Mert jaj, öreg barátném, hogy egy se, egy szomszédod se, karácsony este, egy se kopogtatott nálad, pedig a Jézus született meg újra éppen. Hát akkor mit vársz tőlem? Adok én szívesen, és adok, mert tudok. De mondd, te szívleső, te igaz ember mindig, te, hogy milyen lélekkel tegyem? Milyen lélekkel és mennyit? Hogy ne, ne csalódjak úgy, mint te. Vagy ha igen, lásd, egyezkedek máris, egyezkedek egy halállal, egyezkedek egy régmúlt világgal. A tieddel, látod-e, hogy mit és hogyan, hogy csak kicsit, csak túlélhető csalódjak.

Mert azért, nem? Azért mondtál el mindent, hogy tanuljak, hogy lássam az embert. Lássam egyenként és külön, és színről színre, és nem tükör által, és nem homályosan a szomszédaidat, akik számolatlan fogadták a készleteidet. A kicsi boltod árukészletét, amit szép lassan hozzájuk vándoroltattál, mikor láttad, hogy közel az államosítás. És nem akasztottad föl magadat, és nem mondtál olyan sületlenségeket, hogy oda, mindjárt odalesz egy élet, a te életed műve. És nem loccsintottad szét a fejedet se, se aszfalttal, se golyóval, pedig mérhetetlen haragodhoz az illetet volna. Hogy kárpótlás nélkül, egyik napról a másikra ebrudaltak ki a boltból, s hogy megalázzanak, hogy éreztessék veled, fordult a kocka, szabad a nincstelenné nincstelenné tenni, hát a kabátodat se hagyták, hogy felvedd. De mit bántad ezt te már! Te túl voltál mindenféle államosításon. Csak falak voltak azok már teneked, csak falak és polcok, áru nélkül és a te lelked nélkül. Mert a te lelked már rég, már hetek óta a szomszédoknál volt,

JUHÁSZ ZSUZSANNA (1958) az ELTE pszichológia szakán végzett. Prózakötete *Hát micsoda nő* ez címmel megjelenés előtt.

szépen elosztva, zsír, liszt, hagyma, krumpli, cukor és hús. Mind a szomszédoknál volt addigra, a szomszédok gyomrában rég. A te lelked az ő testükben volt szépen elosztva, felstócolva rég. És karácsony este szálltak a szagok, ki a szomszédok ajtaján át. A jótékony pörköltszag, az evéshez kedvet is csináló, savanykás, húsos káposzta szaga, és a süteményeké keresztbe-kasul, mert méretlenül adtad a diót is, mákot is az utolsó pillanatban.

És neked, neked nem volt akkor este főznivalód, cseresznyefavirágom, nem, mert mindent odaadtál, gyorsan és titokban, mindent oda. Mert neked mindegy volt, hogy adsz vagy eladsz, mindegy már. Neked szenvedélyed volt, a véredben volt az élet ide-oda áramlása. Hát nem hagytál magadnak semmit, te otaku, te. Te isten barmocskája, hogy magadra nem gondoltál, hogy magad kövezted ki a magad útját a csalódásod felé, te! Mert szálltak, jöttek a szagok befelé, de aznap este se férfinak, se nőnek nem volt érkezése tehozzád. És te ültél otthon tétlenül, tétlenségre kárhoztatva, és moshattad volna tisztára a szemedet és a szívedet a könnyeiddel. És fogadkoztál is bizonyára bolondul, hogy te nem, te soha többé nem adsz szóttanul és csak úgy. Hogy ezentúl igazi, méricskélő ember leszel. Kiméred, ki, hogy mi jön be és mi ki, hogy többé ne legyen okod a csalódásra. Pedig hát azok a szomszédok, azok a se nők, se férfiak akkor este, akkor este tán csak azt gondolták, hogy ennyit adtál nekik hetekig, akkor magadnak kétszer, sokszor ennyit hagytál. Mert ládd, ők, ők voltak az emberek. Az igaziak, mert az ember ilyen, lásd. Képzelné se tudták tán, hogy te semmit, de semmit nem hagytál magadnak. És az is lehet, ágacska, hogy tort ültek aznap éjjel, a bosszú, a visszaadás torát, a kihasználtság, a megalázottság, a kiszolgáltatottság bosszújának a torát. Terajta, virágom, terajta báránycám. Mert te voltál aznap este kéznél, és ezért a te lelkedet lógatták fel a lámpavasra, míg te csalódottan zokogtál odahaza, ott, ahol többé otthonra nem nagyon leltél. S aztán el is költöztél onnan, és te már halott vagy, tán kibírod már azt is. A tort, a múltbéli tort, mert mintha nem is töltött káposztával, de az ördög gyümölcsével zabálták volna tele magukat, beszippantotta őket az örvény. Mert lásd, barmocskám, nem lehet csak egy icipicikét állni a bosszút. A bosszúhoz valami nagy kell, valami óriási.

S ha nem lett volna szenteste, tán a véredet is veszi az, aki, aki aznap este bekopog mégis hozzád. És látod, lásd csak, megméréttél mégis, meg, hiába, hogy addig is és az után az este után is te valahogy a méretlenség hitét választottad. Mert nem vezett el mégse útközben, a halálig a te lámpavasat látott lelked, s a csontjaid is egymás mellett nyugszanak szépen, tán Lillafüreden. És könnyűnek se találtattál, dehogy. Nyomsz engem, nyomod a mellemet napok óta. Nyom ez a szerencsétlen gondolat, hogy tán nem is olyan rossz bűnbaknak lenni. Állni, kiállni a bosszú járatait a szívünkhöz, mert lásd, sokszor kapok én is mások hanyagságáért, ügyetlenségéért a fejemre. De nem szólok vissza, nem árulkodom, mert kell a pénz. Megadom hát azt, ami a császáré, hagyom a függesztőmet, hogy azt érezze, csak és egyedül tőle függ az életem, mintha nem is csak kenyéradóm, de császárom volna. Viszont ami

az istené, az az istené, lásd, cseresznyefa ágacskám, lásd te, ha én nem látom magamban.

És nem a mi bűnünk, ha a bárány vére még mindig csörgedez, s az se, ha nem áll el soha. Inkább terajtd, bogaram, akkor, és énrajtam most. Inkább egy vagy, kevés a százak és ezrek helyett. Inkább te, aki hívod, kihívod, mert halott vagy, mert bírtad élve is, elbírtad a csalódást az emberben, el, hogy szüksége, kenyérnél is nagyobb szüksége van a bosszúra, s aztán a tudásra, hogy a bosszú nem jó semmire, hogy a bosszú csak még nagyobb bosszút akar.

S ők már, a szomszédaid, no, nézd csak, nem igazából, csak képzeletben tették. Csak képzeletben a bosszút. Fejben, csillagom. Bár bizonyára a végsőig vittek mindent. Minden elfojtott indulatot, mert aztán már csak csendben, vagy alig köszöntek. Nem volt maradásuk a közeledben, nem volt maradásuk a saját képzeitek közelében. Ami az ördög műve, az ördög pillanatnyi műve volt, bizonyára.

De költözni te költöztél. Előbb ide, fölibém, aztán odaátra. S adok én, ne félj, adok. És számolatlan. De ha kell, azért a csalódástól, az igazi nagytól megóvhatnál, angyalom, mert öreg vagyok én már minden kereszthez és mindenféle egyházi jelképhez. Botlom csak el szépen, ha itt lesz az ideje, lelkem virága, és hagyd szétloccsanni a fejemet. Akárhol, szabadon.

(Mert ugye haló porodban se bírnád ki, még élő korod múltbeli-képzeti emlékének se, ahogy szimpla, koedukálhatatlan bosszúvágyból a nők megtépnek és a férfiak pedig, jaj, megfogdossák a melleket, mielőtt leköpnének és sarkon fordulnának. Vagyis az az egy nő vagy férfi, aki szenteste mégiscsak bekopogott volna az ajtódon. Te is megúsztd, öreglánya. Öreglánya angyalom.)

Az anyám szoknyája

Hogy lesz-e piaca? Hát tudom én? Azért főzöm most, mert most érek rá, és sajnálnám, ha ott rohadna rekeszekben. Tudod, amiket te szereztél, amiket te sajnáltál meg, hogy szép kis műanyag ládácskák ezek, kár volna nekik zúzdában végezni.

A birs meg hasznos, de nem szeret sokáig magában. Megrohad, ha felejtik. Megrohad ládában, megrohad társaival, de tarthatod önös magában is, megrohad úgy is előbb vagy utóbb. Mert ebben olyan, mint az ember. Ha nem veszik hasznát, valami elkezdi belülről rágni. Hát ne kérdezd, miért és merre, és miért most. Csak. Csak úgy.

Hadd legyen már valami, amit csak úgy, kedvemre csinállok. Más pálinkát főz belőle, én sajtot. Mi van ebben? Meg ha már kérdezed, hát azért is főzöm,

mert aztán ha kész, csak szárad. Enni nem kér, csak van, nem rohad, nem is penészedik. Csak szárad az idők végezetéig. Végre valami, ami majdnem-hogy örök.

Pedig nem mű, nem műanyag, hanem szerves, de dacol minden gombapénész-invázióval szemben. Harcol, de csendesen. Panasz, jajszó és hiszti nélkül. Tán még tanulok is tőle valamit, lásd csak. És ne irigyeld tőle az időt, amit rászánok. Unokám nincs, a két kutya meg, úgy látszik, mégse elég unokapótlásnak. No meg fiú, kan mind a kettő, kéne ide még egy kis lány, lányosság is. És ez a birs, lásd, mindent befogad, rakhatsz bele bármit, diót, mandulát, aszalt más gyümölcsöt, befogadja és megvédi, meg minden rontástól. Mint a magzatvíz, lásd-e, úgy óv minden beléje került gyümölcsfa fiát-magzatját. Hát lehet-e jobb, kedvesebb ikonja ennek a kornak, amikor is a kapcsolatok olyannyira lazák, olyannyira ritkásan szövöttek, hogy nehéz megkapaszkodni bennük a már megszületett gyerekeknek is, nemhogy a csöpp magzatkáknak.

Hát tudom én, mire lesz jó ez itt? Ez az aranysárga lé, ez a most még cukros, ragacsos trutyi? De ha kész lesz, tán emlékeztető lesz, hippocampális, vagyis íz- és szagemlékeztető tán az agyban. Hogy egyszer volt gyerekkorunk, és volt benne birs vagy sima alma és fahéj, és még valaki más is volt, hogy mindezt egybefőzze. És akkor gyerekek is voltunk, gondtalanok jó pár évig, néhány évtizedig.

És akkor nekünk tartozásunk van, amit ideje megadni. Meg, az anyánknak, és továbbadni a könyvelést a gyerekeinknek. A szellemét az íratlan törvénynek, hogy ha egyszer kaptál, azt add vissza. Mindegy, mikor, mivel és kinek, de add, hogy kerek legyen a világ.

Kerek, mint a kismamák hasa bárhol a világon. És tudd, mielőtt főzésbe kezdek, az ablakhoz szoktam menni, hogy megnézzem a madarakat. És titkon és szavak nélkül, némán a szívem sóhajával kérem őket, hogy segítsenek. Mert az Isten nekem messze van, de ők közel, és nem is olyan hatalmasak, mint Isten.

Tudod, főleg a cinkepárt szoktam hívni segíteni, és a galambokat is persze, a haszontalanokat, akiket véletlenül etetek, a cinkékkal együtt. Mert nem szabad, tilos itt a galambokat etetni. Viszont rohadni lehet, némán, egyedül, eldugottan. Mint a kóbor macskáknak, ha kifog rajtuk a tél. De etetni őket is etetik a környéken, titokban. Mert kóbor állatnak, négy lábúnak lenni itt azt se szabad.

No de mi lenne Velence galambok, Róma pedig macskák nélkül? Etető öreg-asszonyok és motyogó vénemberek és persze totyogó gyerekek nélkül a világ?

És szoknya nélkül, amibe jó kapaszkodni a földre huppanás helyett.

Lencsés Károly

Nem tudom

...ahol én élek nincsen metró
se villamos. A föld alatt koszos hólé csatornavíz
hömpölyög s amit a nyári záporok után felbőfög azok meleg piszkos vizében
kulcsos panelgyerekek toporzékolnak.
És ma az ünnepek közti pihenőben azoknak csontjai reszketnek akiket
elhagytam mert még élek. Gyalogolok az Északi temető nagy kapuján át.
A szél az arcomba kiabál. Sikolt visít akár egy leleplezett Démon.
A temető számos kis ösvényét ismerem és ismerősként int a tölgy melynek
magánya átragad rám
Ha nekidőlve nagyanyám sírját kémlelem.
Botorkálok a széllel. Fekete kemény rögöket
mozgatok hogy kicsit könnyebb legyen a föld.
Nem nem vagyok varázsló ha kérdezed. Sőt nagyon is emberi vagyok.
Szemem eltéved a kőerdőben a fejfák a faragott angyalok között s viszi a szél a
képzeltésem hogy ott ahol az avar borította út
elkanyarodik meglepetés vár. Nem tudom mi. Nem
tudom miért vagyok itt. Miért vetem hátam a nagy fának és figyelem
a keskeny utat amely úgy tűnik
a keresztfák erdejébe vész. Vajon onnan ki jöhetne?
Nem tudom. 'itt vagyok minden évbe'

előbb deja vu

(egy kérdés)

Én is kéknek tanultam azt fenn
zöldnek ezt lenn
és minden árnyalatot megtanultam
amit tanított az elmém
azt hogy színe nincs levegőt
orron be szájon ki...
vajon ha fordítva
élném meg úgy értem
előbb deja vu
úgy istenek igazából hogy előbb
végig játszódna a mű aztán megíródna
eltemetnének aztán először felsírnék
mennyből pokolra vágynék
101. emeleti iroda ablakából
gyárméreg füstfelhőből... barlang falára
kővel jelet
igen mielőtt még
bűnbeesnék előtte már megbűnhődnék
vajon úgy valahogy egyszer skarlátnak látnám az eget olyanak amilyen?

Ferdén görbület

A tető palái forrón sütöttek. Akár egy pizzakemencében is érezhették volna magukat. Másodnapján lovagolták már a tető gerendáit, az itt-ott berepedt, lehullott tetőcserép-foltok között. Mesteremberek voltak, de a mesterségbeli tudás még nem vezetett sikerre.

- Te Józsi! Ma is befűtöttek rendesen! Remélem, hoztál bőven sört.

- Hogyne hoztam volna. Hát száradjunk ki itt a tetőn, mint sivatagban a hal?

- Miért éppen a hal? Mit keres egy hal a sivatagban?

- Komám! A hal azt keresi a sivatagban, mint mink itt fönt a tetőn.

- Igazad van, Imrém. Jól látod a dolgokat és azok bonyolultságát is. No de nosza, mert itt ér minket az esteledés is. De azért ne kapkodjunk. Igyunk egy bátorító felest, attól kimelegszünk még jobban, de egyből le is hűtjük magunkat egy pár doboz sörrel.

A munkatempót szakmabeli megfontoltság diktálta tovább.

- Józsi! Itt ez a lécs görbe!

- Imrém! Miért lenne görbe?

- Nézzed csak meg!

- Hát, hiszen látom, de az nem görbe.

- Hát micsoda?

- Üsse ki a szemedet a varnyú! Nem görbe, hanem ferde.

- Ferde a jó édes anyád telt combjai között tádogó micsodácska!

- Imrém! Én úgy fültövön váglak, hogy visítani fogsz, mint egy húgyos malacka!

- Ha mondom, hogy ferde, akkor az ferde!

- Én meg azt mondom, hogy görbe! Te ökörkjóság!

- Nyugvás! Jó?

- Jó.

- Higgadjunk le, de közben igyunk egy hideg sört.

- Te, Józsi! Hoztál szöget?

- Nem én. Azt hittem, hogy a teládában van még egy napra való.

- Hogyan lenne, hiszen abban hoztam a pálinkát meg a sört.

- Hát ez nem lehet igaz!

- Már miért ne lenne az, hiszen most is azt isszuk.

- Jó! Te csökevény! De mérő és kalapács van nálad?

- Azt tegnap este az autódba tettem.

- Mentem megőrülök, te barom! Az én autómba raktad, de a tiédde jöttünk ma.

- Ez sajnos így esett. Szerszám nincs, oltári meleg van, és ez a sok szar görbe léc...

- Miért görbél már megint? Mondom, hogy ferde! Nem jutok veled semmire!

- Én sem.

- Úgy néz ki, komám, hogy nem egy ágról pattantunk. Át kell gondolnunk a jövőnket, de előtte igyunk meg minden piát, legalább a göngyöleget ne kelljen visszavinnünk. Ha úgy vesszük, sikeres volt a napunk. Kicsit később jöttünk ugyan, de már majdnem dél van. Nem tartottunk ebédszünetet sem, és mivel péntek van, hamarosan leléphetünk. Nekünk is jár a pénteki rövid nap, húzzunk el innen a forró tetőről, mint a gúnarak.

- Gúnarak? Te gúnárnak gondolsz engem? Te satnya, kopasznyakú kakaska!

- Csak példálózni akartam.

- Példálózz az egyetlen anyukád farával!

- No! Menjünk innét, és hétvégén gondolkodjunk további útjainkról, a meg-alapozható jövőnkről.

- Legyen úgy, testvér. Átgondoljuk, és hétfőn ugyanitt munkára készen megdumáljuk. Oké?

- Oké!

Józsina nehezebbre esett, hogy a göngyöleg mégis a kocsijában maradt. A szemeteszsákokból bőven csempészett a szomszédok kukáiába is. Elhatározta, hogy tart egy görbe estét. Igen! Egy görbét! És belül elmosolyogta magát, hogy Imre hétfőn reggel majd ferde szájjal fogja fogadni, hogy kilép a jövőtlen páros Bt-ből. Igen, ferde szájjal, kicsit görbülten...

Nagy Éles

Fejbe verte éles fényével a kelő nap, a Nagy Élest. Nagyon élesen érte ez a hajnali élmény. Minden megvilágosultsághoz kell a fény is. A fényes templomok, fényes meghívások, fényárban úszó esti bulik. Aztán kell a fény éltető ereje... A sugárút hosszúnak tűnt most annak ellenére, hogy naponta ezt az utat járta be. Miért pont ezt? Azt már nem tudta. Valamikor azt mondták neki, hogyha Nagy Éles akar lenni és az is szeretne maradni, akkor ezt az utat kell bejárnia minden nap. Ki mondta, és miért? Arra már nem emlékezett, de jó volt nem emlékezni. Az emlékezet néha gyötrő és fájdalmas dolog. Különbösen is minden megrázó dolgot el kell engedni, el kell engedni, mint nap a sugarait. Nagy Élesként kell élni, mert másként nem jó, nem lehet. Lehetőleg kerülni kell a Kicsi Tompákat és sokaságukat. A Kicsi Tompa olyan, mint egy felejtésre ítéltetett nagy magyar író művében a Balga. Balga mindig jól járt, boldogan élte a maga primitív egyszerűségéből elérhető életet. Nem halasztott el lehetőségeket, mindent a pillanatnak és kézzel markolhatónak vetett alá, holott tudhatta volna, hogy Nagy Élesek nélkül a Kicsi Tompák, avagy a Balgák sem tehetik azt, amit tesznek. A lényeg, hogy a boldogságuk titkát a Nagy Élesek őrzik. A titkok is nagyok, megfejtésük is mindig valamiféle élen táncolást jelent. Élesnek kell tudni maradnia bármi áron, ez a feladat, mert mint az utolsó Jedi lovag világában, a jövő szigeteinek egyikén a ködökkel teli óceánban az erő csak akkor maradhat vele. Él és erő, ez itt a lényeg! Tudta, hogy közvetlen környezetének okozna fájdalmat minden megmozdulásával, ezért távol tartotta magát még a többi Nagy Élestől is. Elvárt, előírt útját bejárva megtért fényesen berendezett lakosztályába. A balkonról szemlélte a lenti lombkoronákat. Az ágvillák között egy karcsú, fekete tollazatú és sárga csőrű madárkát pillantott meg. A feketerigó trillázásba kezdett, hangjának természetes szépsége meglepte Nagy Élest. A madárka elhallgatott, elbújt a lombkoronában, Nagy Élest valami hatalmas és gyötrő hiányérzet kerítette hatalmába. A madárdal elültével nem jött számára magyarázat semmire. Belefeküdt automatikusan vezérelt vízágyába. Nem akart gondolni semmire és senkire. Tette mindezt boldogan, vagy boldogtalanul? Ez sem érdekelte már...

Csontos Márta

Belépési tilalom

Üzenet jóhiszemű esélyteleneknek

Most nem engedhetünk be,
nem alkalmas az időpont, most
ellenőrizzük a helyszíneket és
a jelentkezőket, s tünődünk a
sorvégeken, hova tehetjük a pontot,
de addig is maradjon neked a biztatás
szava, a végesből végtelenbe utazás öröme.
Most nem engedhetünk be, mert két
hangütés között nem lehet jól
kiszámítani a kondulás ütemét, de
addig is elismerjük, hogy jó körülötted
a rezgéstartomány, a megvilágítás
jó még a hátsó sorban is, még nyerő is lehetsz.
Még nem engedhetünk be, törékeny
a szövetség, s az érkező szellő is megtéveszthet
bennünket, melyik a rózsa illata, mert
legfontosabb a körültekintő szelekció.
Még nem engedhetünk be, hátha megcsap
bennünket a kóboráram, s az élesbe töltött
változásban nem lesz ébredés, s a teljesség
lakatlan marad. Még nem engedhetünk be, nem tudjuk,
ki a vendégmunkás és ki az igaz.

Lehet, hogy most már így marad ez az
állapot, s ezt az örökséget kell mentőcsónakodba
tenni, ha el akarod kerülni a gyalázatot.
A sok hitvány között felmagasztaltatik a
pogány ige, mégis sajnáljuk, de nem engedhetünk be.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: *Látószögek* (Kráter, 2018), „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020).

Padlásvers

A kilincsen még ott van gyermekkezem
nyoma, de nincs, aki felmelegítse a vasat,
régvolt emlékek hullafödele alól párolognak
romlott gondolatdarabok.

A padlásszoba ajtaja mögött lesben áll
a misztérium, nagyon kicsi a látástávolság,
a homály befércelte a sötétség szárnyait,
nincs esély repülésre, nincs más csak a
prehisztorikus csend – a félelem, hogy
valami megérint, vagy megcsúszok a
szétdobált gumikesztyűkön, amit még nagyanyám
szórt ide, mielőtt padlóra csendesítette a halál.
S ahogy az ajtó nyílik, nyakszirtemen elidőz kicsit
a huzat – nyikorgás borzongató lehelete.
Széttérül a fémszag a kulcslyukon, nem
merek lépni, de nincs mitől tartanom, nem
zavar meg a porba száradt egércincogás.

A szekrényben mégis, mintha mozogna
valami, látom, fiók-tündér kapaszkodik
az idő csúszdáján egy nem velem történt
mesében – kicsit megpihen a rozsdával
összedolgozott fogók magaslesén, majd
eltűnik, mint Alice Csodaországban,
én pedig ott maradok a szorongás verejtékében.

Versszövegemet beszippantja a transzcendencia,
nem tudom, belenyugodjak-e a látványba,
vagy tiltakozzak, nem tudom, mi az elszámolni
valóm, mi a magammal hordott trauma, van-e
behajtanivalóm vagy kellemetlen restanciám.

Most valami az arcomhoz ért, futnék
a hirtelen rémületben, de érzem, égnek
mögöttem a falak, lábam alatt tenger
kavarog, talán most ömlik szét a pokol
szennyvize – én pedig megpróbálok közben
fél kézzel kapaszkodni az égen, s ha szerencsém
van, elérem a szerelvényt, senki nem tartóztat
majd fel – Isten pecsétje van az útlevélen.

Képmérgezés

Minden biztos...

Azon kapom magam, hogy nevetek magamon. Ha Nap Pál vagy ha Napp Alajos lennék, akkor is nappalinak becéztek volna alsóban, ami simán rajtam maradt volna. Persze Bélaként sokszor agyal az ember ilyeneken. Helló, Nap Pali, milyen felhős ma az ég, mondd? Helló, Napp Ali, fáj-e már a hátad a kapapén alvástól? Nappalit állítsátok a kapuba, az mára elég neki a fociból.

Mondja a rendező, a következő részek új belépőinek a szereplőválogatásánál a nőknél vegyének előbbre a kérdést, hogy leszbikus jelenetet vállal-e? Habár a főcímben mindenképp két férfi fog csókolózni, de ezt fontos tudni, mert a reklámpotenciál inkább ebben van, az meg csak a politikai korrektséghez kell. Persze, legyenek buddhisták is a háttérben, kis színes zászlókkal!

A művért valaki megrendelte? Lehet, hogy nem lesz elég a meglevő öt liter... Ha valaki olcsóbban tud beszállítani, akkor a büfés jelenetnél előre fellocsolhatjuk vele a padlót. Megvan az a hangulat, hogy a bajszos néger a véren csúszva töri ki a bokáját? Vagy hát a művéren... Az még viccesebb! Becsúszik a piros műbőr fotelok közé, és jajgat.

Mondjuk jó, ha közben lövöldözik is. Mindig szerettem, amikor pisztolylövedék robbant szét egy hatalmas ablaküveget. A pincérnő sikít, eldobja a kávékancsót. Kávé keveredik a már ott levő művérhez. A kamera elidőzhet, ahogy keveredik vörös és barna, valami semmitmondó hangulatkeltő zenével és fényekkel.

Rendezőként pedig minden más. Mondom, hogy legyen, de senki sem hallgat rám. Aztán mondom újra és aztán üvöltöm. Amikor a bajszos néger kitéri a bokáját, feketüljön el minden. Van ez a hangosbemondó, talán már csak én használom egyedül a szakmában. Nagymamám mondta, hogy akinek hangosbemondója van, az nagy ember.

Kívülről talán lőhetnének géppisztollyal befelé. Mint a 60-as években, vagy előbb... A géppisztoly tekintélyt parancsol. Dobtáras, kommunista partizános.

NAGYATÁDI HORVÁTH TAMÁS (1974) költő. Okleveles agrármérnök, informatikus. Zámolyon él, Székesfehérváron informatikai rendszertervezőként dolgozik.

Mi mind Robin Hoodok vagyunk, éneklünk, és a gazdagokat meglopva adunk a szegényeknek, hogy legyen a fiatalságnak pénze heroinra. Ez egy olyan film lesz, amiben heroinisták lesznek. Az amfetamin nem menő.

Jó estét, Nepp Oli vagyok, és van egy ötletem! Hogy ez itt nem Amerika? Akkor nemsokára az lesz, még az én életemben... A vámpírok közötti törés oka a kávéivási szokásokban keresendő. Mondtam már! A bajszos néger kitöri a bokáját, vörös keveredik feketével, vállalhatatlan zene szól, és a kommunista partizánok lassított felvételen lövik szét a helyet. Aztán irány az erdő...

Nem, az erdőbe még nem tehetjük át ekkor a cselekmény fő szálát! Mondjuk, a vágóképen legyen az, hogy a sötétben kivilágított leszállópályán leszáll egy kisgép. Aztán ez majd külön szálként később újra előjöhethet. Milliomosok ülnek a fedélzeten, és arra isznak, hogy övük a világ. Persze, ugyanattól a terítőtől vett heroint szívják, mint a külvárosi, vesztes ifjúság, de ez nem biztos, hogy be lesz mutatva.

Gondoltam arra is, hogy az utcán állhatna egy Trabant, de mivel az túl direkt volna, elvettem. Üres legyen az utca. A helyet szétlőtték, de ez senkit sem érdekel, mert kicsit mindenki tudta, hogy úgy is ez lesz a vége. A halottakról... Nem tudom, hogy mit mutathatnánk. Haláltusát? Vagy csak a kész tény?

Valami indiai helyet is bevághatnánk ekkor. Archív felvételeket egy buddhista kolostorból. Kis elefántot vezet valaki, miközben a kamerába mosolyog azzal az együgyűséggel, amivel bármit eladhatunk. Heroint, abortuszt, kislányokat... Aztán a hegyeket mutatva furulya szól, amit az öreg vámpír gengszter monológja szakít félbe.

Szüleim utálatos nevet adtak, és mindig azt várták, hogy győzzek. Nem voltam tizenhat, amikor vettem egy pillangókést. Ó, azt nagyon szerettem! Egyszer majdnem hasba szúrtam vele magam. Akkor gondoltam először a bajszos négerre. Meg fog halni, mondtam magamban, bárki legyen is ő, bárki játssza is! És mennyi év telt el azóta...

A pincérnő elbújít a pult mögött. Nem halhat meg... Az abszurditás az, amikor József Attilát szaval valaki egy amerikai kisváros éjjel-nappali hamburgerezőjének konyhájában. Ezt ezért át is ugorjuk. Vörös keveredik feketével, vállalhatatlan zene szól, és közben egy férfihang suttogása hallatszik: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak.”

A kitalált szerelmek múlhatatlanok. Senki sem fog visszaugrani a második vagy az ötödik bekezdéshez, legyél nyugodtan logikátlan. A kamera most fenőfák között fut, és kiér egy hegyi tó partjára. Az ég kékje érthetetlen, hideget ont, megfagy a nézőben a buta gondolat. A víz felett pára. Nem lenne jó ott lenni, halállal terhes a hely!

Mindenki mindenből ért...

Aztán mégis vágás. Nipp Ila vagyok, a barátaimmal ide járunk kempingezni... Ha Indiában vagy Amerikában születél, sosem fogod megérteni Európát! Emlékszem a pult alatt reszkető pincérnőre, emlékszem a törött bokájú, bajszos négerre. Lehet, hogy hülye vagyok, de nekem ez Amerika! Közeli képen

látszik Ila keskeny ajka felett a bajuszkája, és valahogy a hangsáv is el van rontva. A tó felett madarak szállnak.

A leszálló kisgépen egyetlen utas sincs magánál. A pilóták távoztak. Nem menekültek, csak tudták, mi következik. Az utastér vágyaktól égett le. Piros feltek, piros padló, piros plafon, az utaskísérőkön piros a kosztüm és a cipő. Mindenki szeret valakit, csak épp képtelen kimutatni. Lassan haldoklanak, és közben a lelkekben géppisztoly kattog, és számológép. Ez egy felhőkarcoló pincéje...

Úgy küzdöttem a kiszámíthatóság ellen, és most mégis, fejből tudom, mit láttam volna szívesebben, mint ezt. A bajszos néger rendben van; a pincérnő a pult mögött rendben van; a leszálló kisgép rendben van; a tó a hegyekben rendben van. És a vámpír gengszterfőnök is és József Attila is rendben van. Akkor mi legyen?

Szerintem óracsőrgés és hajnali készülődés... Fehér ágynemű, fehér falak, fehér fények. Fekete ruhák, fekete hajak, fekete gondolatok: ma mind meghalunk, mert a bajszos néger nem játszik tovább. Kijön valaki a konyhából. Egy egyetemista, akinek a tandíjra kell a pénz, de ő sem tud semmit. Fülében fülhallgató, a lövöldözést nem hallotta.

Éjjel a város reklámkivetítői archív felvételeket mutatnak indiai buddhista kolostorok szerzeteseiről. Hippik énekelnek egy fesztiválon, mindenki egy nagy család, de mindenki győzni akar. A következő képeken fakítani kell, hogy hatásosabbak legyenek. Narancssárga, fahéjszínű és olívazöld. Csak a gitár kék, ragyogó, a bajszos néger teljesen átszellemül vele.

A világbéke akkor kezdődik, amikor már nem lesznek az utcákon eldobált csikkek. A képzelet megfeneklett, a film folytatásához még kéne néhány millió elégedett néző és néhány szatyor pénz. Nem egyezkedsz? Akkor lehúzzunk, és életed végéig egy tóparti kempingben nézegetheted a hideg, kék eget.

Két férfi csókolózik, és a nőkre gondolnak, akiket életükből távozni hagytak.

A tóparti kempingben közben történik valami... Híresség érkezik, de még nem tudni, hogy gengszter-e, vámpír-e, színész-e vagy politikus. Talán egy Ronald Reagan-hasonmás az, mindenesetre gitártok van a hátán. A tokon egy New York matrica.

Különben szerettem a kapuban állni. Érdekes volt nézni, hogy mi mindenért képesek a társaim egymást hibáztatni. És úgyis előrerohantam, ha egy percre elkapott a fociláz. Olyankor legalább mindenki jó okkal haragudott meg rám, pedig volt, hogy gólt is rúgtam. Na persze, mellette sokkal többet kaptam.

Most mondanám, hogy ez eddig mind semmi, de igazából ez minden. Nézem a napszemüveges alakot a rendezői székben, és nem jövök rá, hogy ki is ő. Nézem a stábot, ahogy szélvészféleg forgolódnak körülötte. Nézem magam, elfelejtettem a szerepem... Valaki rám kiabál.

Van nálam néhány liter művér, de nem jövök rá, hogy ez a történetben pont hova is kell most. Egy belső hang azt mondja, hogy csak ne most, csak ne most! Az edényt leteszem a földre és a rendező felé indulok. A hangosbemondó nálam van. A dobtáras géppisztoly nálam van.

Eszembe jutott egy jelenet, ami jót tenne ennek a filmnek. Egy félhomályos szobában egy pszichológus ül, vele szemben pedig egy megviselt nő. A rendező bólint, legyen. Az áttetsző függöny mögött egy pláza parkolója látszik, talán péntek délután lehet. Mindenki csendben van, a fények lassan kihunynak.

Amikor leszálltunk a repülővel, az utasok közül senki sem volt magánál. A kerítésnél maszkos emberek jelentek meg, mindenki Tarantino-maszkban volt... Én akkor éreztem, hogy lassan legyőz a bennem lakó vámpír. Persze, könnyű volt áldozatot találni, és könnyű volt azt mondanom, az áldozatom egy győztes.

Lassanként összeérnek a szálak, azt hinné az ember, de amikor megérkezik a jóváhagyás, hogy legyen még egy évad, minden szétcsúszik. Egy vérző halott lebeg a medence vizében, távolról ismerős harmonikadallam száll. A szél homokot fúj, a közvilágítás lámpái kialszanak.

A pszichológus bólint, a nő feláll. A függönyön túli parkolóban verekedés tör ki. Egy kisfiút elvesztenek a szülei. Napok múlva lesz csak meg, de a sorsa megpecsételődött. Látja, ahogy elcsúszik a bajszos néger, de ő csak ló tovább. Társai rángatják el. Aztán a tóparti kempingben egy dalt ír róla.

A kitalált nevekhez igazított karakterek életre kelnek. Mindenki örül, hiszen ez a siker fokmérője. Csak ők nem, ők elvágódnak ebből a kitalált világból. Valahová, ahol minden kimért, szabályozott, tudható. Valahová, ahol mozijegyet vehetnek egy történetre, amelyben semmi nem történik, ami ne volna végtelenül banális.

Már csak egyetlen utaskísérő van a gépen. Leveszi piros magassarkú cipőjét, kigombolja fehér blúza felső gombjait egy tükör előtt. Félrehajtott nyakát simogatva nézi a tükörben mögötte levő csendéletet. Odamegy egy kopasz, vörös fejű utashoz. Talán ő lehet a tulaj... Hangosan horkol, és néha a levegőbe markol. Leveszi fekete bőrcipőjét, lehúzza zokniját és hosszasan nézi a hitványan fehérülő lábujjakat.

A mise végén a pap ostyát oszt, de a hívek nincsenek sehol. A bajszos néger körbenéz, hálát ad istennek, hogy hamarosan lekerül a gipsz a lábáról. A pult mögül előbújik a pincérnő, még sírdogálva gondol egy régi hajnalra. Még sírdogálva lát meg egy soká következő délutánt.

Az elveszett gyerekek aztán mind megkerülnek, a gazdagok pénzét szétosztják a szegények és a heroinfüggők között, a hideg, kék ég alatt pedig megírják a világ legszomorúbb szerelmes dalát, és azzal minden elrendeződik. „Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én szolgám.”

Régebben úgy hallottam, hogy minden igaz...

Diktatúra és lappangó hisztéria

Az 1945 után Magyarországon lezajló politikai és gazdasági folyamatokkal, a koalíciós kormányzás, az „irányított demokrácia” felszámolásával, majd a Rákosi Mátyás vezetésével kiépülő pártállam működésével sokan foglalkoztak. A történészek azonban, mivel híján vannak a levéltári forrásoknak, a sajtó pedig, különösen 1948 után, információ forrásként használhatatlan, „ideológiailag kontrollált” volt, kevés figyelmet szenteltek a diktatúra felszíne alatt zajló tömeglélektani jelenségeknek, a tömegek spontán reakcióinak. Különösen nehéz nyomára bukkanni az elfojtott, de bizonyos helyzetekben felszínre tört előítéleteknek, melyek még az előző évtizedekben gyökeresedtek meg az emberek lelkében, és igazolni látszottak új rendszerben tapasztalt jelenségeket. Mivel a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Párt főtitkára, Rákosi Mátyás, a rendszer többi sokat szereplő vezetőjével együtt zsidó származású volt, a háttérbe szorított, majd meghurcolt régi elit képviselőinek egy része, a parasztok és a munkások tömegeihez hasonlóan a „népi demokráciát” „zsidó uralomnak” tartotta. Ez a vélekedés nem volt új keletű, hiszen a Horthy-korszakban már az 1919-es Tanácsköztársaságot is így mutatták be, Magyarország részvételét a második világháborúban pedig a „judeobolsevizmus” elleni harccal indokolta meg a hivatalos propaganda.

Az MKP 1945 után kísérletet tett a háborús veszteségek, az infláció és a szovjet hadsereg tagjai által széles körben elkövetett szexuális erőszak által súlyosan traumatizált magyar társadalom antiszemita indulatainak felkorbácsolására és politikai felhasználására. A „feketézők és spekulánsok” elleni kampány, melynek csúcspontja az MKP által szervezett, 1946. július 30-ai és augusztus elsejei miskolci munkástüntetések voltak, lincselésekbe torkolltak, és híruk a Kremlbe, Mihail Szuszlovhoz is eljutott. Ettől kezdve a kommunisták nem kísérleteztek tovább a tömegek hasonló ingerlésével, az 1947. augusztusi, „kék cédulás” választások kampányában már szóba sem került a „zsidókérdés”.

Az antiszemita és antikommunista indulatok azonban továbbra sem tűntek el, csak az emberek még erősebben kontrollálták őket. Bizonyos kritikus esetekben

PELLE JÁNOS (1950) író, történész. Az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem oktatója.

azonban, főként válsághelyzetekben, felszínre törtek. Erre alkalmat adott például a tömegpszichózis, amit tömeghisztériának is neveznek. A sporteseményekre, különösen a futballmérkőzésekre napjainkban is jellemző, hogy a szurkolók személyisége „feloldódik”, eltűnnek a gátlások, az értelem, a „felettes én” elveszíti erejét és jelentőségét. Ilyen helyzetekben a felelősség súlya megoszlik, sőt megszűnik, mivel azt másokra hárítja az egyén. A tömegpszichózis hívja elő, korbácsolja fel a civilizálatlan indulatokat, az emberi agressziót, a bosszúvágyat. Valamiféle lelki összeomlás zajlik, amely a felgyülemlett feszültségtől szabadítja meg az embereket. Ezáltal pszichikai nyomás keletkezik, mely egy időben, azonos helyen hat a tömegre, és felszínre hozza az elfojtott tudattartalmat.

Nem meglepő, hogy hazai futballcsapatok közül az MTK, a „zsidó klub” mérkőzésein törtek fel a leghevesebb indulatok 1946 őszén, majd később is, amikor még a csapat az eredeti, nagy múltú nevét viselte. Az eseményekről akkor még a sajtó is beszámolt, de a későbbiekben már nem. Egy Kispesten, az MTK győzelmével megtartott mérkőzés után a vesztes csapat szurkolói antiszemita és becsületsértő kifejezéseket zúdítottak a kék-fehér mezés játékosokra, majd a lefújás után kövekkel támadtak rájuk és a játévezetőkre. A randalírozók ezután az utcán összecsaptak a kivezényelt rendőrséggel, amely csak riadóautók bevetésével és riasztólövésekkel tudta helyreállítani a rendet. Csepelen ugyanez történt, és ekkor a hatóságok úgy döntöttek, hogy „a karhatalmat a jövőben civil ruhás rendőrökkel (nagyobb meccseken 300–400, kisebbeken 100–150) erősítik meg a »nyilas csöcselék« féken tartására”. Szolnokon 1946. november 17-én a hazai „B-közép” hangos zsidózással és kőzáporral fogadta a vendégcsapat játékosait, és ezt kiabálta „Szolnoki fiúk! Rúgjátok le a büdös zsidókat! Nyírjátok ki őket! Itt vannak a pesti zsidó feketézők! Nem engedjük haza őket!” Ezután a Baloldali Blokk pártjai közleményt adtak ki, amelyben elsősorban az MTK szurkolóit tették felelőssé az eseményekért. A kommuniké szerint a Pestről „fényes gépkocsikon” érkező MTK-sok a város kávéházaiban és később a nézőtérén „kihívó magatartásukkal” provokálták a nyomorgó szolnoki dolgozókat, akikben „volt egy bizonyos keserűség a páholyokban lévő kifestett nőkkel és fényes öltözetű urakkal szemben, akik likőröztek és ettek a mérkőzés alatt”. Felszólították az MTK vezetőit, hogy legyen gondjuk „szurkolóik megfékezésére, mert nem véletlen az, hogy éppen az MTK mérkőzéseken törnek ki botrányok”. A *Magyar Nemzet* a hírhez csak annyit fűzött hozzá: „Ezek után nincs kétség az iránt, hogy a tüntetők miféle pártigazolványokkal rendelkeztek.”¹

A fővárosban lezajlott hasonló jellegű incidenseknél, verekedéseknél, melyeket a rendőrség beavatkozása rövid úton megfékezett, többet árul el a nép lelke mélyén forrongó indulatokról, hogy 1948 pünkösdjén a Csongrád megyei Szegváron napokig tartó vérvádhisztéria tört ki egy mindmáig felderítetlen gyilkosság nyomán.

1948. május 15-én eltűnt Szegvárról Kovalcsik Margit 24 éves hajadon. Az egybehangzó beszámolók szerint a szép és kedves lány az esküvőjére készült.

Nagyszülei szegvári lakásáról indult el déltájban. Azt mondta, fodrászhoz megy, s ha idejében elkészül, kimegy a tanyára, ahol a szüleivel lakott. Többen látták, amint bemegy Klein Viktor zsidó ruhakereskedőhöz, akinek az anyja, Karolina azzal hívta be a boltba, hogy mutat valamit neki. Ez az utolsó emlék, amely a Csongrád megyei nagyközség lakóiban a lányról maradt. Másnap a pünkösdi vásáron már elterjedt a hír, hogy Mancit megölték a zsidók, és „ki-ontották a vérit”. Kerékpárját két nappal eltűnése után találták meg: valaki bedobta a szomszédos nagyközség, Mindszent templomának kertjébe. A lány holttestére öt nap múlva bukkantak rá Mindszent külterületén, a Tiszában.

A hihetetlennek tűnő, és kevésbé ismert szegvári ügy az utolsó komolyabb vérvádhisztéria volt Magyarországon. Feltűnően hasonlít az 1882. április 1-én Tiszaeszláron történt, majd május végén a magyar országgyűlésben felszólalás tárgyát képező, máig tisztázatlan eltűnési históriához, melynek következtében az eszlári zsidó hitközség vezetőit rituális gyilkosság vádjával állították a nyír-egyházi bíróság elé.

Mindkét ügy, melyeket nem kevesebb, mint hatvanhat év választ el egymástól, erősen „átpolitizálódott”. Solymosi Eszter eltűnését a korabeli antiszemita politikusok (mindenekelőtt Ónody Géza és Istóczy Győző) használták fel nagy visszhangot keltett kampányukban. Az elhallgatott szegvári hisztéria viszont a Magyar Kommunista Párt (MKP) országos és helyi politikája miatt pattant ki, illetve emiatt nem sikerült az áldozat halálának körülményeit megnyugtatóan felderíteni, a gyilkosát megtalálni.

1944 májusának végén a Szegvárhoz közeli Mindszenten felállított „járásigettóban” 111 zsidót gyűjtöttek össze, akiket június közepén Szegedre szállítottak át, majd onnan Strasshofba kerültek. A két településre mintegy hatvanan tértek vissza, ők váltak az MKP országos és helyi politikusainak célpontjaivá mint „kizsákmányolók”.

A mindenható helyi kommunista vezető, a rovott múltú „tyúktolvaj”, Dadi Imre (1913–1984), az MKP Csongrád megyei főtitkára, majd nemzetgyűlési képviselője volt, aki hasonszórú cimboráival a szentesi kórházban meggyilkoltatta Lakos Józsefet, az előzőleg leváltott megyei rendőrkapitányt. Két nap múlva kergette el a kommunista agitátorok által felbujtott paraszti tömeg Mindszentről a holokausztot túlélő zsidókat a „régii rendszert kiszolgáló” rendőrökkel együtt. A szomszédos Szegváron pedig épp a Lakos-gyilkosság napján, 1946. március 7-én rendeztek a kommunisták „népítéletet” a nagyközség „ismert feketézői és spekulánsai” ellen.

A „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”, és „Földet vissza nem adunk!” kommunista jelszavakat skandáló, mintegy százötven fős tömeg felszólította Szegvár ismert, jómódú polgárait: a ruhakereskedő Kleint, a gabonakereskedő és boltos Löblt, a baromfikereskedő Lusztig Joachimot és a fűszeres Kádár Pált, hogy tíz percen belül hagyják el a házukat. Őket botokkal felfegyverzett kísérik Mindszent határáig kísérték, és ott elengedték őket. Vagyis miután „kizsákmányolóként” elkövetett „bűneiket” a fejükre olvasták, ép bőrrel megúszták a „népítéletet”.

Nem úgy, mint az előző évi földosztás törvénytelenégei miatt pereket indító helyi zsidó ügyvéd, dr. Reiner Imre. Őt hátulról megtámadták, dorongokkal ütlegettek. Ugyanúgy bántalmazták a szegvári jegyzőt és a helyi iskola igazgatóját is. Ekkor kergették el szegvári rendházukból a szegénygondozó Szociális Nővéreket is. A tüntetők antiszemita megjegyzések kíséretében kirabolták a zsidók házait csakúgy, mint az apácák zárdáját. E „kilengések” miatt később a rendőrség nyomozott, a résztvevők egy részét ki is hallgatták.

A jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy bár Szegváron a néphangulat 1946 márciusában egyértelműen a zsidók ellen fordult, pedig akkor még senkit nem vádoltak meg rituális gyilkossággal. Mégis nyilvánvaló, hogy a politikai uszítás épített a hagyományos vérvádas zsidógyűlöletre. Csak ez akkor nem tört felszínre, ugyanis az MKP agresszív politikája megteremtette az elfojtott indulatok kiélésének feltételeit, és így észrevétlen maradt.

Ilyen „politikai” előzmények után követték el Szegváron azt a gyilkosságot, mely a nyilvánvalóan addig is lappangó vérvád felbukkanásához vezetett. Az 1948. pütkösi hisztéria olyan mély nyomot hagyott a helybeliek kollektív emlékezetében, hogy az 1994-ben forgatott dokumentumfilmben szereplő helyiek nyilatkozatain is érződött. Az idősebbekben még akkor is élt az a meggyőződés, hogy a zsidók „lesakterolták” Kovalcsik Margitot, de a rendőrök „kimentették őket”.²

Nagy János 81 éves öregember mesélte. „A leány nevére már nem emlékszem. Itt gyilkolták meg, a zsidónál. Azt hallottam, hogy abban a boltban egy ejtőpince volt, oszt ahogy ment a lány, a padozat leesett vele a pincébe. Azt is beszélnek, hogy a Klein nevű ruhaboltos előbb egy másik zsidóhoz küldte a lányt. Aztán, amikor visszajött a zsidótól, akkor történt, hogy pincébe tették, oszt ahogy beszélnek, a zsidó fia erőszakolta vagy nem tudom, mit csináltak... és ott a vérét vették. Beszélnek, hogy a szűzlány vérével szentelik fel a zsidók a templomot, ahhoz kellett. Hát én nem tudom, hogy ez igaz-e, vagy sem.”³

Az, hogy ki és milyen okból ölte meg Kovalcsik Margitot, maig tisztázatlan. (Pedig a holttest napokkal a gyilkosság után előkerült, nem úgy, mint Solymosi Eszteré.) Mivel a végrehajtó hatalmat Csongrád megyében kézben tartó „Dadiklán” addigra elüldözte a rendőrségi nyomozásban jártas szakembereket, nem sikerült rögzíteni a nyomokat, és megtalálni a fiatal lány gyilkosát.

Az ügyben egy detektívnek kinevezett csepeli vasmunkás, Fazekas Antal járt el, aki az 1946-os „népítélet” után a faluban maradt Klein családot, név szerint a fiukat, Klein Viktort gyanúsította meg. Ő azonban a bűncselekmény elkövetéskor épp Pesten tartózkodott. Ezért a rendőrök a Klein család többi tagját kísérték be Szentesre, s ott hallgatták ki őket. Fazekas hitelt adott a vérvádnak, ezért köröztette Klein Viktort, a családtagjait pedig bekísértette Szentesre, ahol a rendőrségen kihallgatták őket. Ez megerősítette a helybeliekben, hogy a lány eltűnéséről a zsidók tehetnek. A rendőrség nyomozása hetekig a rágalom igazolására irányult. Nem meglepő, hogy a „rémtörténet” igen gyorsan bővült: a terjedő szóbeszédben szerepet kapott a kis Klein unoka is, aki állítólag szemtanúja volt a gyilkosságnak.

„A rendőrök azt mondták, hogy minden nyom Kleinékhez vezet, de nincs tanú, aki ki merne állni”, mesélte egy idős asszony. Aztán kiderült, hogy mégiscsak van egy állítólagos tanú, akit – nem elírás – Halál Jánosnak hívtak. Róla állította egy detektív: „Ha még egy ilyen tanúnk lenne, letartóztathatnánk a zsidókat.” Vagyis a szentesi rendőrök ahelyett, hogy eloszlatták volna a vérvádat, tápot adtak neki. Sőt, egy új motívumot is bedobtak a köztudatba, a szürke lovat és a szekeret, mellyel állítólag az áldozatot a Tiszához szállították. Rendőrök járták végig a folyóhoz közel eső tanyákat, és egy levelet mutogattak, amit állítólag egy halász írt, aki nem árulta el a névét, mert „félt a zsidóktól”. A levél szerint egy férfi és egy nő szállította a lány holttestét. A rendőrök írásmintákat vettek a tanyasiaktól, hogy kiderítsék, kitől származik a levél. A „halászt” nem találták meg, de tudatosították a falusiakban, hogy a zsidóknak „büntársuk” is van.

Micsoda véletlen: egy férfinak volt a faluban szürke lova és szekere, Pásztai Jánosnak. Ő a nyolcvanas évek elején meghalt, a leánya, Bihari Jánosné Pásztai Ilona több mint tíz év múlva pontosan emlékezett a vérvád-hisztóriára. „Az én édesapám bele volt keverve. Ez egy fájó pont az életemben. De itt van egy bökkenő: az apám nem volt itthon akkor. Egy hétig Budapesten volt, a kongresszuson, ahol a szociáldemokraták és a kommunisták egyesültek.”

Ez az a pont, ahol a szegvári vérvádhistoria újra a „nagypolitikához” kapcsolódott. Pásztai János ugyanis aktív szociáldemokrata, Csongrád megye kongresszusi küldötte volt. Ellenezte a két párt „fúzióját”, ezért bár átigazolták a Magyar Dolgozók Pártjába, néhány hónap múlva mint „ellenséges elemet” kizárták. Dadi Imre, az MKP Csongrád megyei főtitkára, amikor a Kovalcsik Margit meggyilkolásának az ügye kitudódott, és a vérvád közismertté vált, megragadta az alkalmat, hogy lesújtson az „ellenségre”. Egyébként Kleinék is szociáldemokraták voltak, mint a deportálásból hazatért vidéki zsidók többsége. „Nem hittem el, hogy a zsidók ölték meg azt a lányt”, emlékezett Bihariné Pásztai Ilona. „Ismertem Kleinéket. Az apám sokszor járt át hozzájuk politizálni. A nagymamámmal együtt, aki szülésznő volt, mindig náluk vásároltunk.”

Feltűnő, hogy már a lány eltűnésének másnapján rituális gyilkosságról sutogtak Szegváron. „A zsidók azt rebesgették, biztos terhes volt a Mancika, ezért belevetette magát a Tiszába. Pedig a lány szűz volt, csak ezzel akarták elterelni magukról a gyanút”, mesélte egy öregasszony. Vagyis Kleinék bűnösségét az bizonyította a falu előtt, hogy ártatlannak vallották magukat. Azt is beszélték, hogy Klein Karolina, vagy ahogy emlegették, Kuruzska egy levéllel küldte be szegény Mancit a fiához, a boltba, hogy ott elvágják a nyakát. Erről a hatéves Klein-unoka „szolgáltatót bizonyítékot”, akit a rendőrök az óvodában hallgattak ki, és aki felverte a falut a kiabálásával: „Ne bántsák a nagymamámat, engedjék el!” A gyermek többek szerint szemtanúja volt Kovalcsik Margit meggyilkolásának. „A néni a széken ült, és könyörgött, hogy ne bántsák, ne eresszék ki a vérit!”, vallotta be állítólag.

Az a tény, hogy a lány Tiszából kifogott holttestén a rendőrök nem találtak vágásnyomot, nem zavarta azokat, akik hittek Kleinék bűnösségében. „A nyakát

vágták el. A zsidók itt, a nyakszirten veszik ki a vért”, mutatta a magát megnevezni nem kívánó öregasszony. „Ez a zsidók szokása. Azt mondták, hogy új templomot avattak, és azt keresztény lány vérével szentelik fel. Úgy, ahogy volt a tiszaezlári gyilkosság is. Volt egy nóta róla, hogy ‘a Solymosi Eszter vére benne van’. Az édesanyám még végig tudta, gyakran énekelte is.”

Kovalcsik Margit haláláról a legfontosabb adatokat a bátyja, Kovalcsik Pál szolgáltatta. Ő számolt be arról, hogy a szentesi nyomozók körülbelül három hét múlva átadták az ügyet Kovács ezredes csoportjának, aki Pestről érkezett. Ekkorra a család már eltemette Margitot Szentesen. A sírnál több ezer ember gyűlt össze, s Fazekas Antal emlékezése szerint „antiszemita szónoklatok” is elhangzottak.

A fővárosból érkezett nyomozók egyike Székely főhadnagy volt, aki viszonylag objektív leírást adott az áldozat bátyjának a Tiszában talált holttestről. „Az orra ki volt szakadva, úgy nézett ki, mintha hátulról dobtak volna kötelet a nyakába és megfojtották volna. Erőszakos közönségnek nem volt nyoma, viszont az áldozat homlokán is volt egy seb.” Mindez megerősíti Pécsi doktornak, a szentesi kórház kórboncnokának szakvéleményét, aki a tüdő boncolása során kétséget kizáróan megállapította, hogy a lány holtan került a vízbe. De a Pestről kiküldött különleges csoport sem boldogult a nyomozással. A gyilkost, aki feltehetőleg szexuális indítékból követte el tettét, nekik sem sikerült megtalálniuk. Végül a hatóságok olyan halotti bizonyítványt adtak a családnak, hogy Kovalcsik Margit „szívelégtelenségben” hunyt el.

A bűnügy egyre nyomasztóbbá vált amiatt, hogy a szomszédos falvakban is elterjedt a zsidók által elkövetett állítólagos rituális gyilkosság híre. Az emberek kerülték Kleinék boltját, csak messziről kiáltották oda nekik, hogy „gyilkos zsidók”. Végül Kleinék, a másik két még ott maradt zsidó családdal, egy szatócs-csal és egy mészárossal együtt rendőri kísérettel távoztak a faluból, hátrahagyva a házaikat. Aki hinni akart a bűnösségükben, ebben is bizonyítékot látott. „Aztán a zsidókat elmenesztették. Menni kellett nekik innen el, azután, amit elkövettek, nem maradhattak itt tovább”, mesélte egy szegvári öregasszony.

1948. július végén a rendőrség „újabb fejlemények felmerüléséig” lezárta a nyomozást, és erről a Kovalcsik családot hivatalosan értesítették. Ekkor a hatóságok már csak azt akarták kideríteni, hogy ki terjeszti a rémhíreket. „Egy percre sem hittem abban, hogy Mancit a zsidók ölték meg”, mondta Kovalcsik Pál. „Akkoriban nem lehetett kelengyét kapni, és ezt Kleinék szerezték meg Pestről szegény húgomnak. Igazi, jó kereskedők voltak. Ugyan, mi okuk lett volna arra, hogy megöljék szegényt?”

Sem a tettest, sem pedig a gyilkosság indítékát nem sikerült kinyomozni, a megyei kommunista párttitkár meg azért dühöngött, hogy „micsoda felhajtást csinálnak egy ócska kuláklány miatt”. A rémhírek forrását sem sikerült felderíteni, mert mindenki azt mondta, hogy másoktól hallotta a vérvádat. A „népi demokrácia” harca az antiszemitizmus ellen végül egy hirdetőmenyt szült Szegváron, amit a fényképész kirakatában ragasztottak ki. Ennek szövegére még a kilencvenes évek elején is emlékeztek a helybeliek. „Kérjük a lakosságot, hogy

ne adjanak hitelt az antiszemita rágalmaknak. A tanács felhívja a figyelmet, hogy az antiszemita uszítást a törvény bünteti.”

A MAZSIHISZ levéltárában, a Zemplén megyei anyagok között talált egyik dokumentum arról tanúskodik, hogy Sátoraljaújhelyen a helyi rendőrség és az Államvédelmi Hatóság emberei zaklatták és „disszidálásra” kényszerítették a holokausztot túlélte és a szülőhelyükre visszatért ortodox zsidókat. (1949-ben a sátoraljaújhelyi zsidóknak még két gyülekezete volt. Az ortodox tagozatot Izsák József vezette, a satus quo elnöke dr. Waller Sándor volt.) 1949 júliusában a városban antiszemita közhangulat uralkodott, amit a megyei tanfelügyelő igyekezett felkorbácsolni. Beszédét egy magát megnevezni nem akaró helyi zsidó idézte három nappal később a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájában, a Síp utcában.

„Jegyzőkönyv

felvéve 1949. július 15-én a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájában, Budapest VII. Síp u. 15. Megjelent sátoraljaújhelyi lakos, és előadja a következőket:

Kb. 10 nap előtt megjelent Sátoraljaújhelyen a budapesti rendőrség néhány nyomozója civilben (azt, hogy vajon a gazdasági rendőrséghez vagy más rendőrségi alakulathoz tartoztak-e, nem tudom), és egy csempészési ügyben nyomoztak. Ez a nyomozás abból állott, hogy majdnem kizárólag zsidó egyéneket idéztek, helyesebben állítottak elő az ottani rendőrségen, az előállítás pedig az ottani államvédelmi hatóság szuronyos őrzárata révén történt meg. Azoknak, akiket ilyen módon előállítottak, üzletüket, lakásukat, műhelyüket lepecsételték. A rendőrségen állítólag több ilyen előállítottat durván sértegettek, sőt, megverték vagy megpofoztak, maguk az előállítottak azonban a megverés tényét tagadják, mert meg lettek félemlítve. E hó 9-én a rendőrség néhány közege bement a status quo templomba, kinyitották a Tórát és szétdobálták a taliszokat, és miután nem találtak semmit, elmentek. Mindez a városban antiszemita hangulatot lobbantott lánggra, olyanokat mondtak az emberek, hogy „már megint szedik össze a zsidókat” stb., és ennek az antiszemita hangulatnak a folyamán nyaképpen folyó hó 12-én estefelé az MNDSZ helyiségében a Zemplén megyei tanfelügyelő (nevét nem tudom) antiszemita szólamoktól hemzsegő beszédet tartott, melyben ilyesmiket mondott:

»Ez a fajta, amely a zsírunkon élősködik és a vérünket szíja, mindennap disszidálnak, ma felkelünk, megint disszidáltak, holnap felkelünk, megint disszidálni fognak.« Egyébként is a beszédében rosszindulatú általánosságokat hangoztatott ahelyett, hogy hangsúlyozta volna, hogy ez természetesen a demokráciához hű zsidókra nem vonatkozhatik. A hangulat Sátoraljaújhelyen olyan, hogy az ottani zsidóság legszívesebben elmenekülne onnan, és állandó rettegésben él.

Zsidó ember Sátoraljaújhelyen egyáltalán nem tud elhelyezkedni, ennek legfőbb akadályát a párt egyes funkcionáriusai képezik, többek között Völgyesi

megyei bizottsági tag, Varga József városi titkár. Ezzel szemben volt nyilasok, nyugatosok és Völgyesi apósa – aki kémelhárító százados volt, vitéz, aki fél éve, hogy Nyugatról hazajött, rögtön elhelyezkedést nyert, mégpedig úgy, hogy saját veje, Völgyesi helyezte el. Miután én magam nem tudom a módját, hogy kell ennek az ügynek a kivizsgálására a szükséges lépéseket megtenni, ennél fogva ezeket jelen jegyzőkönyvbe fektettem le, egyúttal kérem az igen tisztelt Elnök urat, mint a demokrácia előharcosát, hitfelekezetünk kimagasló egyéniségét, hogy a jónak látott intézkedéseket tegye meg, ha szabad kérném, oly módon, hogy a vizsgálat lehetőleg csendben történjen, nehogy az ottani zsidóságot újabb sérelem érje.

E jegyzőkönyv aláírása azért nem történt meg, mert azt bemondó hittestvérünk közlése szerint Elnök úrral abban állapodott meg, hogy a Jegyzőkönyvet nem kell aláírnia. Elnök úr a hittestvérünket személyesen ismeri.⁷⁴

1951 volt az az év, amikor a rendszer „kimutatta a foga fehérjét”. Az általános nyomort megtapasztalt, terrorizált magyar társadalom számára ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy a hatalom nem egy hagyományos értelemben vett politikai párt, hanem egy paranoiás ideológiai elvakultságban szenvedő csoport és a „pokolból felmerült ember” kezében van. (A Szovjetunióba deportált, majd onnan visszatért kiszagda politikus, Kovács Béla nevezte így Rákosi Mátyást 1956-os forradalom idején Pécsen.) Az MDP főtitkára az immár a vízfejjé nőtt Államvédelmi Hatóság közreműködésével előbb leszámolt a koalíciós időszak riválisnak tekinthető politikusaival, aztán az egyházakkal, majd koncepciós pereket rendezett a kommunisták és a szociáldemokraták ellen. 1951-re a Moszkvából visszatért kommunista vezetők a szó szoros értelmében légüres térbe kerültek, engedelmes végrehajtókkal körülvéve. Utóbbiak feladata volt a leszámolás az „osztályellenséggel”, a régi uralkodó osztályok „maradványaival”.

1951 májusában jelent meg a Rákosi-rendszer falán az írás, amit egykor Dániel próféta olvasott a falon a babiloni király palotájában. És a láthatatlan kéz azt üzenté, hogy a „népi demokráciának” befellegzett. Amit a korabeli pesti vicc így fogalmazott meg: „Hol ér véget a pesti metró?” A válasz: „Oslóban”. A vicceknél többet árulnak el a tömegek hangulatáról, illetve forrongó indulatairól a rémhírek, melyek valósággal burjánzottak ebben az időben. Az állampárt, illetve az MDP propagandáját minden tekintetben kiszolgáló sajtó válaszul felerősítette a kampányát a „rémhírterjesztők” ellen, akik láthatók az *Állami Áruház* című nagy sikerű, 1953-ban bemutatott játékfilmben is. Kelet-Magyarországon a parasztok már nem adtak hitelt a hatóságok információinak, a hivatalos közleményeknek, és különösen vad, részben a zsidókkal kapcsolatos szóbeszéd terjedtek. Ezekben logikátlanul keveredtek a közelmúlt eseményei az erőltetett „kolhozosítással” és kulákok elleni kampánnyal kapcsolatos, ellenőrizhetetlen információk.

1948. december 31-én Tiszakórodnál átszakadt a folyó gátja. Az árvíz sújtotta vidékről a hatóságok több falu népét elköltöztették. Az MDP Szatmár megyei

titkárának 1949. januári jelentésében arról számolt be, hogy „különböző híresztelések keltek lábra, amikor a gyermekeket szállították el, azt híresztelték, hogy szappant csinálnak belőlük”.⁵

Hasonlóan abszurd, bár nem a holokausztra reflektáló rémhír terjedt el akkor, amikor Szabolcs-Szatmár megyében „központosították” a búza őrletését, és a beszolgáltatási fegyelem fokozása céljából megszüntették a kisebb falusi malmokat. „A Könnyűipari Minisztérium racionalizálási bizottságának javaslatára megyénkben több malmot üzemen kívül helyeztek, és lisztcsere telepeket létesítettek. Ezt az intézkedést a reakció rémhírterjesztésre igyekszik kihasználni. Azt híresztelik, hogy megyében csak három malom fog maradni, mert a többit elviszik a Szovjetunióba. Azért szerelik le a malmokat, mert háború lesz, és ezt a területet atombombával fogják elpusztítani. E híresztelést népnevelőinknek még nem sikerült teljes egészében felszámolni.”⁶

Jellemző tény, hogy a budapesti kitelepítések végrehajtására kijelölt Zöld Sándor belügyminiszter, aki „belföldi illegális kommunista”, foglalkozására nézve pedig orvos volt, ellenezte a már előkészített kitelepítéseket, és amikor az ÁVH emberei érte mentek, hogy letartóztassák, a családjával együtt öngyilkos lett. Utóda egy Péter Gábor szellemi színvonalán álló, öt elemi végzett szabósegéd, Házi Árpád lett. 1951 májusában és júniusában 5182 budapesti családot, összesen 12 740 főt deportáltak vidékre a fővárosból. Közülük minden ötödik kitelepített egzisztenciájától már megfosztott, a társadalom perifériájára szorított zsidó volt, állapította meg könyvében Dombi Gábor.⁷

Az értelmiségi ellenzék antikommunizmusa 1945 és 1948 között, a koalíciós időkben még összefonódott az antiszemizmussal, de 1951 nyarától kezdve a hangulat változni kezdett, amit nehéz dokumentálni. A holokauszt-túlélők kitelepítéséről a Nyugat-Európából sugárzott magyar nyelvű rádióadásokban (az Amerika Hangjában, a BBC magyar adásában és az 1950-től működő Szabad Európa rádióban) is beszéltek. Ezek a hírek teljes egészében persze nem jutottak el a paraszti tömegekig, mégis hatottak, és hozzájárultak a hagyományos zsidóellenes előítéletek eróziójához.

A Budapesten élő fiatal cionisták kis csoportja érzékelte az antiszemita közhangulatot, azt, hogy a diktatúra összeomlása esetén a tömegek indulatai a kommunistákkal azonosított zsidók ellen fordulhatnak. 1953 júliusában a Budapesti Megyei Bíróságon „anticionista perek” kezdődtek, melynek vádlottjai közül néhányan „önvédelmi célból” fegyvereket szereztek. Ezt könnyen „összesküvészi ügynek” és „fegyveres szervezkedésnek” minősíthette volna dr. Olti Vilmos tanácsvezető bíró, és néhány évi börtönnél sokkal súlyosabb ítéleteket is hozhatott volna. (Szerencsére erre Sztálin halála után már nem került sor.)

Pollák Tibor, a per Engländer Tiborral együtt elítélt negyedrendű vádlottja a következőt vallotta: „Az önvédelmi csoport megalakításának gondolata úgy merült fel bennem, hogy ha lenne egy harmadik világháború, és Magyarország ideiglenes megszállás alá kerülne, pogromokat bocsátának ki a zsidóság ellen, úgy gondoltam, hogy létrehozok egy illegálisan működő fegyveres cionista

szervezetet, hogy esetleges támadások esetén meg tudjuk védeni magunkat.” Ez egyértelműen arra utal, hogy a cionisták érzékelték a korabeli magyar társadalomban felgyülemlett antiszemita indulatot, melynek forrása az volt, hogy a kommunista pártot és Rákosi permanens válságot előidéző uralmát a tömegek a zsidósággal azonosították.⁸

1954-ben, Nagy Imre miniszterelnöksége és az AVH terrorjának enyhülése idején törtek felszínre a tömegek tudatának mélyén gyökerező, a zsidókkal kapcsolatos félelmek és szorongások, melyek addig is lappangtak, de az emberek évekig nem mertek róla beszélni. Ekkor merült fel újra a rituális gyilkosság vádja, elsősorban ott, ahol még éltek visszatért, holokauszt-túlélő zsidók, akiket meg lehetett gyanúsítani.

Mátészalkán 1956-ig éltek zsidók, és működő ortodox hitközséget tartottak fenn. Igaz, az az 1941-es népszámlálás szerint 1555 főt számláló közösségből csak minden tizedik ember tért vissza a deportálásból, így az 1946-os hitközségi összeírás szerint mintegy százötvenen voltak az akkor 12 700 lakosú településen. Számuk 1949-re 238-ra növekedett, mert a környékbeli falvakban élő zsidók is beköltöztek.

Az ortodox tagozathoz tartozó, vallásukhoz ragaszkodó zsidók létszáma a község lakosságához képest nem volt jelentéktelen. Erre utal, hogy a hitközségnek volt pénze rá, hogy megjavíttassa a zsinagóga 1954. szeptember 24-ei viharban megsérült tetejét, és megörökítse benne a helyi gettóból elhurcolt mintegy 18 ezer áldozat emlékét. A mátészalkai hitközség 1953. évi zárszámadása már elvándorlást jelez, de tükrözi, hogy ekkor még fennállt a közösség, és élte a maga hagyományok diktálta életét.

A hitközség létszáma	165 fő
A szórványok	140 fő
Adózók száma	30 fő
Talmudtóra tanulók	23 fő
Mikvejárók	30 fő
Hitkoktatásra jár –	
Hitközségi vagyok: 2 templom a hozzájuk tartozó épületekkel	
Összes bevétel 1953-ban:	33 000 Ft

A volt kiskereskedők ekkor már a „szocialista tervgazdaságban”, jórészt a Szatmári Háziipari Szövetkezetben dolgoztak a Kossuth utcai zsinagóga mögött. Itt, afféle gettószerű elkülönülésben férfiak és nők fonott kosarakat, paplanokat, és szőnyegeket készítettek. Az önálló cipészek a Cipész Ktsz, más iparosok a Vegyes Ktsz-ben és a Szolgáltató Ktsz tagjai lettek. Az MDP-be belépett zsidók a kereskedelembe helyezkedtek el. A 70 tagot számláló pártszervezet alapítói, az Adler-fivérek, László és József, mindkettő hentes és mészáros, a helyi ÁFÉSZ két húsboltjának vezetője lett. Olyan viszonyok között, amikor a szalkaiak a feketevágások tilalma és a kötelező beszolgáltatások miatt

alig jutottak húshoz, a pozíciójuk különösen kényes volt, heves, gyűlölködő indulatokat gerjesztett.

Az 1954. év tavaszán Mátészalkán kitört vérvád-hisztériára Szilágyi Dénes állatorvos a kilencvenes évek elején még jól emlékezett. „Akkoriban a zsidó-templom mellett laktunk, és hát hallott az ember egyet s mást. Őszintén megmondom, sok mindenre már csak homályosan emlékszem, hiszen én akkor ezeknek a dolgoknak nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Úgy történt az eset, hogy amolyan szenzációs felhanggal szóbeszéd indult meg a metszőről, akit úgy hívtak, hogy Schreiber Lajos. Ez egy jó kiállítású, magas, fekete ember volt, kerek szakállal, kopasz fejjel, hát mi ugye papnak gondoltuk. A szomszédunkban lakott, így hát láttuk, hogy vidékről is hozzá hozzák a baromfit, ő meg metszette. Jó viszonyban volt az apámmal, aki állatorvos volt, sokszor kérte a segítségét. Ennek a metszőnek a családjánál volt egy asszony, aki bejárónő vagy takarítónő volt, s vele együtt a házhoz járt az unokája vagy a kislánya is. Állítólag ezzel a kislánnyal történt, de hogy melyik évben, azt nem tudom, elvágta a karját, és vért vett tőle. Szigorúan megtiltotta a kislánynak, hogy erről az ügyről bárkinek is beszámoljon, de az anyja vagy a nagyanyja megkérdezte a gyereket, hogy mi történt a kezével, mert ugye be volt kötve. Mindenki azt beszélte, hogy lévén húsvét tája, azért vett a metsző vért a keresztény gyerektől, hogy a pászkába tegye, mert hát a zsidó vallásnak az az előírása, és ez egy jó pont a zsidók életében, hogy mai szóhasználattal éljek. Mások azt mondták, a gyerek játszott a zsinagóga udvarán, és egyszerűen megsebezte magát, ami ugyanúgy igaz lehetett, mint az, hogy a metsző megtámadta... Mindenesetre itt, Szalkán volt egy olyan hangulat, hogy valami homályos dolog történt, olyasmi, ami szokatlan. Az én apám csak legyintett az egészre meg a barátai is, de azért sokan gondolhatták, hogy van benne valami. Mert azért a zsidó közösség Mátészalkán, s gondolom másutt is, mégiscsak egy kicsit zárt világ volt. Nem nagyon láttak bele a kívülállók az életmódjukba, a vallásukba a mienkétől eltérő volta miatt, s valami megfoghatatlan misztikum vette körül őket, ami gyanakvást váltott ki.”

A mátészalkai vérvád központi figurája az 1912-ben született, később Debrecenbe költözött Kádár Sándorné, született Hajdú Erzsébet volt. Az asszony három lánya, Éva, Magdi és Anikó közül az utóbbi, a legkisebb volt az „áldozat”, az anyja őt hurcolta körbe és mutogatta a településen. Kádárné egy néhány elemít végzett bádogos segéd felesége volt. Úgy érezte, a deportálásból visszatért zsidók miatt anyagi veszteség érte, és ezért állt „bosszút”.

„Kádárnéval az volt baj, hogy rossz természete volt, és nagyon nagyra tört. Már úgy értem, anyagilag. A férje, a Sándor a Kun Adolf vízvezeték-szerelőnek volt a keresztény segédje. Kunéknak szép nagy házuk volt a Fő utcán műhelylyel. 1944 májusában az Adolf bácsit, a feleségét, három lányát és a két fiát deportálták, és senki sem jött vissza közülük. Kádárék beköltöztek Kunék házába, a férje pedig a műhelyben folytatta az ipart, mintha mi sem történt volt. Míg nem 1946 elején előkerült Kun Jenő, aki talán Adolf bácsi unokatestvére volt,

és szabályosan kitette őket onnan”, mesélte Sipos András, a Kádár család barátja, a szalkai építőanyag-telep vezetője.

Kádárné elment a kislányával a rendőrségre is, és feljelentést tett. Többen is végighallgatták, elsősorban Jámborné, a városi ügyész és Báthori István, a bíróság elnöke. Szóltak Weiss Miskának meg nekem”, mesélte az 1956-ban Kanadába kivándorolt, de a kilencvenes évek elején visszatért Ádler József, egykori hentes és alapszervi párttitkár. „A hír csakhamar eljutott Schreiber Lajos metszőig, aki bejött a bíróságra, és beszélt Báthori Istvánnal. Emlékszem, a metsző így köszönt: ‘Szabadságot adjon a Jóisten!’ Báthori nem tartotta kizártnak, hogy rituális céllal vágták meg a kislányt, de Schreiber Lajos elmagyarázta neki, hogy ilyesmit nem ismer a zsidó vallás, mert a zsidók még állati vért sem esznek, nemhogy emberit. Ettől függetlenül Fülep Sándor patikus, akinek a hitközség vezetői közül a legjobb kapcsolatai voltak, felment Pestre, és intézkedett. Én is elbeszélgettem Kádárnéval. Megmondtam neki, hogy ha még egy szót szól, Szibériában köt ki.”

Kádárné 1957 márciusában is „előadta a produkcióját”, közvetlenül azelőtt, hogy a mátészalkai zsidók többsége elhagyta az országot. A históriáról Marosán György is röviden megemlékezett: „Mátészalkáról pogromot jelentettek.”⁹

1954-ben, amikor a terror kissé enyhült, és a gazdasági és politikai válság kezdett tudatosodni a tömegekben, Törökszentmiklóson egy különösen brutális sorozatgyilkosság súlyos, lokális krízishelyzetet teremtett, ami felszínre hozta a továbbra is lappangó vérvádhiedelmeket. A sokkoló históriáról a *Szabad Nép* október harmadiki, vasárnapi száma is beszámolt, fontos körülményeket elhallgatva a tárgyaláson született ítélettel együtt.

„Halálra ítélték egy többszörös gyermekgyilkost. A Szolnok megyei bíróság szeptember 29-én tárgyalta Jancsó Ladányi Piroska törökszentmiklósi lakos bűnperét, akit öt rendbeli gyilkossággal, egy gyilkossági kísérlettel, valamint többrendbeli csalással vádoltak. A nyomozás és a megyei bíróság megállapította, hogy Jancsó Ladányi Piroska – 40 holdas kulák lánya – züllött erkölcsű nő, aki erkölcstelen életét már gyermekkorában kezdte el. Jancsó Ladányi Piroska a legsúlyosabb bűncselekményt követte el: gyermekeket ölt.

A megyei bíróság Jancsó Ladányi Piroskát összbüntetésül halálra ítélte. Ügyével együtt tárgyalta anyjának, Jancsó Borbálának a bűnügyét is, akit közveszélyes munkakerülés büntetésével, ifjúság elleni büntetéssel, valamint társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopással vádoltak. Őt a bíróság két évi és hat hónapi börtönbüntetésre ítélte, és további három évre eltiltotta az állampolgári jogai gyakorlásától. (MTI)”

Az ügy rendőrnyomozója, Lázár Bertalan jól emlékezett rá a kilencvenes évek elején. „Jancsó Piroska az utolsó két gyilkossága idején töltötte be tizennyolcadik életévét. Addigra már két gyermeket szült két különböző férfitől, s hosszabb ideje szexuális szolgáltatásokban részesítette nemcsak a helybeli férfiakat, de a környéken állomásozó orosz katonákat is. A gyerekeket szexuális indítékból ölte meg. Legutolsó áldozatával, egy tizenhat éves lánnyal már

nem boldogult, mert az elmenekült és feljelentést tett a helyi rendőrségen. Hónapok múlva, a feljelentés alapján akadtak rá a rendőrök Jancsó Piroskára és a házuk melletti kútba dobott tetemekre. Vagy két hónapig egyhelyben topogott a nyomozás. Ezalatt a környékbeli nép az ismétlődő eltűnések miatt tüntetésre szánta rá magát. A tanácsháza előtt elkeseredett asszonyok követelték a gyilkos felderítését és megbüntetését. Közöttük merült fel, hogy a zsidók gyilkolják sorra a gyerekeket, mert szükségük van a vérré. Pedig Törökszentmiklóson akkoriban már szinte nem is éltek zsidók. Ez a hangulat azonban olyan erős volt, hogy a 'zsidó vonal' felderítése még a nyomozati tervben is szerepelt. A megyei bűnügyi helyettes, aki maga is zsidó származású volt, nem merte ejteni. Nekem kellett vállalnom a felelősséget, hogy a 'törökszentmiklósi vérvád' ügyében megszüntetem a nyomozást."¹⁰

JEGYZETEK

- 1 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=730&tmpl=itr&Itemid=195
- 2 *Midőn a vér...* Vervádak a holokauszt után, 1995. Hunnia filmstúdió. Rendezte: Kőszegi Edit és Surányi András.
- 3 Pelle János: *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Budapest, 1995, Pelikán Kiadó. A többi interjúrészletet is innen, a saját munkámból vettem át.
- 4 Pelle: i. m. 279–280.
- 5 Politikatudományi Intézet Levéltára, 274 f. 16/217 105.
- 6 PIL 276 89/562 6. Györe Imre megyei MDP titkár és Harcsa Mária megyei agit-prop titkár 1950. június 17-én kel hangulatjelentése az MDP KV. Agit. prop. osztályának.
- 7 Dombi Gábor: *Osztályellenségek*. Az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai. Bp., 2020, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- 8 Idézi Novák Attila: *Ideológia és önazonosság*. Az 1953-as budapesti cionista per. Bp., 2020, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 72–73.
- 9 Marosán György: *A tanúk még élnek*. Budapest, 1989, Hírlapkiadó Vállalat, 89.
- 10 Pelle: i. m. 263–26.

A lakat

- Sose szerettem igazán a feleségemet, mert nem tudtunk jól beszélgetni. Nem értett meg engem, meg alacsony is volt. Még amikor hosszú haja volt, meg gömbölyű vádlija, az hagyján. De most már majdnem száz kiló, és csak százötven centis! Mert csak fekszik a tévé előtt, és eszik. Dehogyan akartam én az ilyennel kezdeni!

- Akkor miért vette feleségül?

- Csak rövid távra gondoltam - mondta Béla, aki csaknem harminc éve házas, de szerinte, ahogy épp az előbb kifejtette Aninak, már kezdetektől szét akart menni a feleségével. - Jött utánam, az volt a baj. Egyszer már nagyon összevesztünk, még a gyűrűmet is elhajítottam a tanya alatt a bozótba, ott randevúztunk éppen, ő meg másnap órákig kereste a bokrok között.

- Meglett?

- Meg, sajnos. Aztán sírva meg sipákolva jött utánam, bárhová mentem, hogy ne hagyjam el. De már a kezdetektől mindig kellett nekem másik nő, aki megérti a lelkemet is. És jaj, hogy milyen rendetlenség meg kosz volt nálunk állandóan! Az edények megszörösödtek, és minden ruhánk szennyesen állt a sarokban, és már mozgott.

- Ezt hogy érti?

- Beköpték a legyek, kicsi babám.

- Hát miért nem tette be mosni?

- Mert a barátnőivel járt bulizni, meg a tévé előtt evett, meg az anyjával veszekedett, hogy ki üljön rá az internetre.

- Nem a felesége. Maga.

- Mit én?

- Miért nem mosta ki, ha már látta, hogy gond van?

- Nem volt nekem arra időm, éjjel-nappal dolgoztam, mert a feleségem nagy adósságot hozott, kellett a házára a hitelt törleszteni.

- Az kinek a nevéen van most?

- Az egyik az övén, a másik a gyerekén.

- Akkor kettő is volt?

- Igen.

- Na. Legalább az egyik a gyerekéé.

- Azt a gyereket is kár volt pont a feleségemnek megcsinálni. Valaki mástól jobb lett volna. Olyan ne legyen, mint az anyja! Már el akartam tőle válni az első évben, de akkor a Pisti sógor azt mondta: „Legalább egy gyereket csináljál neki, aztán majd elhagyod!” De még így se akartam, húztam, halasztottam tizennyolc évig, hanem akkor a feleségem megfenyegetett, hogy ha nem csinállok neki gyereket, akkor elmegy, és lefekszik mással, és felcsináltassa magát.

- Aha, értem - mondta Ani, és kiürítette a vödröt, amibe a lemetezett rózsagallyakat gyűjtötte. Külön kellett a rózsát válogatni, mert kellemetlen lett volna, ha a tövises ágak bárhol is felbukkannak a kertben, ahol az ember nem számít rájuk kesztyű nélkül. Közben Béla vezérdrótot fűzött be a kerítés tetejébe.

- De nem Jocinak hívják a sógorát? Kér egy szörpöt? - folytatta Ani.

- Igen, Jocinak, a Pisti sógor az olyan szegről-végről sógorom. Tudja, rokonom, de nem vér szerint.

- Valami zár is kéne a kapura. Hogy tudjam bezárni szükség esetén.

- Van ezen lakat - mutatott Béla egy láncre a kapun. - Ennél jobbat erre nem tudok feltenni, hacsak nem egy reteszt. Az igaz, hogy gyorsabb, mint a lánccal bíbelődni.

- Az régi, amikor vettem a telket, rajta volt a kapun.

Béla megpiszkálta a lakatot. Nagy, súlyos, acélkékre festett darab volt, márkajelzés nélkül. Ahol a festékréteg megsérült, ott rozsdafolt növesztett lábakat, majd a rozsdafoltok lábai finom hálózatot alkottak. A lánccal jobban bírta az időjárást, acélszínben ölelte körül a vaskaput, mely szintén kopottas, már kidobásra ítélt darabként őrizte az utcát Ani kutyáitól.

- Még ki lehetne talán nyitni, a zár nem rozsdás.

- Nem adta oda az előző tulaj a kulcsot. Neki sem volt meg.

- Akkor hogy jöttek be megnézni a telket?

- Csak rá volt húzva a betonoszlop tetejére.

- Emlékszem is - mondta Béla. - Amikor kihúzgáltuk az oszlopokat, rajta maradt a kapun.

- Azt mondta az ember, hogy az előző tulajdonos az anyja volt, tőle örökölte, amikor meghalt, a házat. Megfelezték a hosszú telket, és külön adták el. De a lakat kulcsa a hagyatékból sem került elő. Az anyja előtt kié volt az ingatlan? Lehet, hogy nála akadt el a kulcs.

- Nem tudom, kicsi babám.

- Pedig maga minden házról tudja, ki lakott benne!

- Nem mindről azért. Ezt meg elfelejtettem. Így darabolódnak itt föl a kertek. Mindenki felezgeti az örökséget, hogy még több pénzhez jusson belőle. Mert persze a pestieknek minden zsebkendőnyi szart el lehet adni drágán. Maga is pestitől vette meg?

- Igen.

- Na, mondtam - vágta rá Béla elégedett arccal, mintha ez közvetlenül bizonyítaná gondolatmenetét, hogy a helyiek kapzsiságból hiszékeny pestieknek árusítják ki a felezett telkeket, pedig Ani esetében is épp fordítva történt: pénzre vágyó pestiek árusították ki kvázi helyinek - hiszen Ani akkor már tíz éve a faluban élt - a feldarabolt földet.

- Na most, babácska, menjen végig a kerítés mentén, és ahol hullámos, igazítsa meg, amíg én megfeszítem! - gördítette tovább a munkát Béla, majd a beszélgetést is:

- Új kaput mikor csináltat? Én megcsinálom szívesen.

- Nem mostanában - válaszolta Ani. - Nincs rá pénzem. Addig jó lesz ez a kapu. A lakatot súlynak beakasztom a kerítésbe, hogy a szél ne tépje ki. Valami zár kéne még rá.

- Így maradtam én is a lakat alatt. Nem volt soha pénzem, hogy kilépjek. Minden pénzemet megette a feleségem meg a hitelei. De a rózsái milyen szépek! Na, az én feleségemnek nem volt soha ilyen kertje. Meg zöldségünk se volt soha. Megette a veteményest mindig a gaz - lovalta bele magát az önsajnálatba.

- Maga nem szeret kertészkedni?

- Nincs nekem ahhoz türelmem, hogy azokat a mütyüri gazokat bogarászszam. Ezek valami nemes rózsák, nem? Mindig virágoznak, de gyümölcsöt nem hoznak soha, mint a jó szerető.

- Nem örül a kisfiának?

- Dehogynem! A kisfiam a mindenem. Na de ő volt a lakat a házasságon. A feleségem mindig azzal zsarolt, hogy a gyerekeket nem láthatom, ha elválok tőle.

- De hát évek óta külön lakik, és minden nap találkozik a kisfiával!

- Persze, rájött aztán az asszony, hogy kényelmesebb neki, ha én viszem iskolába, meg hordozom ide-oda, ő meg megy bulizni a haverjaival. A múltkor értük is mentem, amikor a barátnőivel diszkóban voltak. Tudja, a műkörmös lány a barátnője, a másik, a Timi, meg óvónő itt az óvodában. Na, az olyan részeg volt, hogy meg kellett állnom az út mellett, hogy neki hányni kell. Kiszállt, ott előttem letolta a bugyiját, állva pisilt, közben meg hányt. Aztán úgy visszaszállt az autómba! Uramatyám, mondtam magamban, nem elég, hogy a segédem összeszarta magát a múltkor, és olyan lett az ülés, most még ez is összerondítja nekem!

- Ez mikor volt? Erre az ülésre ültem én a héten? - figyelt föl Ani, miközben rózsát szagolgatott.

- Ne aggódjon! Azóta teljesen új üléseket vettem a bontóban. Nem lehet ezekkel bírni a tempót - nyugtázta Béla, majd feszített egy utolsót a vezérdróton.

Minden műalkotás: minta

Interjú Farkas Ádám szobrászművésszel, az MMA rendes tagjával

„A szobrászat káoszteremtés a rendben és rendteremtés a káoszban. A szobrászat programozott kudarc, mert mindig van nézet, ami jobb is lehetne. A szobrászat folyamatos szerelem, érzelmi, érzéki viszony az anyagokkal. A szobrászat a változás kifaragása az időből, véglenített végesség. A szobrászat a formák filozófiája, irodalma, festészete és zenéje. A szobrászat a tér definíciója, a megfoghatatlan megfogása. A szobrászat játék, ahol a személyes életen túli lét a tét. A szobrászat rejtett célja az ismeretlen megérintése.”

Farkas Ádám

BALÁZS SÁNDOR: *Honlapja nyitóoldalán nyolc tétel fogalmazódik meg. E tételsor véglegesnek tekinthető?*

FARKAS ÁDÁM: Nincs határozott válaszom. Lehet, hogy éppen elegendő, de azt sem zárom ki, hogy idővel bővíülhet.

– *Mik ezek: irányelvek, igazodási pontok, exponáló kijelentések?*

– Amikor írtam, ez kíváncszott ki belőlem, ez volt fontos. Utóbb nem elemeztem, hogy van-e benne valami teljességre törekedés.

– *Mikor fogalmazódtak meg e tételek?*

– Valamikor az ezredforduló környékén, talán a kilencvenes évek második felében. Honlapom nagyjából öt éve készült, s akkoriban úgy tűnt, lefedi azt a közlendőt, amely más számára is érdekes lehet.

– *Az állítások mindegyike a szobrászatra vonatkozik. A praxisa szerinti szobrászatra vagy általában a szobrászatra mint képzőművészeti műfajra?*

– Úgy gondolom, ezek személyes vallomások, ugyanakkor a szobrászatra általában is érvényesek. Még akkor is, ha valaki nagyon hagyományos keretek között egyetlen dologról beszél egész életében. Azon belül persze vannak, kell legyenek különbségek, nem ismételheti önmagát, mert úgy kevés értelmese volna. Alapvető törekvés minden műalkotás esetében, hogy valamilyen esszenciális és általános, a szubjektum létezésének fantasztikus és megfoghatatlan valóságára való utalás legyen, valaminek a kibomlása. Minden műalkotás a személyes és az általános között mozog.

– *A műalkotásban e két dolog nehezen vagy egyáltalán nem különíthető el.*

– Igen, nagyon nehezen.

– *Azt említette, hogy ugyanarról újfent, ismételve szobrot készíteni nem érdemes, noha szobrászata ugyanazon dolog körül kering vagy forog.*

– Valószínűleg ugyanarról szól szobrászatom, persze az ember közben kalandozik, felfedez dolgokat. Éppen ez utóbbi, a felfedezés miatt nem lehet kétszer

ugyanazt megcsinálni. Amíg elkészül valami, annak van időtere, azaz olyan tere, amely egyben időmúlás is – a kettő egymástól elválaszthatatlan –: míg elkészül valami, közben az alkotó is változik. Mint a puskalövés: ugyanakkora energiával lök vissza, mint amekkorával a lövedék távozik. Hasonlóképpen bármilyen műalkotás megalkotásához, legyen az akár egy légies zenedarab, koncentráció és energia szükséges. A leadott energia kissé megváltoztatja az alkotót. Egyrészt ellillan belőle valami, ami fontos volt, másrészt teret nyit egy másik műalkotás felé. Mostanában, az utóbbi néhány évben leginkább a tér problémája foglalkoztat. A tér, amit egész életemben, gyermekkorom óta tapogattam. Tanítás közben jöttem rá egy gondolati megközelítésre, amely ösztönösen régtől munkál bennem, működésemben, s mára tudatossá vált. Arról van szó, hogy az egyetemen, a szobrász tanszéken kidolgoztam egy új tantárgyat, amelynek neve: *Szobrászat épített térben*. Eleinte ez szabadon választható tantárgy volt, ma már kötelező, mivel kollégáim és a végzett szobrászok is úgy gondolták, hogy hasznos. Mindenekelőtt igyekszem definiálni a szobrászatot, az építészetet és a teret, hogy tisztázzam, miről esik szó. A tér az ember mozgásának lehetséges helye. Érzékeléséhez viszont mozgásra van szükség. Egy szoba zárt tér, de annak is van ajtaja, ablaka. Tehát a tér mindig beletorkollik egy másik térbe, és a terek újabb terekbe nyílnak, hatolnak be. A tér olyan lehatárolódás, egy elhatárolt hely, amelyet átlátunk, s benne biztonságban érezzük magunkat. Ha egy térnek nincs nyílása, ami lehetetlen, hiszen valahol bele kellett lépnem, vagy ha befalazom magam: az már nem tér, hanem börtön. A terek attól válnak izgalmassá, és az én biztonságom is attól szövődik tovább, mert bennük nyílnak újabb lehetőségek. Különös megállapításokra juthatunk azon gondolkodva: mi is a tér. Mi is egy festmény, amely felkerül a falra? Az egy önálló tér, amelybe belelátunk, így minden képnek meg van a maga tere. A tér a szobor esetében evidens, mert nem nézetre komponálódik, hanem körbe kell járjuk, így a szobornak különböző terei jelennek meg. Vannak olyan formák, amelyek vezetnek és elvisznek bennünket – a skurcban, rövidülésben megjelenő formák –, ezeket követve új és új nézetekbe kerülünk bele. Tulajdonképpen hasonló módon, mintha egy filmet, egy történetet vagy zenedarabot játszanának le, amelyben természetesen az időfaktor is szerepet játszik. A terek egymáshoz kapcsolódnak, s amikor visszaérkezünk a kezdő nézethez, akkor zárul le a történet.

– *Miután körbejártuk a szobrot.*

– Így van. Az összes nézetet elnyerve válik valami teljessé. Szobrászként idővel azt is meg kellett tanulnom, hogy a művet nem szabad lezárni. Valahol, akár több helyen is nyitva kell hagyni, hogy a szemlélő maga is érezze, benne és általa is tudjon folytatódni. Ugyanis, ha mindent lezárok, kimondok, ha mindent megmagyarázok, akkor unalmassá, érdektelenné válik a dolog. Nem lehet mit kezdeni vele, mert nincs tovább. A nyitva hagyott terek vagy nézetek, amelyekkel a művész nem foglalkozik tovább – a néző belépési pontjai a szobor terébe.

– Valami hiány, elhallgatás, kimondatlanság, balladai homály befűzése, elrejtése – ez lételeme, szerves része a műalkotásnak.

– Hiányosságot kell beleszőni, különben az alkotás túl tökéletes lehet, és befullad.

– Ezt minden esetben szükségszerű mozzanatként tekint?

– Feltétlenül. Mert a szobrot is túl lehet faragni vagy mintázni. Vannak olyan állapotok, amikor nagyon élő és izgalmas. Ha mindent nagyon aprólékosan megcsinálok, befejezek, akkor lezárom a szobrot, ráteszek egy lakatot. Előfordul, hogy a munka csak vázlatosan van feldobva, de már erő és lendület mutatkozik rajta, és inkább megfog, magammal tudom vinni, később fel tudom idézni. Így nyit meg előttem és bennem újabb teret.

– Nyilván a klasszikus szobrászat is tudott minderről, ám igazán hangsúlyossá a modernitásban vált e szobrászi gondolkodásmód.

– Természetesen a klasszikus szobrászat is tudott erről, ám a mindenkori úttörők rendre egy olyan újdonsággal gyarapították alkotásaikat, amely koruk köztudatában még nem volt jelen. Más „modellt” követtek. Ez a művészet örök valamije, a változatlan változás, amivel az ember élete nagyobbik részében még nincs tisztában. Ma már ezt pontosabban látom.

– A modell kifejezés itt hogyan értendő?

– A modell a teremtéssel kapcsolatos, valamilyen módon ahhoz kell kapcsolódjon. Vélhetőleg a világegyetemben olyan rend és rendszer érvényesül, amely nem választható el a Teremtőtől. Ez a legkisebb elemi részecskékben is jelen van, ugyanakkor megmagyarázhatatlan. Nincs rá módszer, eljárás, hogy bizonyos részecskék mozgását kiszámítsuk, meghatározzuk.

– A Heisenberg-féle határozatlansági reláció hasonlót jelez, talán belátva azt, hogy a teremtő-koncepció nem fedhető fel.

– A teremtő koncepció folyamatosan jelen van, a szemünk előtt, de tudati úton nem tudjuk elérni. Ám a művészetben, mindenféle művészetben valahol benne kell legyen. Ez adja a hit ritualitását. Ma, amikor az emberiség kifelé tart istenhitéből, egyre nagyobb igénye lesz a művészetre, amely – anélkül, hogy kimondaná – tartalmazza ugyanazt az esszenciát, amelyet korábban a vallások hordoztak. Van valahol egy megérinthatetlen és megérthetetlen, mindent átható intelligencia, értelem, tudás, amelyből nem tud a létező kiszabadulni.

– E koncepció feltárhatatlan, de talán rá tudunk érezni?

– Igen, ráérezhetünk. Illetve valahol a tudatunk határán lehet egy olyanfajta érzékelés, a tudat egyfajta művelése, művelődése, a nyitottságból származó érzékenysége, amely ehhez közelebb visz. El lehet jutni a tudásnak arra a határára, amely egyben a tudattalan határa is, ahol kapcsolatba lehet kerülni vagy fogékonnyá válni a teremtésre anélkül, hogy ezt akarnánk.

– Ez mintegy önkéntelen folyamat végpontja?

– Amikor létrejön ez a bizonyos áldott állapot, vagy nevezzük bármiként is – ez valójában önkéntelen, talán külső hatás eredménye. Ilyenkor olyan művek születnek, amelyek valamilyen újat hoznak a korábbiakhoz képest: valami mást,

mint ami addig volt. Az ilyen mű: korszerű, a korra reflektál, ugyanakkor eszenciája olyan állandó, amely koronként nem változó. Tükrözi, hogy az emberlét – hiába változik körülöttünk a civilizáció, és egyre több olyan eszközünk adódik, amelynek következtében egyre kényelmesebbé válik életünk – lényege nem változik.

– *Magasra van helyezve a léc, amelyet minden kor művészenek meg kell vagy indokolt megugrania, különben közelébe sem érhet a teremtő-koncepció megéreztetésének.*

– A hasonlat számomra kissé sántít. Inkább úgy fogalmaznék, hogy a művész el kell, hogy jusson egy olyan állapotba, amikor önmagát át tudja lépni. El tudja hagyni önmagát, amelynek következtében annyira nyitottá válik, hogy már nem ő működik, hanem benne valami más. Önmagából kilép, s akkor egyszer csak megtalálja azt, amit erővel, hatalommal, semmivel sem érhetett el korábban.

– *Ez a nagy művek sajátja.*

– Feltétlenül. A lécet magunknak tesszük fel. Anélkül, hogy görcsösen akar-nánk vagy nekifutnánk, egyszer csak valahogy átrepülünk fölette. Ugyanazt a lécet nem lehet odatenni két művésznak, hogy ezt kell átugorni, hiszen olyan újdonsággal jár a léc fölött való átrepülés, amely előre kiszámíthatatlan.

– *Természetesen nem valami objektíválható, mérhető dologról beszélünk, hiszen mindenki a maga tehetségéhez mérten ugrik meg valamit, amely révén vagy eléri a feltételként szabott „magasságot”, s művéből kitetszik a világ rejtelmes rendezettsége – ez a nagy művek sajátja –, vagy éppen csak született még egy műalkotás, amely erre kevésbé képes. Egy olyan kvalitásról van szó, amely nélkül a mű nem tud remekmű lenni.*

– Már sejtem, hogy miért ódzkodom a léctől. Mert mellé valami mérhető dolog, versenyhelyzet társul. A sport nagyszerű dolog: pontos szabályok szerint méri össze a képességeket. A művészetben nem létezik ilyen, ellenére annak, hogy például hangversenyről beszélünk. A művészet egy kiteljesedési folyamat. A műalkotás a nélkül készül mások számára, hogy másokkal gondolnák. Ugyanis ha valamit csinálok, kizárólag arra koncentrálok, hogy valaminek elő kell jönnie. Persze ami előjön, az mégiscsak valamifajta kódolt kommunikáció.

– *Ez már a műalkotás utóélete.*

– Talán igen.

– *Tanítható az út a magas kvalitású műalkotás létrehozása felé?*

– A művészek egy része bizonyos korban vagy bizonyos tudás birtokában szívesen tanít, tanítványokat fogad maga mellé. Mert a műalkotásig vezető út is bizonyos fokig átadható, átadandó. Az a tudás, amit egy alkotó felhalmoz, abban sok más embernek és művésznak a tudása, sejtése is benne van. Minden ember a mémeiben (vagy valamilyen más memória-kapszulában) hihetetlenül nagy mennyiségű tudáscsírát hordoz, időnként még konkrét megoldásokat is öröklünk őseinktől. Akár olyan módon is, hogy valamelyik ősünk megkapott egy csírát, ami benne nem tudott kifejlődni, mert nem gyakorolta, de átörökítődik, s valamelyik leszármazottból kijön. Amikor valakiből művész lesz,

az nem csupán az ő zsenialitásának – összerakó, összeillesztő, összeolvasztó képességének – a következménye, hanem az adott közösségnek az eredménye is. Talán ez a tudáslánc egy keverék, valamiféle ötvözet, amely az életben összefűződött. Mindaz, ami bennünket művésszé determinál, nagyobbik részében kívülről jön. Mi csak a szerencsés médiumok vagyunk, akikben mindez össze-sűrűsödött. Ezt meg kell osztani – ami nyilván felelősséggel jár –, mert belebetegszünk, belepusztulunk, ha ez bennünk marad.

– *Ilyen értelemben a művész determinált személyiség.*

– Ez meggyőződése!

– *Korábban a szobor térben való működését annak dinamizmusával kötötte össze.*

Pedig a többé-kevésbé statikusnak tekinthető szobor is kihatja a tér egy bizonyos szegmensét.

– A tér egy bennünk létrejövő valóság. Csak egy lehetőség. Amikor valaki belép valahová, még ha nem is érzékeli, hogy térben van, megjelenik. Hasonlóképpen áll a helyzet a szoborral is. Az is egy lehetőség. A szobor az által válik szoborrá, hogy az ember belép a terébe. A művek is bennünk jönnek létre. Egy objektív, megfogható, fizikailag létező dolog, de csak akkor válik valami mássá, fontosabbá, mint egy darab faragott kő, ha valakiben rezonálni tud, s benne létrehozza azt a megmagyarázhatatlan dolgot, amire az embernek szüksége van ahhoz, hogy emberként élhessen. Utóbb ezt a tényszerűséget, ami a szobor, a műalkotással való találkozás élménye fel tudja idézni.

– *Tehát a szobor csak az által létezik, hogy befogadóivá leszünk?*

– Igen, és csak addig létezik, míg akad egyetlen ember is a Földön, aki a szoborra szoborként tekint. Máskülönben megszűnik a jelentősége. Ugyanis nem valószínű, hogy mondjuk a patkányok évmilliók múlva értelmes lényekké lesznek, s a szoborra majd szoborként tekintenek.

– *Persze kevésbé tudható, hogy mi honnan jövünk, miből lettünk – nem lehet tudni. Azt sem, hogy a patkányok hová fejlődhetnek.*

– *Lehet, hogy csak ugyanazzá lehetnek, mint az ember?*

– *Hogy a szobor, a műalkotás továbbra is élményforrás lehessen?*

– *Érdekes kilátások. Úgy gondolom, hogy a teljes élethez szükség van a felfedező mentalitásra. Engem egész életemben a természet tanított. A mai napig. Sok mindent a természettől tanultam meg, s analógiáit aztán az emberi kapcsolatokban és sok más egyébben vizionáltam.*

– *Mi mindenre tanította a természet, annak felfedezése, s a tapasztalások hogyan hasznosultak a gyakorlatban?*

– *Például a ragadozó madarak, különösen a sasfélék úgy vadásznak, hogy repülés-körözés közben hihetetlen éles szemekkel csak nézelődnek. Nem néznek semmi konkrét dolgot, mint például mi a távcsőben. Ellenben ha bizonyos jelzések feltűnnek látóterükben, idegrendszerük rögtön oda fókuszál.*

– *A sas nem valamit néz, hanem a mindenben a változást.*

– *Pontosan. A művészet, az alkotás, de a kutatás is hasonló jelenség. Az ember nem azért kutat, mert meg akarja tudni, hogy valami ilyen vagy olyan.*

Kutatunk, gyakran kissé céltalan, mert valami magával ragad minket, s közben olyannyira nyitottá válunk, hogy valami egészen más dolog, amit korábban csak a figyelem perifériáján észleltünk, egyszer csak fontossá válik. Arra koncentrálni ébredünk rá: itt a megoldás. Amióta tanítok, komoly élményt jelent felfedezni az embereket, fiatal kollégákban a tehetséget. Nem azt próbálom megtanítani, amit tudok, inkább abban igyekszem segíteni, hogy megtalálják a saját útjukat. Alkotói, alkotásmetodikai és lélektani tapasztalataimat adom át, hogy saját világukat, művészetüket megteremthessék, és ne az enyémet kopírozzák. Ez is valamiféle felfedezés. Az is, amikor elmegyünk a könyvtárba, levéltárba kutatni, poros dolgokat olvasni, s kiderül, hogy mondjuk ötszáz évvel korábban megírtak valamit, ami a mának szól, de eddig ezt nem látta meg senki.

– Korábban a felfedezést az ismétléssel kötötte össze annak apropóján, hogy egy-egy felfedezés-felismerés birtokában az ember már nem ismétli meg ugyanazt, amit korábban csinált. Munkái mégis ugyanarról szólnak. De mi is az a dolog, amely Önben a szobrászt foglalkoztatja?

– Engem bizonyos formák, formációk és formakapcsolatok foglalkoztatnak. Ezek valójában olyan jelek, amelyek a szemlélőben képesek bizonyos dolgokat elindítani. Olyan jelzések, amelyeket nem kell és nem is lehet elmagyarázni. Mert nem akarnak semmit: mondani. A művészetben talán a mérték a legfontosabb. Itt nem csupán a ritmusról, ütemről, a nagy és kicsi ellentétéről, az ellenpontozásról, tehát a kompozíció legkülönbözőbb elemeiről van szó, hanem a minden műalkotásban jelenlevő mértékekről és arányokról, amelyek visszakapcsolódnak a teremtéshez. Egész életemben bizonyos formakapcsolatok izgattak. Nem tudatosan, inkább képtelenségnek tűnt elszakadnom tőlük, így mind újra visszatértem hozzájuk. Az utóbbi években, mióta a térrel már tudatosan dolgozom, leginkább a héjszobrok érdekelnek, a rétegek. Korábban is volt példa hasonlókra. Huszonhárom éve a Palme Házban nyílt kiállításom, s Jovánovics György bevezető szavaiban arra utalt, hogy rétegekkel, rétegek meghajtásával foglalkozom, így munkáimon rétegredek alakulnak ki. Akkor csak tetszett, mostanság látom, mennyire igaz a megállapítás. A réteg a szobor külső felülete. Amikor elkezdtem kivonni a tömeget a szoborból, csak egy héjszerkezet maradt, amelyen át lehet látni. S még egy csavart végrehajtottam: a héj belső felületét felpolíroztam, tükrözővé tettem, míg a külső felület matt maradt. Így belül ide-oda verődő tükröződések jelentek meg, nagyon furcsa valódi és álterek, illuzórikus terek, a külső felszín viszont beleolvadt környezetébe. Manapság a réteg érdekel, a héj, a legkülső réteg. Tehát az engem foglalkoztató téma változik is meg nem is. Léteznek olyan szobrászkorszakaim, amelyekben ugyan elkezdtem valamit, de abbahagytam, másfelé fordultam, majd később, akár húsz év múlva tértem vissza ismét a témára, hogy folytassam. Aztán ismét megjelent valami új, esetleg visszanyúltam valami régihez, de már egészen másképp közelítettem hozzá. A szobrászattal ugyanúgy vagyok, mint a zenével. A zene az égvilágon semmit sem magyaráz meg. Időnként rá lehet

erőltetni bizonyos hasonlatosságokat, de lényege a belső lüktetésben rejlik. Szabados György mondta, hogy a totális aszimmetriában is idővel megjelenik valamiféle szimmetria. Korábban szó esett a statikus szoborról. Létezik statikus szobor, de olyan, amely teljesen szimmetrikus volna: nincs. Ha egy erősen statikus szobron elhelyezünk egy abból kitérő mozzanatot, máris hihetetlenül dinamikussá válik, egy rejtett dinamika jelenik meg benne. Nem értjük, hogy mi történik, de valami iszonyatosan elkezd működni. Ám ha ezt az eltérő-kitérő mozzanatot kiemeljük a szoborból, s visszaállítjuk a szimmetriát, például egy gömb, bármilyen szép anyagból – nem lesz szobor. A tézis már régen megfogalmazódott bennem, hogy teljesen szimmetrikus szobor nincs. Az abszolút szimmetria didaktikussá válik. De ha egy hajszálnyit is eltérünk tőle, máris megmagyarázhatatlan feszültség keletkezik.

– *A szobor a térben létező, ahogyan a muzsika az időben. Utóbbi közvetlenebb élményt nyújt, míg a szobor az időben kiterjedtebben mit csinál: talán elgondolkodtat, túl a közvetlen érzéki élményen, amely persze vitathatatlan?*

– Nem vagyok benne biztos, hogy a szobor elgondolkodtató. És a zenében is érhet olyan élmény, amelyen muszáj elgondolkodni, vagy legalábbis kutakodik magában az ember, vajon mi váltott ki benne hatást. Az újrhallgatás során az ok talán közelebb kerülhet. A műalkotással való huzakodás felfedezés, hiszen benne egy addig nem létező dolog válik valósággá. És önmagában már az is valamifajta alkotás, amikor megnyitunk, felnyitunk magunk előtt egy műalkotást. Amikor katarzisz ér.

– *Sokáig csak ismerkedünk a művel, a közvetlen katarzisz talán ritka.*

– A katarzisz az ismerkedés csúcsa. Úgy éljük át az alkotást, hogy bennünk is lejátszódik.

– *És az alkotó katarzisa?*

– Amikor elkészül valami, az nagyfokú kielégülés. Ugyanakkor szükség-szerű üresség tölti el az alkotót. Ez feltétele annak, hogy majd valami más, új dolog megszülethessen. Mindenféle munkát lehet alkotó módon végezni, de egy műalkotásban részt venni, megélni, lehet élmény is, de lehet égési sebeket is kapni.

– *A művészet története talán ilyesmiről is szól: magunkévá tesszük az előttünk járt alkotók műveit, s ha az ember valóban művész, tovább tudja fűzni, írni, gondolni annak eseményeit saját korában.*

– A művészettörténet érdekessége abban rejlik, hogy általa tanítható a befogadás, de akár az alkotás folyamata is a kortársak számára. Ugyanis egy műalkotás mindenki számára mond valamit, még azoknak is, akik észre sem veszik. Saját munkáimban éppen ilyesmit keresgélek. A reklámokhoz kissé hasonlatos jeleket akarok létrehozni, amelyek nem tudni miképpen, de nyomot hagynak bennünk. Ám a reklámhoz képest a művészet által jelentős nyereséghez juthatunk: emberségünkben tart meg bennünket. Emberlétünkben, ami sokkal többet jelent, mint önmagunkba zárkózva végig élni az életet, vagy kaparni azért, hogy gazdagabbak legyünk. Nemrégiben jöttem rá, hogy miért

nem szabad az iskolában versenyhelyzetet teremteni a gyerekek számára. Mert minden gyermek, mindenki, aki megszületik: győztes. Hiszen egy óriási verseny győzteseként foganunk meg. Az óvodában és az iskolában minden gyermeket így kellene kezelni: győztesként. Mindenki benn rejlik valami nagyszerűség, tudáscsúra. Ha az iskola nagyon szemellenzős, s a gyerekektől a korosztályuktól idegen ismeretet és képességet vár el, ezzel elnyomja, eltörli, leföldeli a bennük rejlő lehetőséget. Frusztrálttá és boldogtalanná válnak. A tavalyelőtti Nobel-díjas, Patrick Modiano Oslóban elmondott beszédében azt említette: a költőnek és az íróknak, de még a festőknek is az a dolga, hogy fellebbentse a fátylat a minden emberben meglévő belső, rejtett fényforrásról, hogy az világítani tudjon. A művészetnek, a művészeknek, de a kutatóknak is éppen az a dolguk, küldetésük, hogy ezt a fényforrást élesztgessék.

- Játékos szobrokat készít. Tudatos e törekvés? Esetleg nem is annyira játékosak szobrai?

- A szobrászat számomra mindenképpen szórakoztató dolog. Azért szórakoztat, mert játékoság van benne. Kitalálok valamit, aztán menet közben hagyom visszabeszélni a követ, az anyagot, az alakuló formát. Az anyag, az idea és az én fizikai mozgásom, leadott energiám között bizonyos teniszjáték veszi kezdetét. Persze adódnak nehéz ügyek. Előfordult, hogy egy szobromon egy éven át dolgoztam. Ehhez szívósság és türelem szükséges. A szobrászok jellemzően ilyen karakterű emberek, mert az anyag megmunkálása lassú folyamat. Korán ébredő ember vagyok. Reggel végigpörgetem teendőimet, kitalálok dolgokat, felkészítem magam a napra. Legjobb napjaim persze azok, amikor szobrot készíthetek. Egy hétnyi tevékenységre már rá tudok nézni, láthatom, mire jutottam, s ennek függvényében tervezni tudom a további teendőket. E módszer révén nem tűnik lassúnak, vontatottnak vagy reménytelennek a szobrászi folyamat. Így, ha ugyan részletekben is, megélhetők kicsi örömök.

- Axiómái sorában a játék is szerepel, miszerint a szobor játék, ahol a személyes életen túli lét a tét. Milyen természetű túli létről van itt szó: egy túlvilágról vagy a közösségekben való létezésről?

- Az utóbbiról, feltétlenül! Arról, hogy szobraim itt maradnak. Általuk mások is megélhetik azt az élményt, amely engem ért. S ha szerencsém van, ezt szobraim közvetítik.

- Tétélei, dinamizáló kijelentései a változással, a formával, a térrel, a végtelennel függnék össze. Köztük szerepel a káosz és a rend: a szobrász számára mit jelentenek e kifejezések? Miből lesz micsoda?

- Káosznak és rendnek fokozatai vannak. A káosz véletlenszerűen összesodródott dolgok jelensége. Ahogy távolodunk e kaotikus állapotból, úgy fedezzük fel a rendet, illetve azokat az erőket is, amelyek a káoszt létrehozták. Ennek révén azt is megláthatjuk, hogy a káosz önmagától hogyan rendeződhet, hogyan szerveződhet renddé. Persze lehet, hogy a feltételezett renden túl ismét egy kaotikus állapot jelenik meg, amelyben már nem láthatjuk át a rendezőelveteket.

– *Mint a mikro és makro relációkban általában.*

– Igen. A rend igénye szoros kapcsolatban áll a térrel. Az élethez bizonyos fokú rendre, valamiféle keretrendszerre van szükségünk. Ha ezt képesek vagyunk magunk kialakítani és formálni – mert tisztában vagyunk saját életünkkel, lehetőségeinkkel –, akkor ez segíti működésünket. Olyan térbe kerülünk, amelyben otthonosan létezhetünk. Ide be és innen ki tudunk lépni, sőt másokat is be tudunk léptetni. Itt el tudunk csendesedni. A műalkotás, mint minden más is: mintát kíván. A gyermek fejlődése során előbb mindent szájba vesz, megkóstol, leejt és felvesz, eltör. Amikor már sejt dolgokat, észreveszi, hogy ez olyan, mint a... Elkezd összehasonlítani a dolgokat. Azt hiszem, ebből származik a minta. Tulajdonképpen minden műalkotás egy mintateremtés, mintaadás. Ugyan csak jelzésekben jelenik meg, nem konkrét és nem másolható, de valamiféle mértéket ad. S ha van mérték, akkor mértéktartás is létezik. Erre iszonyú szükségünk van. Megszülettünk, van egy utunk, s ennek zárata halálunk. A kettő között megnyílik egy tér, amely szintén mértéket követ. Úgy kell benne élnünk, hogy lehetőleg magas fokú boldogságot tudjunk elérni, ám ez nem választható el közösségi létezésünktől, közösséget vállaló magatartásunktól. Tudniillik a közösségben tudunk tovább létezni. A halál tudata csak úgy viselhető el, ha az ember látja, hogy vannak leszármazottjai, látja, hogy az élet megy tovább. Ott vannak a többiek, a mások, akik a mintát viszik tovább.

– *Mire valók e minták?*

– Vélhetőleg abban segítenek bennünket, hogy miképpen tudjunk boldogan élni és méltó módon meghalni.

– *E ritmusismeretről a mai ember egyre kevesebbet tud, kiváltképpen az urbánus ember. Talán ezért is fontos vidéken élni.*

– Ahogyan az is fontos, hogy a városi közegben olyan műveket helyezünk el, amelyek ha áttételesen is, de olyasmi élményt, mintát közvetítenek, amely a természettől ered, hozzá kötődik.

– *Szentendrén él. Mi mindent jelent ez Önnek?*

– Ugyanazon a helyen, ugyanabban a kertben éltem meg eddigi hetvenhat évemet, amelyben szüleim éltek, s amelyben nyugszanak. Húszéves korom óta alakítgatom a házat, a munkaterületeimet, de maga a kert, gyermekkorom élménytára csak akkor kezdett igazán érdekelni, amikor formálni, alakítani kezdtem. Ez érdekes módon egybeesett lányaink születésével. A fák és egyéb növények ültetése, gondozása egy új, másféle időritmusba vont be engem; a növényi létezés megfigyelése, megértése pozitív változást hozott világlátásomba, sőt a hétköznapi életembe – és művészi munkámra is kihatott. Azt hiszem, egy kicsit magam is fává váltam: megerősödtek gyökereim. Ugyan sokat utaztam életemben, és mindig izgalmas volt elmenni, de megnyugtató visszatérni. Ez a lüktetés, a periodicitás minden életnek állandó eleme. A kilencvenes években készítettem egy szobrot fából, amely eléggé ismerté vált, a „Végtelen visszatérés”. Kiállításaimon ezt a munkát a kurátorok általában központi pozícióba szokták helyezni. Talán valamiféle életfilozófia vagy életképlet

rejlük benne: elindulások és visszatérések ritmikája, az ismeretlen és az ismerőség vonzása, kalandozások és megtérések, a korlátozottság és a szabadság térélményei. Noha a megjárt távoli terek kitágították világtelmezőmet, ma már jobban vonz az otthonlét biztonsága. Ám remélem, hogy útibatyumban lapul még néhány szoborrá formálódó hozomány a végleges visszatérés elképzelhetetlen kalandja előtt.

Balázs Sándor

BALÁZS SÁNDOR (1967) művészeti író, műkritikus. Budapesten él.

P. Maklári Éva

Eurydiké Orpheus felé szálló gondolatai

Ne fordulj hátra, lassan, de lépkedek,
szívemmel követem lábad nyomát,
köröttem egyhangú, monoton zaj,
árnyakat terel e zord alvilág,

ne fordulj hátra, követlek, untat e
sötét félelem, e végtelen semmi,
virágok illatát akarom, ragyogó nap
fényét, társnőim vidám nevetését,
faágon madarak édes énekét,

ne nézz hátra, pengesd a lantot,
varázsolj szivárványt fejem fölé,
szerelemre vágyom, mint régen egykoron,
érezni ujjaid finom érintését,
mely zenét simogat bőröm köré,

csak ne fordulj hátra, tudd, hogy
követlek, lantod húrjainak rezgése
ritmust terít talpam alá, és sóvárgó
kinyújtott kezeimmal már alig érintem
e nedves, undorító börtön falát,

ne állj meg, nem hazudnak neked az
istenek, Hades népe csodálja dalodat,
már csordogál ereimben a vér, hallom
a távoli szél susogását, karomban
rándul az ölelésre kész mozdulat,

zenélj az erdőről, a zöldellő fákról,
rigó fütyvéről és nimfák táncáról,
költészetet adj, s én dalod ritmusára
irányítom lassú, óvatos lépteimet,

P. MAKLÁRI ÉVA (1943) költő, író, a Vörösmarty Társaság alelnöke. Utóbbi kötete: *Sárkányok tánca közt* (2019).

hozzád simulok az erdő hűvösében,
bokrok közt bújócskázunk majd, mint
két gyerek, s ölelésünktől lecsendesülnek
a vihar tépázta irigy tengerek,

csak hidd, hogy legyőzheted
túl korán jött iszonyú végzetem,
ne fordulj hátra, előre nézz mindig,
és megment a haláltól is a szerelem.

Száz év magány

„Ne hívjad az éjszakát,
amely népeket mozdít ki helyükből”
(Jób könyve)

És akkor a lélek szétszakítottatott,
s az égi mezőkre fölrepült
körbeölelni a darabokra szelt tájat,
elúszott folyók vizébe csobbanni,
holdat rajzolni a völgyek fölé,
hol sötétbe borult kertek álmodoztak,
s gyökerüket veszelve könnyeztek a fák.
Mert akkor elvontattak a hegyek is,
béklyóba verettek ősi szavak,
buzgóságuk vesztették a golyák,
s a térben tévelygő gondolatok
száz év óta vándorútjuk róják
az emlékek falai közt, értetlenül.

És már bóbiskolnak az ösvények is,
néha tör fel egy-egy zokogás,
megrázkódnak a kiüresedett házak,
távolban fölzeng egy tárogató hangja,
visaszt adva e reményvesztett nyárnak.

A populizmus és népiség története Latin-Amerikában és Magyarországon

Latin-Amerika és Magyarország – látszólag kevés közös van bennük. Még földrajzilag is eltérő fogalmak, hiszen egyik egy önmagában véve etnikailag összetett kulturális régió, amelyik magában foglalja a középső, a déli és – részben – a karibi Amerikát, míg a másik egy kis ország Közép- és Kelet-Európában. Ám minden földrajzi, kulturális, nyelvi távolság ellenére társadalomszerkezeti és politológiai, politikatörténeti szempontból a két térség együttesen vizsgálható: történelmüket meghatározza az, hogy ötszáz éve küzdenek a Nyugat/Észak (Nyugat-Európa/Észak-Amerika) utolérésével, és ez a kísérlet mintakövető és mintaformáló rendszerek váltakozásán keresztül vezet. A mintakövető és mintaformáló rendszerek egymásutánisága, ciklikus váltakozása jellemzi a magyar és a latin-amerikai politikai folyamatokat. Magyarország és Latin-Amerika egyaránt egy félperifériás helyzetű régió, és ezekben a régiókban a politika gyakran adott olyan válaszokat, amelyek egy alternatív fejlődési utat céloztak meg – akár egy évtizedeken keresztül uralkodó nagy párt vezetésével.

Magyarország és Latin-Amerikában egyaránt meghatározza az értelmiség pozícióját a külföldről, egész pontosan a Nyugatról, illetve – a latin-amerikai esetben – az Északról való gondolkodás. Közép- és Kelet-Európa, valamint Latin-Amerika értelmisége és politikai elitje évszázadok óta méri országát a közeli centrumrégiókhoz. A centrum országaival való összehasonlításból a két régió eleve csak vesztesen jöhet ki. Mindkét régióban több stratégia alakult ki a centrumtól való gazdasági (és részben kulturális) függőség kezelésére.

Az egyik stratégiát Csizmadia Ervin politológus definíciójával nevezhetjük mintakövető stratégiának. Ahogyan Csizmadia fogalmaz, „a minta egy olyan országot vagy országcsoportot jelent, amely valamiért követendő, vagy semlegesebben viszonyítási pont más országok elitjei számára. A mintához két-féleképp lehet viszonyulni. Az egyik – s ez a történelmileg jóval ismertebb – a mintakövetés, ami azt jelenti, hogy ha az eliteknek alkalmuk nyílik rá, igyekeznek országukat közelebb vinni ehhez a külső mintához. Ez leggyakrabban

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, politológus (Méltányosság Politikaelemző Központ). Legutóbbi kötete: *A populisták (h)ősei* (2020).

intézményi és jogi adaptációt jelent, de része a mentális alkalmazkodás is. A magyar elitek a történelem számos pontján találták szembe magukat a kihívással, hogy az országot fel kell zárkóztatniuk a mintának tekintett fejlettebb régióhoz. A másik elit-attitűd a mintaformálás. Vannak ugyanis elitek, amelyek nem tartják megfelelőnek a mintakövetést, s úgy vélekednek, hogy az országnak nemcsak a passzív követés, hanem az aktív mintaformálás is feladata.¹

Az utolérés-paradigma azon alapul, hogy alkalmazkodni kell a Nyugat által képviselt mintához. Csizmadia elméletét alapul véve a mintakövetés sikerességéhez nem elégséges a közjogi adaptálás (pl. alkotmányosság, parlamentáris rendszer, hatalmi ágak szétválasztása), de még a gazdasági viszonyok (piacgazdaság) átvétele sem a mintaországokból. A történelmi hagyományok megkívánják a szocializációt, az állampolgári nevelést, sőt a kultúraváltást (amennyiben kultúrán állampolgári kultúrát értünk). Ez összefér a korábbi történelmi meghatározottságok hibáztatásával. A magyar mintakövetők által gyakran citált Ady Endre „magyar ugarról” írt, „Csák Máté földjének”, „grófi szérűnek” láttatta Magyarországot, és az argentin író, Esteban Echeverría, az Ifjú Argentína mozgalom alakja azt írta, diagnosztizálva a kontinens bajait: „Függetlenek vagyunk, de nem vagyunk szabadok. Spanyolország karjai már nem nyomnak el, de hagyományai fojtogatnak.”²

Echeverría és az ún. pozitivisták a századfordulós magyar polgári radikálisokkal egyek voltak abban a fölfogásban, hogy a modern társadalomtudományos gondolkodás alapján nemcsak a társadalmi bajok tárhatók föl nagyjából úgy, ahogyan a természettudós föltárja a természet törvényszerűségeit, hanem e törvényszerűségek alapján levonható a társadalmi reform helyes receptje is.³ Ám később a reformok követelésének és végrehajtásának egy másik útja is kialakult: olyan mozgalmak szerveződtek meg, amelyek nem a társadalmak fejlődésének általános törvényszerűségeit alkalmazták a hazai helyzetre, hanem éppen az egyedi, a régióra jellemző adottságok alapján keresték a társadalmi emancipáció és modernizáció lehetőségeit.

Miért érdekes számunkra Latin-Amerika? Bár kulturális, nyelvi, etnikai, politikai és számos tekintetben világos különbségek vannak a szubkontinens és Magyarország, valamint annak tágabb környezete, Közép- és Kelet-Európa között, ám a politikai kultúrában, mindenekelőtt a mintakövetés és mintaformálás ciklusosan visszatérő trendjeiben láthatunk hasonlóságot, ahogyan (s ez az alapja nézetünk szerint a mintakövetési és mintaformáló rezsimek ciklikusan bekövetkező kergetőzésének) hasonló volt évszázadokon át a világ-

1 Csizmadia Ervin: Mit kezdünk Európával? A hazai politikai elitek mintakövetési és mintaformálási stratégiája. Vol. 8 (2019), No. 4, *Metszetek*, 112.

2 Szabó Máté Csaba: Államilag támogatott migráció és bevándorlás háttere Argentínában. *Acta Humana*, 2014/4, 68.

3 Anderle Ádám: Latin-Amerika története. Bp., 1998, Pannonica Kiadó. 113.

kapitalizmuson belüli periferikus, illetve félperiferikus helyzet, és részben ezzel összefüggésben a rendies társadalom konzerválódása.

Egy Latin-Amerikáról is szóló tanulmányban persze definiálni kell magát a régiót, amelyről írunk, mert ez a magyar nyelvezetben nem egyértelmű. A Latin-Amerika/Ibér-Amerika/Indo-Amerika/Eurindia elnevezések kulturálisan nem teljesen ugyanazt a régiót fedik, és az elnevezésekben eszmei szimpátiák és antipátiák tükröződnek. Bár ideológiailag terhelt (angolszász-észak-amerikai központú) kifejezés, de ebben a tanulmányban következetesen a Latin-Amerika kifejezést használom.⁴ Nem pusztán a magyar köznyelvi elterjedtsége okán, hanem amiatt is, mert mind az alternatívaként szóba jöhető Ibér-, mind az Indo-Amerika kifejezés nemzeti, nyelvi és kulturális szempontból szűkebb régiót jelölne, mint amelyet vizsgálni kívánok.

A Latin-Amerika fogalmat nem tudományos, hanem a magyar médiában bevett értelemben használom, ezért Spanyol-Amerikán és a portugál ajkú Brazílián kívül Dél- és Közép-Amerika kis francia, angol és holland ajkú államait is e körbe sorolom (függetlenül attól, hogy utóbbi két országcsoport nyelve nem tartozik az „újlatin” nyelvcsaládba, ebből is látható, hogy „Latin-Amerika” nem nyelvi-kulturális, hanem társadalmi, történeti és politikai kulturális régiót jelöl tanulmányomban). Azért is szerencsés ez a döntés, mert utóbbiak társadalomszerkezete és gazdasági fejlődése legtöbb ponton egyezik a spanyol és portugál egykori gyarmatokéval, noha természetesen eltéréseket is találhatunk az egyes magkultúrák (spanyol, portugál, francia, angol stb.) hatásából fakadóan.

Tanulmányom elején bemutatom a két régió történelmi, gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődésének közös vonásait, majd ismertetem az utat, amelyet a populista mozgalmak bejártak a 20. században. Rámutatok arra is, hogy a latin-amerikai populista mozgalmak együtt vizsgálhatók párhuzamosan a magyar népi mozgalommal. Hiszen a két mozgalom hasonló kihívásokra keresett választ a két régióban.

Gyarmatokból elmaradott félperiféria

Bár az Atlanti-óceán választja el őket egymástól, Latin-Amerika és Közép-Kelet-Európa politikai és társadalmi fejlődése, világgazdasági rendszerben betöltött pozíciója (amely a félperiféria fogalmával írható le) sok tekintetben hasonlóan alakult az évszázadok során. Mindkét régió nyersanyagban gazdag, ám hazai tőkében szegény, a kapitalista világrendszer perifériáján elhelyezkedő térségnek

4 A Latin-Amerika fogalom ideológiai terheltségéről: Wittmann Tibor: Latin-Amerika története. Bp., 1971, Gondolat Kiadó, 6-7, Benyhe János: Bevezető. In *Járom és csillag*. Latin-amerikai költők antológiája. Bp., 1984, Kozmosz Könyvek, 7-8. Ahogyan Benyhe írja: „Latin-Amerikában sokan ellenérzéssel fogadják ezt a »Latin-Amerikát«. [...] kihallják belőle a lekezelést, az »izgága, rendetlen, korrupt latin virtcsaft« és a »gazdag, rendezett angolszász jóléti társadalmak«, egy fekete legenda és egy arany legenda szembeállítását.” Benyhe 1984, 8.

számított, bár méretben természetesen jelentős léptékkülönbséggel. A két térség megismerte a 20. században a fejlesztő, iparosító diktatúrát: Latin-Amerika az importhelyettesítő iparosítást alkalmazó populista tervgazdaságok, majd – az 1970-es évektől – szabadpiaci elveket (a Friedrich Hayek- és Milton Friedman-féle neoliberális modellt) érvényesítő katonai diktatúrák keretében, Magyarország és az azt magában foglaló Közép- és Kelet-Európa a szovjet típusú államszocializmus formájában.

Latin-Amerika vívta a világ első liberális forradalmait az 1810–20-as években (az amerikai függetlenségi háborút és a francia forradalom első – alkotmányos monarchista – szakaszát nem tekinthetjük még valódi liberális forradalmaknak, hiszen azok a fölvilágosodás értékeinek képviselőjével csak előkészítő szerepet játszottak a 19. századi liberalizmus eszmeáramlatához). A gyarmati *kreol*, azaz gyarmati születésű fehér elit (a venezuelai Bolívar, az argentin San Martín és Belgrano, a chilei O’Higgins, az uruguayi Artigas, a paraguayi Rodríguez de Francia és mások) által vezetett nemzeti forradalmak, amelyek csak az indián, mesztic, fekete parasztságnak és középrétegeknek tett szociális ígéretekkel győzhettek, félúton megálltak.⁵ A társadalmi hierarchia mindenütt – Haiti kivételével – érintetlen maradt. Haiti szigetén, egyedülként a térségben, fekete rabszolga-forradalom vetett véget a gyarmati uralomnak. A francia, spanyol és portugál hatalom megtört ugyan, a program függetlenségi követelése megvalósult, helyel-közzel a liberális követelések is, de az új államok adósak maradtak a szociális ígéretek jelentős részével. Bár a rabszolgaság fokozatosan megszűnt (1889-ben, utolsónak a kontinensen Brazíliában is), a szabadság nem járt együtt a szociális ígéretek beváltásával, a föld a latifundista (nagybirtokos) oligarchia kezén maradt.

Magyarországon a reformkori elit célja hasonló volt a latin-amerikai függetlenségpárti elitekéhez: a „haza és haladás” jelszava alatt a Habsburg Birodalmon belüli önállóság, a kárpát-medencei magyar szupremácia és a polgári átalakulás jelentették a megvalósítandó célokat. Míg a latin-amerikai nemzeti forradalmak sikeresek voltak katonailag, és elvezettek a függetlenséghez, Magyarország útja másként alakult: az 1848–49-es szabadságharc leverését, majd az 1850-es évek neoabszolutizmusát követően az 1867-es kiegyezés révén kompromisszum született a magyar elit és a Habsburg-ház, illetve a birodalmi elit között. A kiegyezéssel megalakult Osztrák–Magyar Monarchia biztosította a kárpát-medencei magyar szupremáciát, az alkotmányosságot és a polgári átalakulást, ám azon az áron, hogy a magyar elitnek le kellett mondania az önállóság bizonyos elemeiről (hadügy, külügy, önálló bank és önálló vámterület), és a közjogi kérdés – a Bécshez való viszony – lassan megmérgezte a politikai életet.

A függetlenség kivívása utáni Latin-Amerika és az 1867 utáni Magyarország egyaránt a szabad kereskedelemben látta a fölzárkózás gyors biztosítékát.

5 Anderle Ádám: *Spanyolország története*. Bp., 1999, Pannonica Kiadó, 104.

A latin-amerikai és a magyar kormányok egyaránt a *verseny*től, a szabad piaci gazdaságfilozófia érvényesülésétől remélték a mielőbbi nyugatosodást. A világpiacnak való kitettség Latin-Amerikában stabilizálta a monokultúrás gazdálkodást, ez fönntartotta a nagybirtokot, és ezen keresztül torzította a politikai életet, hiszen a nagybirtok uralma konzerválódott. Magyarországon, ahol a nagybirtok szintén fönntmaradt, a merkantil (iparpártoló) törekvések szolgálatában álló dualizmus kori kormányok agráriummal kapcsolatos érzéketlensége (beleértve a szociális szabályozás hiányát) kiváltotta a bírálatot és antiliberális kritikát a 19. század végi agrárius újkonzervativizmus részéről.⁶

A 19. századi fejlődéssel látszólag a két régió „előrébb lépett” a világgazdasági rendszerben. A függetlenség kivívását követően Latin-Amerika félperifériás fejlődésű régió lett, kiszolgáltatva az angol és amerikai tőke behatolásának. A nemzeti demokratikus erők úgy látták, hogy Spanyolország rabigáját Anglia „pénzigája” váltotta föl, vagyis a szubkontinens mindinkább függővé vált Anglia befolyásától. Ahogyan Wittmann Tibor történész írta, „az angol tőke gyors ütemben vetette alá a gyarmati, félgymarmati és a független, de fejletlen országok gazdasági életét.”⁷ Chilében például 20 év alatt (1850–1870 között) Nagy-Britannia részesedése az importból 35%-ról 45%-ra növekedett.⁸ Később természetesen az Egyesült Államok vontta mindinkább gazdasági függőségbe Latin-Amerikát az ún. „dollár imperializmus” révén.

Torlódott társadalmak

Bármennyire furcsa, a 19. század végi és 20. század eleji Latin-Amerika és Magyarország hasonlított egymásra a társadalomszerkezet tekintetében. Erdei Ferenc szociológus, népi író nevéhez kötődik az ún. „kettős társadalom” modellje. Eszerint Magyarországon két társadalom élt egymás mellett: az ún. „tradicionális” és a „modern” társadalom. Valójában Erdei modellje szerint három társadalomról beszélhetünk: a paraszti népesség a „tradicionális” és a „modern” társadalom alatt helyezkedett el. A tradicionális társadalom fölölelte a magyar társadalom régi, „feudális” eredetű társadalmi rétegeit: a hatalmi pozíciókban föntről, a „csúcsról” lefelé haladva az arisztokrácia, a dzsentri, a kispolgárság csoportjait. Erdei azokat a rétegeket sorolta a „modern” társadalomba, amelyek

6 Az ipari és agrárius érdekek ellentéte mellett a város és vidék ellentét is megjelent a latin-amerikai országok és Magyarország életében: miközben a fővárosok és egy-két nagyváros láttán az ember Párizsban, Bécsben, Barcelonában vagy Madridban érezhette magát, a szegényparaszti vidék a nagybirtok szorításában vergődött, és nélkülözte a kultúrjavarokat. Tőkéczi László egyenesen a „vidék »ázsiai gyarmatvilágáról«” ír, szembeállítva azt a nagyvárosokkal. Tőkéczi László: A magyar liberalizmusról. In Tőkéczi László (vál.): *Magyar liberalizmus*. Bp., 1993, Századvég Kiadó, 523–526.

7 Wittmann Tibor: *Latin-Amerika története*. Bp., 1971, Gondolat Kiadó, 246.

8 Uo. 246.

a kapitalizmus kialakulásával jöttek létre: a nagypolgárságot, a modern középosztályt és ipari munkásságot.⁹

A szociológiai, társadalomtörténeti elméletek szerint Magyarországon – és egyébként más régiókban, egész Közép- és Kelet-Európában, de hasonló módon Latin-Amerikában is – a kapitalizmus úgy jött létre, hogy a régi, „feudális” eredetű rétegek megmaradtak, tehát bizonyos társadalomszerkezeti torlódás következett be. Sőt, a dualizmus idején és a Horthy-korszakban nagyon sok esetben a régi „feudális” elemek asszimilálták magukhoz kulturálisan és mentalitásban a modern társadalom képződményeit, elsősorban persze a háromszög csúcsán. Tehát a nagypolgárság az arisztokrácia életvitelét, exkluzív életmódját tekintette mintának, a középosztály pedig a „dzsentrit”. Ez megnyilvánult a cím- és rangkorszakban (pl. számos iparosfamília bárói címet szerzett, ld. a Hatvany család esetét), a párbajozás divatjában (a korban az érettségi mellett a párbajképesség számított az úriemberek közegébe való belépéshez), a kultúrafogyasztás bizonyos mintáiban.

A „kettős társadalom” modellje alkalmazható Latin-Amerikára is (ennek ellenére nem tudjuk, hogy Erdei Ferenc valaha alkalmazta volna a szubkontinens viszonyaira) azzal a különbséggel, hogy a latin-amerikai országokban a társadalmi hierarchiát kiegészítette, illetve átszínezte a történelmi adottság miatt a pigmentológiai, azaz a bőrszín-hierarchia. A szubkontinensre alkalmazva a „tradicionális” társadalom megfeleltethető a spanyol és portugál gyarmatosítók által a 16–17. században kialakított társadalmi rendszernek. Hívhatjuk „gyarmati örökségű” társadalomnak ezt a társadalomszerkezeti elemet, amelyben a bőrszín (fehérek, indiánok, félvérek és feketék között) további választóvonalat jelentett.¹⁰

„Modern” társadalomnak tekinthetjük Latin-Amerikában Erdei elmélete alapján a függetlenség után kialakult, a kapitalizmushoz kötődő társadalmi rétegeket: a nagypolgárságot, az új – döntően bevándorolt – polgárságot és a munkásságot. Ahogyan Magyarországon, Latin-Amerikában a „modern” társadalmat alkotó rétegek, és így a modernizáció hordozói nagy számban bevándoroltak, idegenek voltak: míg Magyarországon leginkább a zsidóság és a németek, Latin-Amerikában németek, olaszok, franciák, észak-európaiak stb. képviselték a polgárosodást.

9 Erdei Ferenc 1943-as kéziratból előkerült kettős struktúra elméletét számosan kritizálják, pl. Gyáni Gábor: *Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. Korall*, 2001/3–4, 221–231.

10 Ennek csúcsán az anyaországi arisztokrácia, majd – a függetlenség kivívását követően – annak eltűnésével a gyarmati kreol (amerikai születésű spanyol) arisztokrácia állt, kiegészülve a klérussal. A sorban a vékony középrétegek (polgárság, értelmiség), majd a társadalom többségét kitevő, többségében földnélküli parasztság következtek. Ez a latin-amerikai tradicionális társadalom tehát teljesen megfeleltethető a magyar társadalomszerkezetnek. Ám azzal a különbséggel, hogy a társadalmi státus mellett a bőrszín is választóvonalat jelentett a társadalomban, majdnem kasztszerűen: a „fehérek”, azon belül a spanyolországi/portugáliai születésűek álltak a ranglétra tetején, utánuk jöttek az amerikai spanyolok/portugálok (akiket összefoglalóan kreoloknak hívhatunk), majd a „színesek”, az indiánok, legalul pedig a „fekete” rabszolgák, illetve azok leszármazottjai.

Magyarországon kialakult egy háromszereplős erőter, amelyben a parasztságot képviselni kívánó, a társadalmat a „népből” megújítani kívánó értelmiség alternatív (és a korban mintatformáló) modernizációs programja szemben állt mind az arisztokráciával, a dzsentrivel, az „úri”, utóbb „keresztény-nemzeti” jelzőt viselő középosztállyal, egyszóval a „tradicionális” társadalom vezető rétegeivel, mind pedig a „modern” társadalmat képviselő liberális, „urbánus” polgársággal, értelmiséggel és „modern” középosztállyal. Hármuk ellentéte a Horthy-korszakban is jelen volt.¹¹

Latin-Amerikában az, amit populizmusnak neveztek, szintén a „népből” kívánta megújítani, fölfrissíteni a társadalmat, s egyaránt ellenfele volt a gyarmati örökségű „tradicionális” és a függetlenség kivívását követő „modern” társadalomnak. A latin-amerikai esetben a helyzetet a magyarhoz képest jelentősen bonyolította, hogy nemcsak társadalmi, hatalmi és szociokulturális ellentétről volt szó, hanem a bőrszín kérdéséről is: a latin-amerikai populizmusok az indián-mesztic többségű országokban a fehér, a fekete-mulatt (félvér) lakosú régiókban a mulatt eliteket kívánták leváltani. Ami logikus volt, minthogy mind a „tradicionális”, mind a „modern” társadalmak vezető rétege számára a világos bőrszín egyet jelentett a magasabb státussal és a kiváltságok őrzésével. Ilyen összefüggés a pigmentológia és a kiváltságok között más régiókban is létezett (az Egyesült Államok déli régiója, India, Dél-Afrika, a gyarmatosított régiók).

Magyarország társadalmi esetében ez a pigmentológiai szempont értelemszerűen, a történelem által nyújtott másfajta előfeltételek miatt (pl. gyarmatosítás hiánya), nem jelent meg. Magyarországon – miként Közép- és Kelet-Európa egészében – inkább a nemzetiségi kérdés jelentkezett feszítő, robbantó, destabilizáló és centrifugális tényezőként, ám a nemzetiségi kérdés Magyarországon elsősorban a magyarság mint a Kárpát-medencét kitöltő „egy politikai nemzet” szupremáciáját érő fenyegetésként jelentkezett, nem pedig szorosan vett szociális kérdésként.

A populizmus színre lépése és programja

De hogyan jött a képbe a populizmus és a népiség? Mindkét eszmei irányzat (vagy inkább egymásba fonódó eszmék és irányzatok együttese) azzal a céllal született meg, hogy választ találjon a két régió legfontosabb kihívására: mindenekelőtt a nép kulturális és politikai fölemelésére, nem külső minták másolásával, hanem saját kulturális hagyományokra támaszkodva. A latin-amerikai populizmus, az észak-amerikai Néppárt farmerpopulizmusa és a magyar népiség a célokat és a mozgalmi szerveződést tekintve párhuzamosan vizsgálható jelenségek. Egyetérthetünk Balázs Zoltán és Molnár Csaba politikatudósokkal abban, hogy „a népiség, miközben elsöre hajlamosak vagyunk teljes mértékben

11 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005, Osiris Kiadó, 207.

egyedi hazai politikai irányzatnak tekinteni, nem nélkülözi a külföldi párhuzamokat, rokon irányzatokat sem”.¹² Papp István történész bemutatja a populizmusok két változatát, az észak-amerikai farmerpopulizmust és az argentin Juan Perón nevéhez fűződő juszticializmust a magyar népiséggel bizonyos elemek által rokonítható irányzatokként.¹³

Véleményem szerint több vonás köti össze a három régió mozgalmát. Mindegyiket jellemezte – Csizmadia Ervin szóhasználatát alapul véve – a mintamutató szándék. Elvetették a modernizáció azon formáját, amely pusztán a felszínes pozitívizmuson alapulva, a hagyományok jelentőségét alábecsülve egy az egyben átmenné a centrumországok intézményeit (szemben mondjuk a magyar polgári radikálisokkal és a latin-amerikai pozitivistákkal), és helyette organikusan a hazai társadalmi környezetből fakadó, szervezettebb modernizációt képviseltek.

Az is közös vonás, hogy mindegyik mozgalom alárendelte a politikát a kultúrának. A latin-amerikai populizmust az írók, művészek kezdték el. Az *indigenista* (indiánvédő) populistá mozgalom olyan jelentős írókat, költőket ihletett meg, mint a nicaraguai Rubén Darío, a bolíviai Franz Tamayo és Alcides Arguedas Díaz.¹⁴ A magyar népi mozgalomban köztudomású az írók szerepe (Németh Lászlótól Veres Péterig, Kodolányi Jánostól Illyés Gyuláig). Még az észak-amerikai farmerpopulista mozgalomra is jellemző, hogy a szellem emberei vezették a mozgalmat (bár írók is akadtak soraikban, de inkább tanárok, tanítók, lelkipásztorok, ügyvédek), akik korántsem csak a gazdasági rendszer reformját kívánták, hanem a mezőgazdasági népesség elnyomódásának megakadályozását és a „jenki-protestáns” agrárvilág értékrendjén alapulva egy új amerikai kulturális normarendszer kialakítását, amelyet összekötöttek a demokrácia minél nagyobb mértékű kiszélesítésével.¹⁵

A parasztság és a munkásság a tradicionális/gyarmati gyökerű és a modern társadalmak alávetettségében éltek. Magyarországon a parasztság (amelynek aránya 1920-ban 60%-ot tett ki, s még 1930-ban is a népesség felét), Latin-Amerikában pedig az indián népesség tette ki a lakosság leghátrányosabb részét.¹⁶ A 19. század végén olyan értelmiségi csoportok és reformmozgalmak, majd népmozgalmak léptek színre, amelyek meghirdették az „úri” társadalom által elnyomott népesség – itt a parasztság, amott az indián parasztság – felszabadítását.

12 Balázs Zoltán-Molnár Csaba: *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban*. Bp., 2019, Osiris Kiadó, 212.

13 Papp István: *A magyar népi mozgalom története*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, 23–24.

14 Wittmann: i. m. 342. Dariót méltatja: Szerb Antal: *A világirodalom története*. Bp., 1962, Magvető Könyvkiadó, 843.

15 Richard Hofstadter: *The Age of reform*. From Bryan to F.D.R. London, 1962, Jonathan Cape, 34.

16 Papp: i. m. 63.

A latin-amerikai baloldali, később populista, illetve indigenista mozgalmak kialakulása és előretörése, valamint a magyar népi mozgalom színre lépése értelmezhetetlen az évszázadok óta elnyomott „nép” felszabadításának vágyától. Ezek a mozgalmak mintaformalók voltak, elvetették az egyoldalú Európa/Nyugat-követést, szemben álltak a világpiactól való gazdasági, Európától való kulturális és Egyesült Államoktól való politikai függés mintakövető szentháromságával. A populista, indigenista pártok és mozgalmak a magyar népi (utóbb, a Kádár-rendszerben „népi-nemzeti”) mozgalommal állíthatók párhuzamba. Elvetették mind a kapitalista, mind a későbbi szocialista mintakövetést. Ugyanakkor a szocialista mozgalmak szövetségesük is volt a mintakövető kapitalizmus elleni harcukban.

A parasztságot mind a magyar népiek, mind a latin-amerikai populisták hajlamosak voltak idealizálni, mint amelyik lényegénél fogva szemben áll a kettős társadalom fölsőbb rétegeivel szemben. Ahogyan Gyáni Gábor interpretálja Erdeit: „egyedül talán csak a parasztság képez szerinte [ti. Erdei – P. Á. megjegyzése] valódi ellensúlyt, éppen mivel e népes társadalmi csoport túlnyomórészt még ekkor is a szokásszerűség világában él; ezért is nevezi a parasztságot rendnek”.¹⁷ A parasztságot mint ellensúlyt aztán Közép- és Kelet-Európában a szocialista időszakban az ipari munkásság ellensúlyszerepe váltotta föl.

A munkásságot megszerző szocialista, később kommunista pártok negyedik szereplőként léptek a színpadra mind a magyar, mind a latin-amerikai politikai térben. Lényegében azonban a munkásság egyik térségben sem volt képes betölteni azt a missziós szerepet, amelyet a „népi” mozgalmak a parasztság számára kijelöltek. Egyrészt a történelmi sajátosságokból, az ipari forradalom és a kapitalizmus megkésett kialakulásából fakadóan magának az ipari munkásságnak a száma alacsony volt ezekben a társadalmakban.¹⁸

Másrészt a munkásság betagozódott a „modern” társadalomba, még ha annak alsó részébe is. Ezzel a „népi” mozgalmak számára maga is idegenné vált, amit tetézett a két régióban jelenlevő város-vidék ellentét. S végül magának a munkásságnak legképzettebb része, a szakmunkásság szintén döntően bevándoroltakból állt, Magyarországon németekből, csehekből, morvákból, lengyelekből stb., Latin-Amerikában nyugat-, dél- és észak-európaiakból. Ezért a szocialista, kommunista pártok részben nem voltak képesek önmagukban megdönteni a kapitalista rendszert, és részben maguk is akkor voltak sikeresek, amikor a populista program, azaz az érzelmi és szociális úrellenesség és a történelmi hagyományok javára engedményeket tettek, s az eredeti marxista elképzeléseket (amelyeket Nyugat-Európa iparilag fejlett társadalmaira dolgoztak ki) háttérbe tolták.

Latin-Amerikában a szocialista program éppolyan mintakövető volt, mint az „első út”, a kapitalizmus útja, ezért nem a szocialisták, hanem az ún. populisták

17 Gyáni: i. m. 223.

18 Romsics: i. m. 63.

törttek előre. A politikai populisták ideológia szerint részben nemzeti populisták voltak, részben demokratikus populisták, attól függően, ideológiájuk melyik elemére helyezték a hangsúlyt. Később a demokratikus populizmusból külön baloldali populizmus szakadt ki, és idővel önállósodott.

A populista mozgalmaknak kialakult egy jobboldali ága, amelyet Argentínában Juan Domingo Perón és felesége, az Evitának becézett Eva Perón, Brazíliában pedig Getúlio Vargas képviselt. A jobboldali populizmus a középrétegekre támaszkodott a régi elitsoportokkal szemben, és a nemzeti érdeket helyezte előtérbe, nem egyszerűen a társadalmi igazságosságot. Ellentétben a baloldali populizmusokkal, a jobboldaliak nem látták szükségszerűen konfliktusosnak a munkaadók és munkáltatók viszonyát, a konfliktust áthidalhatónak látták a korporativista állam révén. Míg a baloldali populizmusok a társadalom és a szegények érdekét, a jobboldaliak az állami és nemzeti érdeket képviselték. Közös többszörös a gazdasági program: az importhelyettesítés és az etatizmus.

A latin-amerikai populista (akár baloldali, akár demokratikus, akár nemzeti populista) rendszerek végrehajtottak fontos modernizációs és emancipációs programokat, ebben állt történelmi jelentőségük. A rendies, kasztosodott társadalomszerkezet feltörése, a népoktatás és népegészségügy biztosítása, a munkásjogok törvénybe iktatása, a társadalombiztosítás alapjainak lerakása stb. mind kézzelfogható eredményük volt.

A populizmusok mindegyik változatát az jellemezte – a nemzeti populista Juan Peróntól a demokratikus populista guatemalai Juan Jacobo Árbenzen és a nicaraguai sandinistákon át a baloldali populistává váló, majd saját forradalmát vörösre festő Fidel Castróig –, hogy mintafomálók kívántak lenni. Nem a Nyugat által kínált hagyományos utat („kapitalizmus”) kívánták követni, még csak nem is egyszerűen a „második utat” (szocializmus), hanem valami más, ami szerintük jobban megfelel a régió sajátos történelmi hagyományainak, lelkiségének és karakterének.

A modernizálódó populista rezsimek törekedtek arra, hogy oldják a régió függését a centrumországoktól. Latin-Amerikában a populista rezsimek államosításokkal és importhelyettesítő iparfejlesztésekkel csökkentették a függőséget a Nyugattól (értve ezen Nyugat-Európát és Észak-Amerikát), növelték a lakosság iskolázottsági szintjét, és igyekeztek háttérbe szorítani a mezőgazdasági érdekeket képviselő földbirtokos oligarchiát.¹⁹ Mindebben érthetően nem támaszkodtak – nem támaszkodhattak – a liberális elméletre. Azt félretolva a tervezést és az állami irányítást valósították meg, ami jobban megfelelt céljuknak, az alternatív modernizálás programjának.

Perón, Vargas, Castro nem a mintakövetést választották, hanem igyekeztek saját modelljük alapján egy új mintát nyújtani, mintegy receptként ajánlva azt

19 Anderle Ádám: Latin-Amerika országai. In Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. Európán kívüli országok*. Bp., 2005, Osiris Kiadó, 137, 159.

más „harmadik világbeli” országok számára. Nem fogadták el a meglevő adottságokat, a világpiac és világpolitika által Latin-Amerikára kirótt szerepet, hanem voluntarista módon, a rendelkezésre álló erőforrások átcsoportosításával és extenzív fejlesztésekkel, beruházásokkal törekedtek kialakítani egy olyan modellt, amely önmagában képes megállni a lábán. Mára elmondhatjuk, hogy ezek a kísérletek lényegében kudarcot vallottak, ám még a 2000-es években is visszatértek az akkori latin-amerikai „vörös” hullám (pl. a venezuelai Hugo Chávez ún. „bolívari forradalma” és a bolíviai Evo Morales indigenizmusa) keretében.

Latin-Amerikában a populista rendszerek – Kuba kivételével – előbb-utóbb megbuktak (tulajdonképpen a maga módján a kubai is megbukott, hiszen Castro 1961-től kommunista fordulatot hajtott végre, szakítva a két évvel korábbi önmagával, de eszméjében a populista tartalom – vörösre festve – megmaradt). A nemzeti demokratikus, a populista és szocialista, kommunista irányzatokkal, valamint egyszerű rétegvédő (paraszti, indián stb.) mozgalmakkal szemben a „jobboldal” is belendült, kihasználva azt, hogy az Egyesült Államok a geopolitika és kontinentális biztonság jegyében a hidegháború éveiben nem tűrte el a status quo megváltozását. Ez a jobboldal azonban nem akart mintafomáló lenni, mint a Perón- és Vargas-féle jobboldali populizmusok, hanem mintakövető, és ezen belül nem a régi pártokra, hanem a földbirtokosokra és a hadseregére támaszkodott, vagyis azokra a rétegekre, amelyek számára nagyon is megfelelt az Egyesült Államoktól való függőség a hidegháború idején.

Az 1950-70-es években az inga drasztikusan kilengett „jobbra”, vagyis inkább „szélre”, és sok országban katonai diktatúrák alakultak, míg Közép-Amerikában, amely hagyományosan közelebb fekszik az Egyesült Államok érdekszférájához, a régi földesúri oligarchia uralma maradt fenn. Innentől kezdve ideológiailag Latin-Amerika és Közép- és Kelet-Európa fejlődése eltérő úton haladt az 1980-as évek végéig. Gazdaságilag is eltérően alakultak az utak, hiszen míg a szocialista közép- és kelet-európai rendszerekben a tervezés, a katonai diktatúrákban a szabad piac érvényesült (ennek legbrutálisabb példája volt az 1970-80-as évekbeli Chile és Argentína).

A populista rezsimek – a Moszkva ernyője alá vonult kubai kivételével – elbuktak, és az 1970-es évekre majdnem mindenütt katonai kormányok alakultak ki. Ezeket a katonai rezsimeket – amelyek közül a chilei Pinochet-rezsim vagy az argentin junta a legismertebb – szokás „függő és elmaradott fasizmusoknak” vagy „neofasizmusoknak” nevezni. Gazdaságpolitikájuk pragmatikus módon az amerikai tőke és a multinacionális cégek érdekeinek maximális kiszolgálására irányult. Minden „tervezésben” a populista, szocialista és kommunista veszélyt szimatolták.

Az 1980-as években a latin-amerikai katonai diktatúrák és a közép- és kelet-európai szovjet típusú államszocialista rendszerek elbuktak, és a két térség előtt megnyílt a lehetőség a felzárkózáshoz.

Mindezek alapján Latin-Amerika sorsát illetően a mintakövető és mintafomáló rendszereket a következőképpen vizualizálhatjuk:

Mintakövető rendszerek (az USA- és Európa-függőséghez alkalmazkodás)			Mintaformáló rendszerek (az USA- és Európa-függőség felszámolása)		
szélsőjobboldal	jobboldal	centrum	populizmusok		klasszikus baloldal
földesúri konzervatívok, katonai diktatúrák, „függő és elmaradott fasizmusok” (Somoza, Pinochet, argentin katonai junta stb.)	modern konzervatívok, kereszténydemokraták	klasszikus liberálisok, pozitivisták (akik lényegében a magyar polgári radikálisoknak felelnek meg)	nemzeti jobboldali populizmusok (Perón, Vargas)	nemzeti demokratikus és baloldali populizmusok (mexikói Intézményes Forradalmi Párt, Castro, sandinisták), parasztmozgalmak	hagyományos szocialista, kommunista pártok (együttal mintakövetők is, ld. Szovjetunió függőségi viszonya)
			indigenisták, etnikai alapú nemzetfelfogás		

Politikai átmenetek a hidegháború idején

Ahogy Anderle Ádám történész írta, „a második világháború után Latin-Amerika helyzetét a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok rivalizálása határozta meg. Latin-Amerika, valamint Közép- és Kelet-Európa politikai helyzete ekkor sok hasonlóságot mutatott.”²⁰ Anderle az alábbi tényezőknél látta a hasonlóságot: a két szuperhatalom által kialakított befolyási övezetek, a II. világháború utáni demokratikus népmozgalmak kialakulása, valamint a politikai élet három pólusán (a közeli szuperhatalom, a nemzeti reformista demokratikus erők és a kommunista párt) alapuló közélet. Ehhez hozzátehetünk még egy-két ténytet.

Hasonlóság a verseny a nemzeti demokratikus, populista és a kommunista erők között. Magyarországon az 1945 után legnagyobb ellenzéki erővé váló Független Kisgazdapárt és a Magyar Kommunista Párt rivalizálása tükrözte a tengerentúli nemzeti demokratikus, populista pártok és a kommunista pártok küzdelmét, illetve – a földreformot tekintve – közös harcukat a latifundista oligarchia ellen. Míg az 1945-ös földreformmal, de már magával a szovjet katonai győzelemmel a földbirtokos oligarchia elvesztette korábbi hatalmát Közép- és Kelet-Európában, addig Latin-Amerikában az oligarchia hatalma és politikai súlya fönmaradt.

Anderle konklúziója szerint a hidegháború „nagy vesztesei a nemzeti demokratikus reformista erők, a populista pártok lettek”. A hidegháború folyamatában az Egyesült Államok nem a belső ellenzékét képviselő nemzeti demokratikus vagy éppen populista pártokat favorizálta, ami nem csoda, hiszen ezek a pártok élesen kritizálták az amerikai tőkés érdekeknek való kiszolgáltatottságot és félgymarmati függést. „Az új észak-amerikai világstratégiához Latin-

²⁰ Anderle: i. m. 142.

Amerika engedelmes szavazógépezetként, nyersanyagbázisként és iparcikk felvevőpiacaként, valamint katonai segéderőként egyaránt nélkülözhetetlen volt.²¹ Az Egyesült Államok vezetésével létrejött Amerikai Államok Szervezete (1948) az amerikai kontinens védelmének céljával alakult meg, de fő küldetésévé később az észak-amerikai érdekeket fenyegető hatalomváltások megakadályozása lett.

Sajátos párhuzam figyelhető meg az észak-amerikai és szovjet politika reakciója között. Közép- és Kelet-Európában a sztálinista rendszerek kialakulását követően a Szovjetunió drasztikusan elnyomta az ellenzéki megmozdulásokat (ld. Kelet-Berlin, 1953, Poznan, 1956, Magyarország, 1956), és ugyanez figyelhető meg az Egyesült Államok részéről Latin-Amerikában az ottani ellenzékkel szemben. A két szuperhatalom nem feltétlenül bízta a „rendcsinálást” helyi csatlósaira, olykor közvetlenül vállalták a „piszkos munkát”. Guatemalában az amerikai erők segítettek megdönteni 1954-ben Juan Jacobo Árbenz kormányát, elejét véve a „nemzeti forradalomnak”, amely megkísérelte az egészségtelen agrárviszonyok megváltoztatását és a társadalombiztosítás kiépítését, valamint az indiánok védelmét.²² Az Egyesült Államok megmentette az elmaradottságot és igazságtalanságot bebetonozó földesúri oligarchiát minden alkalommal, amikor egy ellenzéki erő fenyegetést jelentett. A Szovjetunió ugyanígy föllépett saját érdekszférájában, gondoljunk a magyar 1956-ra.

1956 végére mind Latin-Amerikában, mind Kelet-Európában sikerült elnyomni az ellenzéki mozgalmakat. Véletlen egybeesés, hogy 1956 szeptemberében az USA által támogatott nicaraugai Somoza-rezsim fejét, Anastasio Somoza meggyilkolták, mire az utód, Luis Somoza Nemzeti Gárdája tisztogatásba kezdett az ellenzék körében, egy hónappal később pedig Budapesten tört ki antisztálinista nemzeti forradalom és szabadságharc. Sem az antiszomozista, sem az antisztálinista és antirákosista szabadságküzdelem nem vezetett sikerre. A két szuperhatalom leosztotta a lapokat, és ebben a kis államoknak nem volt választásuk, csak a politikai-katonai elköteleződés, eszmei alárendelődés és egyoldalú gazdasági függés egyik vagy másik fél felé. Közép- és Kelet-Európát illetően a kommunista pártok hatalmi monopóliuma egyértelmű volt. Latin-Amerikában egy másfajta hatalmi struktúra alakult ki. Itt nem is annyira a jobboldali pártok, mint inkább a hadsereg tisztikara alkotta az Egyesült Államok szövetségesét, ahogyan korábban mondtuk. Az Egyesült Államok a hagyományosan sovinszta érzelmű tisztikarra és egyszemélyi diktatúrákra alapozta kontinentális hatalmának biztosítását, gyakorlatilag az 1980-as évek végéig.

21 Uo. 143.

22 Anderle Ádám: Latin-Amerika története. Bp., 1998, Pannonica Kiadó, 155.

Szuperhatalmak árnyékában

A két szuperhatalmi tömb érdekszférájába vont régió között találhatunk közös vonásokat ebben az időszakban, vagyis a hidegháború kései éveiben is. Mind a közép- és kelet-európai, mind a latin-amerikai térben a kisállami nacionalizmusok virulenciája fönnmaradt. Az aktuális szuperhatalom az „oszd meg és uralkodj” ősi elve alapján könnyedén ki tudta játszani a kisállami nacionalizmusokat egymással szemben. Annál is könnyebben következett ez be, mert a nacionalizmusok mindkét térségben elsősorban egymással szemben fogalmazódtak meg. Bár Latin-Amerikában az „északi kolosszus”, az Egyesült Államok, Közép- és Kelet-Európában előbb a „Nyugat” (értve ezen főleg Németországot) és Oroszország, végül a Szovjetunió volt a félelem és csodálat kettős érzésének tárgya. Ám 1945 után a két szuperhatalom dominanciájához a saját „térfelükön” nem férhetett kétség, és ez a hatalmi pozícióban levők kritikáját visszafogásra készítette.

Kulturálisan a Szovjetunió sohasem volt képes „domesztikálni”, azaz uralma alá hajtani az általa megszállt országokat: nem volt képes izgatóvá, kívánatosá tenni magát. Varsó, Budapest, Prága, Bukarest polgárai számára mindvégig a „vasfüggönyön” túli világ, Párizs, London s egyre inkább „Amerika”, Hollywood jelentette a kulturális viszonyítási pontot. Latin-Amerikában az „amerikai kultúra” presztízse felemás volt: bár az értelmiség mindig ostromozta az „amerikai tömegkultúrát” mint afféle barbárságot, a fogyasztói társadalom hulladékát, az amerikai magas irodalom értékét elismerték. Politikai kultúra tekintetében Latin-Amerikát egy közösségelvűbb, a közösséggel jobban együttérző, kevésbé individualista szellemű régióként szemlélték, miközben tisztelték az észak-amerikai demokráciát és intézményeit. Vagyis a tömegkultúrát megvetették, a magas és politikai kultúrát respektálták.

Latin-Amerikában a tisztelet és megvetés egyszerre érvényesült tehát az újragyarmatosító szuperhatalom iránt. Közép- és Kelet-Európában a helyzet egyszerűbb volt: a csehszlovák, lengyel, magyar, román polgárok (gyakran a magas rangú párttagok is) nem becsülték a „szovjet” kultúrát, sőt gyakran az orosz népet és kultúrát is alsóbbrendűnek ítélték meg (tegyük hozzá: igazságtalanul), történelmi okból – ez különösen Lengyelországban okozott állandó feszültséget. Összegezve tehát: kulturálisan a Nyugat jelentette a mércét a közép- és kelet-európai államok és népek számára, bármilyen igazságtalan és méltánytalan ez az orosz néppel és kultúrával vagy akár a szovjet magas kultúrával (film, zene) szemben. De – sajnos – ez vitathatatlanul így volt: a magyarok, lengyelek, csehszlovákok, románok nem akartak a szovjet-orosz „megszállókra” hasonlítani. A Nyugathoz mérték magukat.²³ Mondhatni: kulturálisan „mintakövetők” akartak lenni. Ez a kulturális Nyugathoz tartozás persze nem jelentette egyszersmind a nyugati kapitalizmus lényeges vonásainak elfogadását,

23 Erről a témáról ld. Láncki Tamás: *Harc a szuverenitásért. Kommentár*, 2019/3, 111.

vagyis nem jelentett szakítást a szocialista rendszerek gazdaságpolitikájával, az állami redisztribúció magas fokával.

Mindeközben a Szovjetunió nyíltan, politikai eszközökkel, az Egyesült Államok gazdasági eszközzel zsákmányolta ki csatlósait. Kétségtelen tény viszont, hogy az amerikai vezetés felismerte a szükségességét annak, hogy gazdasági segítségnyújtás révén elmélyítse népszerűségét. A Kennedy-kormány által meghirdetett *Szövetség a haladásért* program megjelölte célként a társadalmi igazságosságot a latin-amerikai rendszerekben, afféle kontinentális Marshall-segélyként tíz év alatt 9,4 milliárd dollár jutott a szubkontinens országainak. Bár ez elmaradt a tervektől (20 milliárd dollár), ám jelezte, hogy az Egyesült Államok felelősséget érez, és egyúttal törekszik a kubaihoz hasonló kommunista fordulat megakadályozására (sajnálatos módon az 1990-es években ehelyett az ígéretes program helyett a neoliberális receptet, a sokterápiát ajánlották a latin-amerikai országoknak).²⁴

Ami a gazdaságot illeti, a közép- és kelet-európai társadalmak vajmi keveset érzékeltek a „vasfüggönyön” túli gazdasági folyamatokról. A rendszerváltozás pillanatában a „jóléti államot”, az osztrák, nyugatnémet, skandináv szociális piacgazdaságot tekintették mintának, s ezeket akarták követni, lehetőleg azonnal – nem véve figyelembe az oda vezető út nehézségeit. Valójában a közép- és kelet-európai társadalmak az 1989–90-es rendszerváltozások idején kevés ismerettel rendelkeztek a nyugati piacgazdaságról. Az 1950-60-as évek jóléti fordulata (Konrad Adenauer, Ludwig Erhard, Bruno Kreisky stb.) és az 1980-as évek neoliberális fordulata (Ronald Reagan, Margaret Thatcher, Helmut Kohl) nélkülük zajlott le. (Mindazonáltal nyugati filmélményeik és – a kiválasztott keveseknek – utazásaik alapján a piacgazdaság harmonikus, tömeges jólétet teremtő korszaka jelentett mintát, és amikor ezt nem sikerült azonnal megvalósítani, sokan csalódással fordultak el az új politikai rendszertől).

Latin-Amerikában a helyzet másként alakult: míg a szocialista rendszerekben felülről kikényszerített egyenlőség uralkodott, a szubkontinensen a társadalmak – Kubát kivéve – nagyon egyenlőtlen viszonyok között éltek. Nem pusztán jövedelmi egyenlőtlenségről van szó, hanem a műveltségi, kulturális javakhoz, az egészséges vízhez és élelemhez való hozzáférés egyenlőtlen esélyeiről. Ehhez járult egy olyan probléma, amelyet Közép- és Kelet-Európa konkrét és tömeges formájában nem ismert: a „faji” egyenlőtlenség (pl. Bolíviában, Peruban, Közép-Amerika kis államaiban az indiánokkal, Brazíliában az afro-brazil, Dominikán a fekete kisebbséggel szemben). Ismét visszatérünk tehát a pigmenológiai hierarchia és a kiváltságos helyzet közötti összefüggéshez.

Ne feledjük el, hogy az 1944–48 közötti időszakban olyan államok, mint Magyarország és Lengyelország a háborús pusztítás és a kitelepítések következtében gyakorlatilag egynemzetiségű államokká váltak, míg más, több nemzet által lakott országban (Csehszlovákia, Románia) a főnálló kommunista

24 Anderle: i. m. 157.

rendszerek lefojtották a kisebbségi kérdés rendezését. Ténylegesen a szocialista rendszerek törekedtek a más bőrszínű kisebbségek (ez a térségben leginkább a romákat jelentette) szociális és állampolgári integrációjára (még ha a diszkrimináció finom formái – például az oktatásban, a bérezésben és a lakásviszonyok terén – fön is maradtak). A szocialista rendszerek magukat deklaráltan anti-rasszistának nevezték, ami részben kényszer volt (a Szovjetunió mégiscsak az antifasiszta harc éllovasa volt), és egyúttal magában foglalta a kritikát az Egyesült Államokban létező szegregációval vagy az ugyancsak „nyugati” dél-afrikai apartheid-rendszerrel szemben (az „Amerikában verik a négereket” mondás kifejezte a kritikát).

Olyanra, hogy egy szocialista rendszer a saját állampolgárait másodrendűként kezelje, volt példa (pl. Ceaușescu Romániájában a magyar kisebbséget, Bulgáriában a török kisebbséget), még a szándékos elszegényítésre is (ld. erdélyi falurombolás), de tömeges katonai irtóhadjáratra, mint amit Guatemalában vagy Bolíviában folytatott a hatalom az indián kisebbség ellen (utalhatunk a guatemalai jobboldali kormányok által a maja indián lakosság ellen folytatott ún. „csendes holokausztra” 1960–1983 között). Ez már csak a II. világháború friss tapasztalata miatt is elképzelhetetlen volt, nem beszélve arról, hogy a Szovjetunió – a maga erőszakos módján – éppúgy lefojtotta az etnikai, kisállami nacionalizmusokat, mint ahogyan az Egyesült Államok tette – puha és erőszakos eszközök vegyítésével – a saját érdekszférájában (de utóbbi szuperhatalom csak az államok közötti konfliktusokat fojtotta le, a kisebbségekkel szembeni hadjáratokat csatlósai belügyének tekintette, ezért folyhatott a népirtás Guatemalában és egy sor más országban az USA szeme láttára).

Ráadásul a közép- és kelet-európai rendszerekben a kisebbségellenes érzelmek mindig a kommunista pártok ún. „nemzeti” fordulatához kötődtek, a kisebbségek elleni hangulatkeltés a sovinizmus jele volt, egyúttal a társadalomban fölgülemlett feszültség levezetésére szolgált (pl. Lengyelországban Moczar tábornok ún. „anticionista” kampánya a zsidóság ellen 1968-ban, Ceaușescu „homogenizációs” programja, a Husák-rendszer erősödő magyarellenessége Csehszlovákiában). Mondhatni, a két régió különbsége az 1949 utáni korszakban, hogy az őslakos kisebbségek elleni verbális vagy szó szerinti fizikai hadjárat ekkoriban, az államszocialista rendszerekben a hatalom válságaiból fakadt, Latin-Amerikában viszont állandó praxis volt.

Az Egyesült Államok számára a katonai diktatúrák fönntartása geopolitikai érdek volt. Egyrészt ezek a rendszerek – mivel vezetőik katonák voltak, nem „okoskodó”, jogászok politikusok – sokkal készségesebbek voltak pragmatikus alapon elfogadni az Egyesült Államok fölényét. Az amerikai haditechnika jobban imponált a katonatiszteknek, mint a civil politikusoknak. Mivel nem értettek a gazdasághoz, a multinacionális cégek legszemérmertlenebb lépését sem tették szová. A katonatiszti klikk szemben állt a populizmussal, amely félretolta a hadsereget, és gyűlölte a demokráciát, a paraszti és munkásmozgalmakat, hiszen azokat a gyengeséggel és a fölfordulással azonosították. Végül

szempont volt az is, hogy mivel a latin-amerikai kisállami nacionalizmusok elsősorban egymással szemben fogalmazódtak meg, a katonai diktatúrák az erős kezű vezetés jelszavával és a katonai erő látványosságának biztosításával kanalizálták, biztonságos, kiszámítható mederbe terelték a nacionalista érzelmeket.

A latin-amerikai katonai diktatúrák a kelet-európai rendszerváltozásokkal együtt buktak el: Brazíliában 1985-ben, Argentínában 1983-ban, Panamában és Paraguayban 1989-ben, Chilében és Haitin 1990-ben, Suriname-ben 1991-ben ért véget a katonai kormányzás. 1991. december 26-án a Szovjetunió, amely a „világ egyhatodára” terjedt ki, és a világ egyharmadának sorsát intézte ilyen-olyan módon, eltűnt a térképről. A hosszú nyolcvanas években (1979-től 1991-ig) tehát mind Latin-Amerika, mind Közép- és Kelet-Európa diktatúrái megbuktak. Hol erőszakkal, a legtöbb esetben azonban békés hatalomátadással zajlott mindez. Úgy tűnt a felületes szemlélők számára, hogy a liberális kapitalizmus győzött.

Konklúzió

Latin-Amerikában és Magyarországon a populista mozgalmak és a népi mozgalom egyszerre léptek színre. Két cél vezérelte őket: az elnyomott, becsapott és évszázadokon át jogoktól megfosztott nép – itt a parasztság, amott a parasztság és munkásság, az indigenista populisták számára pedig az indián parasztság – fölemelése, valamint a saját kultúra hagyományai és saját történelmi emlékezet alapján álló igazságos társadalom kialakítása, amely nem egyszerű másolása az első két útnak, azaz a nyugati kapitalizmusnak és a szovjet államszocializmusnak. Ezekkel a modellekkel szemben a populista mozgalmak „harmadik utat” képviseltek.

A II. világháborút követően remény volt mindkét térségben a parasztságot fölkaroló politikai irányzatok megerősödésére a közéletben. Nem tűnt lehetetlennek legalábbis a békés együttélés és együttműködés az első és második út híveivel. Ám sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem tűrte el érdekszférájában hosszú távon azokat a rezsimeket és mozgalmakat, amelyek bármilyen módon akadályozták a két szuperhatalom politikai és gazdasági modelljének kizárólagos érvényesülését. Ez megásta a sírt a liberalizmus, a demokrácia, a parasztmozgalmak, a népi mozgalmak, de még a valódi munkásmozgalom számára is.

1956 után az Egyesült Államok az ún. „függő és elmaradott” fasizmusnak vagy „trópusi fasizmusnak” nevezett rezsimeket támogatta (pl. Nicaragua, chilei Pinochet-rezsim, brazil és argentin katonai diktatúra), míg a Szovjetunió az államszocialista rendszerek révén gyarmatosította a közép- és kelet-európai országokat. Ha ideológiai értelemben nem is, funkcionálisan a két birodalom és a bennük levő diktatúrák kapcsolata tükörképe volt egymásnak. Ennek a hidegháborúból fakadó helyzetnek a vesztesei a demokratikus erők voltak mindkét birodalomban.

Egyik birodalmi központ sem tűrte el hosszú távon a másik beavatkozási kísérletét saját érdekszférájában, az ilyen kísérletek megbuktak, magukkal rántva, megtizedelve a „harmadik utas”, nemzeti és demokratikus ellenzéket (Kuba esete inkább a szabályt erősítő kivételnek tekinthető). Egyik oldalon a „reakció”, a „fasizmus”, esetleg a „narodnyikizmus”, másik táborban a „kommunizmus” volt a mumus, amellyel kompromittálták a mégoly demokratikus, szociális ellenzéki mozgalmakat is. A két térség egyazon évtizedben, az 1980-as években szabadult meg a diktatúráktól. Mire azonban a magyar népi mozgalom végre szabadon megszerveződhetett, már egészen más népet talált annak helyén, mint amiről az 1930-as években írtak – az államszocializmus brutálisan átalakította a társadalmat, eltüntetve a parasztságot. Latin-Amerikában viszont a parasztság megmaradt, köszönhetően annak, hogy a kontinenst az iparosítás kevésbé érintette. A jövő paraszti önszerveződése ezért Latin-Amerikában és általában a harmadik világban történhet meg.

Farkas Ádám: Gránitlény, 2000

A paraszt mint mitikus hős

Szabó Dezső, Milo Urban és Liviu Rebreanu regényének értelmezési lehetőségei

„Jancsi, Jancsikám, nem szabad, hogy neked bajod történjék. Mintha te volnál a magyarság szimbóluma, mintha minden remény lehető volna, amíg te erős és egészséges vagy, s minden pusztulna, ha te elpusztulnál.”¹

„Más nemzetek életében a parasztságnak csak másodrangú, jelentéktelen szerepe lehetett és volt is; a mi számunkra viszont a parasztság a tiszta és örökkévaló románság forrása.”²

Az első idézet *Az elsodort faluból* való: Farkas Miklós fordul így barátjához, az első világháború frontján sérülést szenvedett Bőjthe Jánoshoz annak betegágyánál. A szimbólumok használata tulajdonképp egyidős az emberiséggel: a tapasztalt világ jeleken keresztüli felidézését, értelmezését szolgálják. Farkas Miklós ezen megnyilatkozása így azt feltételezi, egyetlen alak megfeleltethető egy nagyobb csoportnak, közösségnek egyszerűbben megtapasztalhatóvá téve a csoport, közösség kollektív – valós vagy vágyott – tulajdonságait, melyek így ezen az egyetlen személyben manifesztálódhatnak. Bőjthe János a regényben maga választja azt, hogy a *parasztság* – amit aztán a „valódi” magyarsággal azonosít – új szimbólumává legyen, s ezen szerepében környezete is megerősíti: létrehozva azt a konszenzust, amely minden jelkép és szimbólum használatának az alapja. Bőjthe János alakja így nyer önmagán túlmutató jelentést és jelentőséget, mely kiemeli őt környezetéből a regény első lapjaitól az utolsóig. Liviu Rebreanu *A román paraszt dicsérete* című akadémiai székfoglalójában fogalmazta meg a második fenti idézetet. A 20. század elején azonban nemcsak a románság, de a vele szomszédos nemzetek számára is fontos szerepet kezdett betölteni a parasztság: enélkül nem születhettek volna meg a következő oldalakon bemutatandó regények, melyekben a parasztok mint közösség és a parasztok mint szimbolikus és mitikus hősök is megjelentek.

NATKÓ ANNA (1994) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékének doktorandusza.

1 Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, 1999, Püski, 162–163.

2 Liviu Rebreanu: *Lázadás*. Bukarest, 1955, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 27.

Lucian Boia vélekedése szerint az élő példák és szimbólumok létezése szükségesség, és semmi sem annyira egyetemes és annyira ősi, mint olyan mitologizált figurák alkotása, akik az istenek és emberek, a sors és az emberek vagy épp a történelem és az emberek közötti közvetítő, vagy pedig – főként krízishelyzetekben – a megmentő szerepét töltik be. Ezen hősök megalkotása az egyik eszköze ugyanis a történelmi és a társadalmi folyamatok személyessé tételének a történelem bármely időszakában a legkorábbi időktől napjainkig.³ A mitologizált hősök milyensége úgy gondolom, fontos képet adhat egy adott korszakról. Közismert, hogy az első világháború előtti, majd pedig utáni Kelet-Közép-Európa általános problémájának számított a paraszt-, illetve az azzal együtt járó, a nagybirtokrendszer fennmaradásával összefüggő földkérdés megoldatlansága. Lehetek-e ebben az időszakban mitologizált, hősi alakjai ennek, az évszázadokig marginális helyzetben levő társadalmi rétegnek? Munkámat ez a kérdés inspirálta, s három szerző három regényének értelmezési lehetőségeit kívánom ebből a szempontból bemutatni.

Liviu Rebreanu, Szabó Dezső és Milo Urban nem csupán egyazon időszakban, de mindhárman a monarchiakori Magyar Királyság területén születtek; beszéltek magyarul is, még ha írói tehetségük kibontakoztatására Rebreanu és Urban nem is ezt a nyelvet használta.⁴ Az általuk írt három jelentős regény, a *Lázadás*, *Az elsodort falu* és *Az élő ostor* között olyan tematikai kapcsolódások vannak, melyek véleményem szerint lehetővé teszik a részletes összehasonlításukat. *Az elsodort falu* és *Az élő ostor* egyaránt az első világháború okozta fizikai, pszichés és társadalmi következményeket jeleníti meg, noha az előbbi cselekménye időtartamában nagyobb ívet jár be, s a benne felvetett eszmei-politikai kérdések valamiképpen függetlenek a világháborútól.⁵ *Az élő ostor* és a *Lázadás* hasonlóképpen mutatja be egy falu népének fölkelését, habár azok más helyzetben és más indokkal robbannak ki. *Az elsodort falu* és a *Lázadás* közös pontját pedig a cselekmények helyszíneinek közelsége nyújtja: azok a románok, melyek az előbbiben kegyetlen és alantas emberekként jelennek meg 1916-os betörésük kapcsán, az utóbbiban esendő, szenvedő alakok – eltérő nézőpontok és eltérő történelmi helyzetek elgondolkodtató párhuzama ez.

Az 1932-ben megjelent *Lázadás* cselekménye az 1907-es romániai parasztlázadást eleveníti meg.⁶ Rebreanu, míg korábbi regényében, a *Ion*ban az erdélyi

3 Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest, 2001, Central European University Press, 189.

4 Kormos Gyula kismonográfiájában részletesen beszámol ugyanakkor Rebreanu kezdeti, magyar nyelvű írói próbálkozásairól is. Kormos Gyula: *Liviu Rebreanu*. Kismonográfia. Kolozsvár, 1975, Dacia Könyvkiadó.

5 Milo Urban regényében a közösségi-nemzeti identitás kérdése kevésbé jelenik meg szemben *Az elsodort faluval*, melynek zárójelenteként is Farkas Miklós „Magyar vagyok!” kiáltásai mint a mű egészén átvonuló és jelentősége által a regény kereteiből ki is lépő üzenet visszhangzik a háromszéki erdőben.

6 Rebreanu a felkeléssel kapcsolatos dokumentumokat pár évvel az eseményeket követően aprólékos tanulmányozásnak vetette alá, és többek között emiatt dolgozta át már a *Ion*

földkérdést mutatja be egy személy élettörténetén keresztül, addig a *Lázadásban* több egymáshoz közeli romániai uradalom parasztjainak egységesülő sorsát ábrázolja.⁷ „...mert hiába, csak akkor ember az ember, ha földje is van” – fogalmazza meg Busuioc, a kocsmáros, de ezek a szavak a regény bármely szereplőjének a szájából elhangozhatnának. A nagybirtokos mintaképét megjelenítő idős Miron Iuga, a minél több földre vágyó bérlők – Platamonu számára „a legnagyobb boldogságként” jelenik meg a saját földbirtok álomképe –, a földben csak kalandos életének anyagi fedezetét látó Nadina mellett a parasztok sem vágnak semmi másra, mint saját földre, dacára annak, hogy közöttük is érzékelhető anyagi különbségek vannak: a szó minden értelmében nyomorgó, az éhezés miatt lopni kényszerülő cselédek mellett élnek gazdagabb parasztok is az uradalomban, akiknek – bár összefogva, de – lehetőségük lenne a babarogai birtok megvásárlására is. A föld, tágabban értelmezve a magántulajdon védelme és az azutáni vágy alapvetően mindhárom regényben megjelenik, de a *Lázadásban* kimondottan az indulatok elszabadulásának elsődleges forrásává és a cselekmény legfőbb alakítójává válik. A szerző a parasztok nyomorát és helyzetük megoldásának égető szükségességét azzal is alátámasztja, hogy a regény Bukarestben játszódó epizódjaiban is a parasztkérdés ottani megjelenését és az azzal kapcsolatos diskurzust ábrázolja, valamint történelmi hitelességgel bemutatja, hogyan fogtak össze a korábban egymással alapvetően szemben álló politikai csoportok a közrend helyreállítása érdekében, ami már önmagában jelzi, milyen mély szociális válságként értékelhető ez az eseménysorozat.⁸

Az 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* cselekménye valamikor az első világháború kitörése előtt kezdődik, s közvetlenül annak befejeződése utánig tart. Az „elsodorton” kívül számos jelzővel illetett falu pontos nevét nem tudjuk meg a regényből: annyi bizonyos, hogy Háromszék vidékén járunk, s a szomszédos település Lécfalva, de Szabó Dezső regénye földrajzi szempontból is tágabb ívet tesz meg, így több fejezet játszódik Budapesten és Kolozsvárott is. *Az elsodort faluban* nem maga a cselekmény, hanem a szereplők által kifejtett társadalmi, illetve politikai értékrendek válnak hangsúlyossá: nem véletlen, hogy alig találhatunk benne valódi párbeszédet, hisz az egymás mellett elbeszélő, párhuzamos monológokat mondó alakok szerepe az eltérő perspektívák felvonultatása, összeütköztetése. Ebben a regényben a parasztok úgy válnak kitüntetett szereplőkké, hogy végig a háttérben maradnak: a figyelem azáltal vetül a parasztságra, hogy a középosztályba és a falusi intelligencia körébe

témáját adó, eredetileg *Hozomány* címet viselő történetet is egy komplexebb, a földkérdést nem egyetlen ember egyéni problémájaként, hanem egy adott ember életében megjelenő, ám egy egész társadalmi réteget érintő krízishelyzetként bemutató regényé. Kormos: 26–27.

7 A *Lázadás* tulajdonképp a *Ion* folytatása. Mindkét regény központi alakja Titu Herdelea, az erdélyi születésű, de Bukarestben letelepedett, a parasztok sorsa iránt érdeklődő és velük együttérző újságíró: ezen jellemzőiben egyértelműen magára Rebreanura emlékeztet. Kormos: 71.

8 Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 55.

sorolható alakok rendre elbuknak, vagy pedig önként vállalják a parasztsággal való azonosulást. „...a föld volt mindig a mi értelmünk. Politika, katonaság, tudomány csak kirándulás volt nekünk. Innen indultunk ki és ide jöttünk vissza”⁹ – mondja Bőjthe János apjának a cselekmény kezdetén, és ez a gondolat a regény egészére is igaz. Bár a világháború kitörése és a fronton töltött élet, a románok 1916-os betörése és a háború utáni, forrongó Budapest árazolása mind-mind érzékletes, a cselekmény végén ugyanahhoz az eszméhez jutunk, amely már a legelején kimondatik: amely szerint a jövő társadalmának alapja a parasztság kell legyen.

Az 1927-ben megjelent *Az élő ostor* cselekménye ugyancsak az első világháborúra tehető.¹⁰ Mint Kiss Gy. Csaba Milo Urban önéletrajzi regényéről írt eszszéjében rámutat, nem csupán az von párhuzamot *Az élő ostor* és *Az elsodort falu* közé, hogy a világháborút egy-egy falu közösségének szemszögéből mutatja be, de a regények narrációja és regénynyelve egyaránt újítónak számított a korabeli prózában.¹¹ Tartalmi hasonlóságot fedezhetünk fel *Az élő ostor* és a *Lázadás* között is, ám az Árva megyei Ráztok lakói – szemben a *Lázadás* paraszti szereplőivel – nem a nincstelen parasztságot jelenítik meg. A nélkülözést, szegénységet itt egyértelműen a háború, illetve annak közvetlen hozadékai eredményezik: a cselekmény centrumában levő konfliktust így nem a tulajdon, mondhatni, teljes hiánya, hanem a tulajdon elvesztése jelenti, s a tulajdonba beleérthetjük épp úgy a beszolgáltatott állatokat, a falu tárgyi értékeit, mint a besorozott és haza nem tért fiúkat.¹² Az elbeszélő ezt az összefüggést erősíti azáltal, hogy mind a marhákat, mind az élettelen, ám a falubelieknek kedves tárgyakat megszemélyesíti. „Szerették, mint régi ismerősüket és most eljöttek, hogy elkísérjék utolsó útjára és elbúcsúzzanak tőle. [...] Nagyot döngött a föld. András fájdalomosan felnyögött és meghalt”¹³ – az elbeszélő már-már úgy ábrázolja az Andrásnak nevezett harang beszolgáltatását, mint valamely falubeli személy halálát. Az élő ostorban ezáltal a parasztok nem elsősorban az urakkal kerülnek konfliktusba – mint láthatjuk a *Lázadásban* –, hanem azzal a fogalommal, amely

9 Szabó: 16.

10 Rebreanuhoz hasonlóan Urban is regénysorozatot írt: *Az élő ostor* folytatásai az 1930-ban megjelent *Ködök napfelkeltekor* és az 1940-es *Csapdáiban*, melyeket a bennük szereplő Hlavaj Ádám alakja is összeköt. Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó, 181.

11 Kiss Gy. Csaba: *A Zöld vér* magyar olvasatához. In Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest, 2013, Nap Kiadó, 165.

12 Az elbeszélő tulajdonképp az állatok elvesztését érzelmileg megterhelőbb eseményként ábrázolja, mint a férfiakét. Valószínűleg ebben is az a humánus gondolkodás jelenik meg, amely a regény egészét átszövi, s amely az állatokat még az embereknél is véltenebbnek látja a háború kapcsán: „A bögésben, mely aznap Ráztokon visszhangzott, volt valami szomorú, oly primitíven tragikus, hogy sokakat különös fagyossággal rázott meg, amilyet még a férfiak hadbavonulásakor sem éreztek.” Milo Urban: *Az élő ostor*. I. kötet. Pozsony, 1938, Eugen Prager Könyvkiadó, 105.

13 Urban I: 148–149.

ezen anyagi és emberi áldozatokat megköveteli tőlük: a haza fogalmával s azokkal a tisztségviselőkkel, akik a haza nevében lépnek fel.¹⁴ Rendkívül érdekes tanulmány tárgya lehetne, milyen képzettársítások jelennek meg a regényben a haza fogalma kapcsán. Csupán néhány példa ezek közül a „hatalmas kőzúzógép”, a „valami szent szörny”, a „lyuk a levegőben”, illetve az „elhordott, ványadt bocskor”.

A parasztság általános képe

Mielőtt a kiemelkedő, mitikus hősként is értelmezhető alakok részletesebb tárgyalására rátérnénk, fontosnak tartom azon kérdés felvetését, milyen képet festenek a regények a parasztokról mint közösségről? Részletes elemzés tárgya lehetne, hogyan állítják párhuzamba az elbeszélők a parasztságot és a természetet szép és érzékletes, metaforikus és metonimikus képek létrehozásával. Ez legaprólékosabban a *Lázadás*ban jelenik meg. A paraszttömeg „hullámozni kezdett, mint a víz”,¹⁵ és magával sodorja az embereket „mint falevelet a megáradt folyó”.¹⁶ A föld kapcsán több regény is rögzíti azt a körforgást, mely szerint a parasztság a földből és a földért él, és ugyancsak a földbe hantolják el, ha meghal. Ezt jeleníti meg az utolsó kép, amely a *Lázadás*ban az amarai uradalmat ábrázolja, és megtalálhatjuk hasonló megfogalmazásban *Az elsodort faluban* is, ahol Böjthe János olyan „hőskölteménynek érezte magát, mely a földből indul ki s a földbe ér vissza”.¹⁷ A harmadik természeti elemre, a levegőre *Az élő ostorban* olvasható egy szép hasonlat: itt a parasztok sóhajtása olyan, „mint a hirtelesen, nehéz szél fúvása a süket, puszta völgyön”.¹⁸

A föld, víz és levegő eleménél is szimbolikusabb szerepet kap a regényekben a tűz. A tűz a *Lázadás*ban a „titkos jeladás” rendeltetését látja el – a Ruginoasában fellobbanó lángok nyomán robban ki az amarai felkelés –, míg *Az élő ostorban* épp a tűz az, ami kijózanít: a fosztogatásnak és pusztításnak a kocsma Hlavaj Ádám általi felgyújtása vet véget. A tűz tisztító, megújító ereje jelenik meg *Az elsodort falu* cselekményének végén is: Böjthe János és Mária lakodalmán, az éjszaka sötétjében lobogó nagy tűz vörös fényében a háborúban fizikailag, lelkileg és anyagilag megroppant falusiak felszabadult, erejüket visszanyerő nász néppé változnak.

14 Arra, hogy milyen hosszú ideje érlelődő feszültség gyűlhetett fel egy ilyen kis Árva megyei falu lakóiban a hatósággal szemben, rámutat Kubinyi Miklós 1895-ös Árva megyéről írt monográfiájában. Ebben rögzíti, hogy a súlyosbodó adóterhek miatt „a kötelék lassanként meglazul a hatóságok és a nép között”, a parasztság „a tisztviselőkben csak ellenségeit látja”. Idézi Sándor Pál: *A XIX. század végi agrárválság Magyarországon*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó, 110.

15 Rebreanu: 525.

16 Rebreanu: 531.

17 Szabó: 123.

18 Urban I: 87.

Mindhárom műben megjelenik a parasztság saját mítoszképzése. A *Lázadás*-ban többen látni vélik az uralkodó – saját szóhasználatukban a vajda – fehérlovas küldötteit, akik a bojárokkal való szembefordulásra és a föld elfoglalására biztatják őket. A jóságos, atyai uralkodó mítoszának népszerűségét bizonyítja az is, hogy úgy gondolják, az urakkal szemben a parasztságot támogató vajdát a bojárok foglyul ejtették. Hasonló motiváció sejlik fel *Az elsodort falu* azon epizódjában, mikor a falu lakói levelet akarnak írni „Vilmosnak”, hogy „már hagyja abba ezt az istentelen háborút, engedjen ő is egy kicsit, mert kivész a szegény székely nép”.¹⁹ Utóbbiak mindemellett magát a háború kitörését is összekapcsolják a babonával és „az öreg Málikné” alakjával, aki saját halála pillanatára – ami épp a háború kitörése napján következik be – „nagy világfelfordulást” jósolt.

Mindkét cselekményében lázadást ábrázoló regényben tetten érhető a parasztság szervezetlensége: a fosztogatásokkor soraik között megjelenik az a kicsinyesség és kapzsiság, amivel korábban a társadalmilag és anyagilag felettük állókat vádolták. A lázadás előtt Amara lakói még úgy gondolják „ha felosztanák a birtokot, gyöngyölete lenne valamennyiünknek”,²⁰ ám mikor ez reálisabb lehetőségként kezd feltűnni, már mindenki elsősorban a saját sorsának jobbra fordulását látja maga előtt: „persze az igazságot mindenki úgy értette, hogy ő kapná a jobbik részt [a birtokból], amelyik egyszersmind a faluhoz is közelebb esnék”.²¹ Ráztok lakói a kocsmáros házának kifosztásakor ugyancsak „igyekeztek túltenni egymáson, nehogy megkárosodjanak, nehogy mások többet vigyenek el, mint ők”.²²

A három regény közös vonása a parasztság mint közösség ábrázolását tekintve tehát az, hogy a parasztság szoros kapcsolatban állnak a természettel, természeti elemekkel, ami különleges archaikus vonásokat is kölcsönöz számukra: valamiféle ősi, ösztönös közösséggé tünnek fel, mely nemcsak együtt él, össze is tartozik az őt körülvevő természeti környezettel.²³ A babonák, mítoszképzések a parasztság naiv, gyermeki képét erősítik, ami aztán a cselekmény más aspektusaiban is megjelenik, többek között abban, hogy kevésbé képesek a közös, szervezett cselekvésre, és amint lehetőségük adódik anyagi javaik mások kárára való gyarapítására, azonnal egymás ellen is fordulnak. Úgy gondolom, azon szerzői szándék érhető tetten mindhárom műben, ami a parasztságnak a fejletlenségét, visszamaradottságát igyekszik hangsúlyozni: ezáltal a még

19 Szabó: 334.

20 Rebreanu: 325.

21 Rebreanu: 498.

22 Milo Urban: *Az élő ostor*. II. kötet. Pozsony, 1938, Eugen Prager Könyvkiadó, 195.

23 Figyelemreméltó, hogy Milo Urban gyermek- és ifjúkorára visszatekintő munkájában, a *Zöld vérben* saját tapasztalataként is megjeleníti az ember és természet közötti köteléket: visszaemlékezéséből úgy tűnik, „a természet nem csupán hátttere, valaminő külső kerete az emberi létezésnek, hanem elválaszthatatlan tőle”. Kiss Gy.: 167.

erkölcsileg kifogásolható tetteik is inkább a helyzetükből adódó kényszerűségként hatnak. Nem meglepő tehát, hogy a regények mindegyikében feltűnik egy-egy alak, amely közösségből kiemelkedve különös jelentőséget nyer, és a parasztság általános jellemzőinek megértéséhez is hozzájárul.

Mitologizált paraszti hősök

Lucian Boia fentebb idézett munkájában arról ír, a mitologizált figurák valamilyen képpé mások, mint a többi ember, hisz a képzelet misztikus szférájához tartoznak, és még az alapvetően szekularizált modern világban megalkotott alakok is megőriznek valamiféle transzcendens jelleget.²⁴ A következőkben azt szeretném bemutatni, a három regényben mely szereplők értelmezhetők ilyen mitikus hősi alakokként. A mitizált hős megjelenése *Az elsodort faluban* a legegyszerűsebb: Bőjthe Jánost rendre Herkuleshez hasonlítja a regény többi szereplője, sőt maga az elbeszélő is úgy jellemzi: Ő „egy új mitológia magyar Herkulesé”.²⁵ A másik két regényben ennyire explicit módon ugyan nem, de jellemvonásaik szerint kiemelkednek a paraszti közösségből egyes személyek. Ahogy Lucian Boia rámutatott, ezen hősi alakok még a vallástól már eltávolodott közösségekben is mutatnak természetfölötti jegyeket: ide sorolom az alakok körüli, fokozott várakozást, a rendkívüli fizikai erőt és a közösségen belüli vezető szerepet.

„Jó majd valaki, erős, mint az Isten s bosszút fog állni a sok igazságtalanság miatt.”²⁶ Már-már biblikus mondat ez utóbbi, melyet *Az élő ostorban* olvashatunk. A várakozás mindhárom regényben szimbolikus szerepet tölt be: mind a világháború, mind az elviselhetetlenségig fokozódó szociális nyomor olyan pszichés feszültséget teremt, melynek megszűnése a közösségek elemi vágyává válik. Bőjthe János, Petre Petre és Hlavaj Ádám alakjainak ugyancsak különös jelentőséget ad a várakozás: fizikailag ugyanis nincsenek jelen a cselekmény kezdetekor. Személyükre párbeszédkekből és az elbeszélő ezekhez társított megjegyzéseiből következtethetünk. Bőjthe Jánost nemcsak szülei, de „két hete várja az egész falu”, Petre Petre özvegy anyja szomszédainak és a faluba betérőknek is panaszkodik fia hazaérkezésének elmaradásáról, míg Hlavaj Ádám a regény első kötetében egyáltalán nem lép színre, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne jelenne meg folyamatosan a falubeliek párbeszédeiben és feleségének az elbeszélő által kihangosított gondolatfolyamában. Távolmaradásuk oka más és más, hiszen míg Bőjthe egyetemre járt, és „keresztül-kasul kóborolta Európát”, addig Petre és Hlavaj a katonaságtól tér haza: előbbit jó magaviselete miatt hamarabb elbocsájtják, utóbbi pedig megszökik – ez jól rámutat a két alak személyiségének különbözőségére is.

24 Boia: 189.

25 Szabó: 331.

26 Urban I: 121.

A három alak jellemzésében egyaránt megjelenik fizikai erejük hangsúlyozása. Bőjthe János bővelkedik leginkább az ehhez kapcsolódó jelzőkben: „jegeneye természetű”, „antik kolosszus”, kinek „hatalmas teste oszlopmereven magasodott fel” és homloka „győzelemre termett homlok”. Ő az, aki a hordókat egyszerűen bezúzza az öklével, és úgy eszik, mint egy „kiéhezett gigász”. Petre Petre „fekete, kemény arcú”, „izzó, villogó szemű”, „férfias erejű”, „fiatal, daliás legény”; különös, mély hangja „más világ tompa moraja”, keze pedig „nehéz, érdes és nyirkos, mint a föld”. Hlavaj Ádám fizikai erejét leginkább annak ábrázolásával támasztja alá az elbeszélő, milyen akadályokon jut át, mialatt megszökik a katonaságtól – „mint az ín, legyőzött mindent, ami az útjába került”²⁷ –, s miként menekül el újra és újra az őt kutató hatóság elől. Szemei neki is „lázás fényben izzottak”, homloka pedig „erős embert sejtetett”.

A három alak fizikai ereje elpusztíthatatlanságuk képzetével is összefügg. Petre Petre az egyetlen közülük, aki a cselekmény során életét veszti, ám ennek körülményei is a realitáson már túlmutató fizikai erejét bizonyítják: míg a lázadást leverő sortűz többi áldozatát menekülés közben éri találat, s azonnal szörnyethalnak, addig Petre nem menekül, sőt még akkor is a katonákra céloz, mikor már „két golyót kapott, de föl se vette”: egyenesen „szitává lövik” a katonák, s csak így tudják végül elpusztítani. Hlavaj Ádám nemcsak a fronton nem szerez sérülést, de a fentebb már említett, számtalan akadályon keresztüli hazajutása, bujkálása és szökése által elpusztíthatatlan hőssé nő, aki köré már maguk a falubeliek is mítoszt szőnek: menekülése „érdekfeszítő kalandokkal teli óriási eseménnyé nőtte ki magát”.²⁸ A megkaparinthatatlan Hlavajt ezáltal valószínű kultusz kezdi körül venni: „egyébről sem beszéltek”, mint róla, és ha tehették volna, „szorongatták volna a kezét”, „vezették s mutogatták volna mint ritka látványosságot”.²⁹ A „mindenből diadalmasan kikerülő” férfi olyannyira sérthetetlennek tűnik fel a cselekmény során, hogy időnként mintha maga sem volna tudatában szorongatott helyzetének, s a feleségét megbecstelenítő jegyző kocsját egyszerűen az út közepén állítja meg a faluban, hogy mindenki szeme láttára vonja kérdőre. Amikor végül csellel mégis fogságba ejtik, épp korábbi árulója szökteti meg onnan szinte azonnal, ami ugyancsak szinte mesébe illő fordulatnak tűnik az alapvetően realista elbeszélésben. Hlavajhoz hasonlóan Bőjthe János is majdnem sértetlenül kerül ki a világháborúból: egyszer ugyan combsérülést szerez, de ez már-már semmiségnek tűnik a körülötte ábrázolt kolerás, végtagvesztett és elméjében megbomlott alakok között. Az ő elpusztíthatatlansága nemcsak fizikai, de szellemi értelemben is megjelenik, hisz a fronton épp azoknak az eszméknek megfelelően viselkedik, mint a háború előtt és után; ott is a magyarság védelmében cselekszik, és a tapasztalt borzalmak mintha semmilyen nyomot nem hagynának rajta mentálisan.

27 Urban II: 14.

28 Urban II: 68.

29 Uo.

A már-már természetfölöttinek tűnő fizikai erő és a személyek körüli várokozás azonban talán nem elégséges ahhoz, hogy egy-egy alakot mitikus hősként lássunk. Ahogy a bevezetőben is utaltam már rá, Bőjthe János is úgy válik „a magyarság szimbólumává”, hogy nemcsak saját maga, de a környezete is annak látja őt. Mindhárom kiemelkedő alak kapcsán megfigyelhető, hogy közösségükön belül vezető szerepben jelennek meg: kiválasztottságukat a falubeliek is megerősítik, és ez ugyancsak összefügg valamelyest a messianisztikus szereppel, hisz ezek az alakok mintha nemcsak a saját maguk, de az egész közösség nevében és érdekében cselekednének, s ennek a közösség tagjai is tudatában vannak.

„Mindenki szerette a faluban, mert világléletében szolgálatkész, jó, csöndes gyerek volt”³⁰ – olvashatjuk Petre Petréről. Vezető szerepre őt ez s a falu lakosaira kevésbé jellemző – ám esetében sem megingathatatlan – higgadtsága, „rendíthetetlen nyugalma” predesztinálja. A parasztok számára fontos eseményeken egyre inkább a hangadók közé kerül: ott van, amikor a földet vásárolni szándékozók csoportja Bukarestbe látogat, a prefektussal folytatott gyűlésen „kezdettől fogva elől állt, a falu vezetői mellett”, a lázadás eszkalálódása során pedig már „minden szem Petrére tapadt, mintha az ő feleletén múltott volna mindnyájuk sorsa”.³¹ Bőjthe János az az alak, aki teljes mértékben tisztában van saját vezető szerepével, így ezt leginkább ő maga hangsúlyozza. Minden szituációban ennek megfelelően jelenik meg: vezényli az aratási munkálatokat – ahol még a korábban gyilkosságig fajuló ellenségeskedést is elsimítja két falubeli, Deák Ádám és Firtos Mózes között –, a fronton sorsokról dönt, hazatérve pedig igyekszik talpra állítani a háború nyomait magán viselő falut és annak lakosait egyaránt: „mindennap újból kellett kezdeni a sziszifuszi munkát: életbe lökni ezeket a visszahulló lelkeket”.³²

Mikor Hlavaj Ádám kijelenti „A törvény mi vagyunk!”, az elbeszélő hozzáteszi: „ez nem egy ember megtévedt kijelentése volt, hanem a tömeg elemi vágya”.³³ Az élő ostor felvonultat egy másik szereplőt, aki alkatánál és természeténél fogva alkalmas lenne a közösségen belüli vezető szerepre: Kramár a „sziklaszilárdan álló, vagyonát a ragadozó ősi elszántságával védő férfi”, olyan, „mint egy Toldi Miklós”; „földbe belefúródott szikla”, aki pusztá fellépésével megghiúsítja marháinak összeírását is.³⁴ A szerző az idősebb, tapasztaltabb gazda helyett mégis Hlavaj Ádám alakját emeli ki, akinek jelentőségét erősíti, hogy őt még Kramár is „habozás nélkül” bárhová követné, s szavai „úgy hatnak rá,

30 Rebreanu: 175.

31 Rebreanu: 510.

32 Szabó: 342.

33 Urban II: 28.

34 Érdekes, hogyan jelennek meg bizonyos paraszti „típusok” a regények által ábrázoltak között. Kramár alakja némileg rokonítható *Az elsodort falu* Barabás gazdájával, aki a falura törő románokat baltával a kezében fogadja, s a házába csak a halála árán juthatnak be.

mint ostor”.³⁵ Amikor pedig az elbeszélő úgy fogalmaz, „úgy tűnt fel, hogy [Hlavajnak] minden szava mögött szebb jövő sejlik, egy új világ, amelybe csak ő vezetheti be”,³⁶ már kifejezetten messianisztikus szerepet tulajdonít alakjának, akinek értékítéleteiben és cselekedeteiben még egy nála, koránál fogva tapasztaltabb és fizikai erejében nem sokkal elmaradó társa is megingathatatlanul tud hinni. A három alak kapcsán tehát egyaránt megfigyelhetők bizonyos transzcendens jegyek, ám mindez nem jelenti azt, hogy hiba nélkül valók lennének, ahogy nem azok a regények ábrázolta parasztok általánosságban sem.

„Azok az emberek, akik talán nemrégén szent énekeket énekeltek a templomban, most félelemtől és dühtől eltelve üvöltöztek, mint az állatok”³⁷ – jellemzi *Az élő ostor* elbeszélője a falusiakat a fosztogatások idején. A parasztok emberi esendőségét, erkölcsi tökéletlenségét, sőt féltelenségét mindhárom regény ábrázolja. A felkelést megjelenítő jelenetekben ez különösen szembeűnő. A *Lázadás*ban az idős Miron lugát és menyét, Nadinát is megölik a parasztok, de még Ráztok alapvetően visszafogottabb lakói is „valósággal megmámorosodtak a rombolás gyönyörétől”³⁸ *Az élő ostor* cselekményében. A rombolás, fosztogatás *Az elsodort faluban* csupán a betörő románok részéről jelenik meg. A parasztok esendősége ebben a regényben egy másik epizódban csúcsonyosodik ki: Ferenc bácsi kocsmái mulatozásba, részegeskedésbe torkolló temetésén alkotnak magukról nem túl hízelgő képet a falu lakosai. Ezekben a jelenetekben a három hősi alak nem vesz részt: távollétük nyilvánvalóan szimbolikus jelentőségű, ugyanakkor a cselekmények egy-egy másik pontján ők is megmutatják gyengeségeiket.

Fentebb már utaltam rá, Petre a regény első felében egy rendkívül engedelmes fiatalemberként jelenik meg. Az ő erkölcsi megingása az az epizód, amikor vágyait kiéli az ellenkező Nadinán. Habár az elbeszélő halványan azt sugallja, mintha a nő részéről is létezett volna valamiféle vonzalom a férfi iránt – egy korábbi találkozásukkor „pillantása keresztezte Petre izzó tekintetét”³⁹ –, együttlétüknek erőszakos voltát erősíti, hogy a fiatalember maga is bosszúnak szánta azt, amiért a nő őt és birtokának többi paraszti érdeklődőjét Bukarestben korábban megalázta. Tette erkölcsi kifogásolhatóságán az sem változtat, hogy Nadina megölése kifejezetten feldűlja, megfordul fejében a nő gyilkosának megölése is, hisz ő a birtokosnőnek csak távozását, de nem halálát kívánta. Ezt követően lelkiismeretfurdalása és ellenérzései miatt egy ideig teljesen el is szigeteli magát az uradalom többi lakójától.

Böjthe János erkölcsi feddhetetlenségét azok az epizódok kérdőjelezik meg, amikben származásuk alapján tulajdonképp értéktelenebbként kezel embereket.

35 Urban II: 52.

36 Uo.

37 Urban II: 177.

38 Urban II: 179.

39 Rebreanu: 207.

Ilyen jelenet, amikor a fronton felderítésre nem az önként jelentkező székely fiúkat, hanem a zsidó, osztrák és cseh katonákat küldi azzal a – ki is mondott – szándékkal, hogy előbbieket életét kímélje az utóbbiakéval szemben, mivel elgondolásai szerint a székelyekre a jövő Magyarországnak még szüksége lesz. Hasonló motivációból nem figyelmezteti később Ungváron azt a zsidó „pénzembert”, akire szeme láttára zuhan rá egy kő egy épület tetejéről, sőt szimbolikus gesztussal, kezeit hátra téve szemléli a halálesetet, majd „elaludt mosolyogva, [...] mint megelégtült igazság”.⁴⁰ Böjthe ezen tettei azonban – miképp egész alakja – túlmutat egyéniségén: nem személyes kicsinyessége, hanem a magyarság mindenek elé helyezett védelme és az annak érdekében való „igazságszolgáltatás” vezérli.

Az *élő ostor* általánosságban is kevesebb erőszakos epizódot tartalmaz, mint a *Lázadás*: a csendőröket, katonákat a falubeliek fogságba ejtik, majd elkergetik, de nem ölik meg – habár felmerül bennük, hogy a katonákra gyűjtik a tetőt, ezt azonban Hlavaj megakadályozza –, s a zsidó kocsmárost és családját is „csak” kifosztják. Az események egyetlen halálos áldozata a jegyző, aki a háború anyagi és emberi áldozatainak közvetlen „elrendelése” által a falu, míg felesége megrontása miatt Hlavaj személyes ellenségévé is válik. Hlavaj jelleméről érdekes rajzolatot nyújt, hogy a cselekmény során újra és újra a jegyző megölését tervezi, ám ezt mégsem teszi meg: a parasztok kényszerítik a folyóba a férfit, hogy „megfürdessék”. Hlavaj eszményi voltán az ejt csorbát, hogy, bár megfordul a fejében, nem menti ki a jegyzőt a vízből, akit így elsodor az ár. Hlavaj „ekkor egyszerre félrefordult”,⁴¹ cselekedete pedig több szempontból is szimbolikus. A jegyző halálát így közvetlenül a természet, nem pedig emberi kéz okozza, ami szimbolizálja azt is: afféle természet által is igazolt igazságszolgáltatás történt. Hlavaj pedig a regény ezen részén mutatja meg egyrészt azt, hogy vannak olyan helyzetek, melyekben az ő emberi esendősége is megjelenik és felülkerekedik heroikus voltán, másrészt pedig azt, hogy az események természetes sodrását megakadályozni még ő sem tudja. A lázadással kapcsolatban korábban Hlavaj még úgy fogalmaz, „a legjobb akarattal sem lehetett volna meggátolni azt, ami történt”,⁴² s ez kiterjeszthető a jegyző halálára mint a falubeliek szenvedéseit jogosan követő áldozatra is. Az, hogy a közösség féltelensége természetes és megállíthatatlan, tehát nemcsak Petre, de Hlavaj alakja kapcsán is megjelenik: a regényekben így a lázadások kirobbanása azáltal válik törvényszerűvé, hogy következményeit még a higgadtságuk árán a közösségből kiemelkedő hősök sem – vagy csak időlegesen – akadályozhatják meg.

A három alaknak vannak tehát olyan, hasonló jellemzőik, melyek által mitikus hősökként értelmezhetők. Nem jelenti ez ugyanakkor azt, hogy ne lennének egymástól mégis különbözőek: ahogy Lucian Boia is rámutatott, a mitizált

40 Szabó: 201.

41 Urban II. 198.

42 Urban II. 180.

alakok közvetíthetik a sors és a történelem folyamatait az embereknek: személyesebbé és megfejthetőbbé téve a körülvevő világ eseményeit. A három regény cselekménye három eltérő történelmi szituációt mutat be, jóllehet vannak párhuzamos vonásaik. A három hősi alak mégis más-más szerepet tölt be a regények világán belül, és alakjuk, tetteik, megszólalásaik által a történeteken belül másra helyeznek hangsúlyt.

A *Lázadásban* Petre Petre személyes tragédiájával mutat rá a társadalmi feszültségek kirobbanásának elkerülhetetlenségére. Míg a regény első felében a szolgálatkész, engedelmes fiatalember képe jelenik meg, addig közvetlenül a lázadás letörése előtt már a hangadók között találjuk. Személye képviseli a parasztok között legtovább a bojárokkal szembeni lojalitást: „Az urakkal mindig ki lehet jönni, ha az ember alázatos és engedelmes”⁴³ – fogalmazza meg, s felteszi a kérdést is: „Aztán kibem bízunk, ha nem az urakban?”⁴⁴ A fiatalember saját viselkedésével példázza azt, amit Miron Iuga is érzékel birtokán, mikor arra gondol, „most érezte először életében, hogy ezek az emberek, akiket hű, engedelmes szolgálóknak hitt, a szívük mélyén ellenségei”.⁴⁵ Petre – akit még a parasztokkal kevésbé engedékeny bíró is úgy jellemez, mint „a legderekből legény a faluban” – pálfordulásához az elbeszélő kevés magyarázatot fűz. Magatartásának megváltozása nem lineáris folyamat: a fosztogatás első képeit megdöbbenéssel fogadja – „Istenem, itt már mindenkinek elment az esze!”⁴⁶ –, majd el is zárkózik a többi paraszt elől. Kívülállóságát talán az mutatja meg leginkább, ahogyan megfogalmazza magában: inkább lemond a birtokszerzésről – s látva a regény alapkonfliktusát, ez egy nagyon határozott szakítás mind a korábbi vágyaival, mind a közösség többi tagjával –, de kívül akarja tartani magát az indulatok elszabadulásán. A Iuga-ház feldúlását előbb megfékezni igyekszik – „teljes eréllyel szétzavarta a ház körül sündörgő népet is”⁴⁷ –, majd mégis felgyújtására biztatja az embereket látszólag a birtokosnőt ábrázoló kép megpillantása miatt. A katonák érkezésekor pedig már úgy ösztönzi szembenállásra a falubelieket, hogy elváltozott hangja „mintha nem is az övé lett volna”, s „gyűlölettől izzó szava” „forró szikraesőként” hat. A fiatalembernek az elbeszélő tehát bizonyos, a fizikai jegyekben is tetten érhető elváltozását sejteti.

Ovid S. Crohmălniceanu irodalomtörténész az egyik végtelből a másikba eső Petrét „határozatlan egyéniségként” látja, megformálását pedig Rebreanu részéről csődként értékeli.⁴⁸ Kormos Gyula kismonográfiájában ellenben épp

43 Rebreanu: 176.

44 Rebreanu: 121.

45 Rebreanu: 181.

46 Rebreanu: 437.

47 Rebreanu: 484.

48 Rebreanu: 60. Crohmălniceanu bírálata kapcsán természetesen nem tekinthetünk el attól, mely politikai rendszerben írta azt. Lucian Boia fentebb már idézett munkájában rámutat, hogy – habár a kommunista rendszer is megteremti a saját hőseit – a marxista ideológiában

amellett érvel, hogy Rebreanu-nak egykori, budapesti filozófia tanulmányai révén nemcsak igénye, de érzéke is volt a lélektani folyamatok aprólékosabb ábrázolására is, sőt kifejezetten lélektani regényt is írt *Ciuleandra* címmel.⁴⁹ Véleményem szerint Petre alakjának megformálása mögött is felfedezhető a lélektani folyamatok ábrázolásának tudatos szerzői szándéka: az engedelmes parasztból a társadalmi-gazdasági helyzet tarthatatlansága nyomán és a közösség sodró ereje által szükségszerűen és elkerülhetetlenül válik lázadó, majd a cél érdekében elbukott hős, aki személyében megtestesíti a paraszti-nagybirtokos szembenállás mítoszát és a földkérdés megoldatlanságának tragédiáját is. „...ha hívnak, akkor megyek, mert szégyen lenne itthon maradnom”⁵⁰ – mondja a fiatalember anyjának, s gondolata jelentheti azt is, nem csupán a falubeliek, de maga a társadalmi krízis volt az, ami hívó szóval ért fel.

„Még nem jött el az igazság órája, de el kell, hogy jöjjön, mert a világ igazság nélkül nem lehet el!”⁵¹ – szól a regény befejezése, melyet Petre alakjára kivetítve értelmezhetünk úgy, viselkedésének éles fordulata a lázadás elkerülhetetlenségét, halála – ami nem következett volna be pálfordulása nélkül – pedig a lázadás elbukásának törvényszerűségét példázza. Mitikus hőssé válik azáltal, hogy magatartásának megváltozására, az események általi elsodortatásával kapcsolatban az elbeszélő nem nyújt bővebb magyarázatot: személyének céljává így a parasztság és bojártság közötti viszonyrendszer módosulásának megjelenítése válik. A szerző Petre sorsának lezárásakor egy szomorú, de páratlanul szép képet használ fel, mikor Titu Herdera a lázadó parasztok sírja felett állva megfogalmazza tulajdonképp a teljes cselekményt, sőt magának az emberi életnek az értelmét és értelmetlenségét egyaránt: „Mennyit küzdöttek a földért, s most mégis a föld fogadta be őket! [...] S ha elgondoljuk, így végződik minden emberi törekvés...”⁵²

Bár a regény második kiadásához, 1919 októberében írt előszavában Szabó Dezső az egykorú kritikákra reagálva cáfolja, hogy Böjthe János „valószínűtlen alak” volna, nehéz őt nem szimbolikus személyként értelmeznünk. Mind az elbeszélő, mind a saját megnyilatkozásaiban többször úgy jellemzi magát, mint olyasvalaki, aki csak „erő és izom”, „munka és étvágy”, s aki számára a lélek „felesleges luxus”. Ezt az állítását kétségtelenül alátámasztják az olyan, az emberi természettől meglehetősen idegen megnyilvánulásai, mint amikor Farcády

eredetileg a történelem kapcsán a problémák, a törvényszerűségek és társadalmi-gazdasági folyamatok mellett az egyéniségek nem kerülhetnek előtérbe. Crohmálniceanu kritikái pontosan ezt tükrözik, amikor újra és újra az osztályharc és osztályöntudat ábrázolásának hiányával vádolja Rebreanut. Vö. Boia: 190.

49 Kormos Gyula véleménye szerint, habár a *Ciuleandra* című regény polgári környezetben játszódik, mégis épp a paraszti alakok ábrázolása – beleértve természetesen lelki adottságait is – a legsikerültebb. Kormos: 64.

50 Rebreanu: 381.

51 Rebreanu: 570.

52 Rebreanu: 557.

Juditot feleségül kérve megjegyzi, az sem bántaná önértétét, ha a nő megcsalná, sőt mástól is szülne gyermekeket házasságuk alatt. Bőjthe János így nemcsak az egykori, de a későbbi olvasók számára is kevésbé értelmezhető reális alakként, s irodalomelméleti kritikaként felmerül az is, hogy az ennyire mitizált alak lehet-e hiteles egyáltalán a valószerű – illetve a valószerűség igényévelt ábrázolt – térben és időben.⁵³

Bőjthe János mitikus voltát alátámasztja az az alapvető tény, hogy úgy lesz paraszti hős, hogy nem is paraszti származású, s a választott paraszti életformája ellen leginkább saját apja tiltakozik. János a jövő társadalmának alapját a parasztságban látja, saját közvetlen környezetében azonban nincsenek parasztok: sem a Farcády család, sem Schönbergerék, akiknél gyakran megfordul, sem legjobb barátja, Farkas Miklós nem áll közel a parasztsághoz,⁵⁴ s tulajdonképp János csak azt követően választja párjává a paraszti származású Barabás Máriát, hogy Farcády Judit többször is visszautasítja. A fronton úgy próbálja megóvni a székely fiúkat, hogy erre lehetőséget a hierarchiában felettük való léte ad, s a faluba visszatérve ugyancsak úgy segíti a parasztok életének újraindítását, hogy a származása és anyagi helyzete által adott felsőbbrendűsége megmarad. A paraszti életforma számára így sosem szűnik meg önként választott életformának lenni: „be-beállt az aratók közé, inkább legénykedésből, az izmok örömeért”.⁵⁵ Ezt az ellentétet az elbeszélő azzal a magyarázattal próbálja elsimítani, hogy Bőjthében az „eltemetett ősparaszt ébredt fel”,⁵⁶ s a regényben számos helyen, számos formában olvasható az a metafora, miszerint a férfi eggyé válik „fajával”, a „háromszéki síkkal”, a falujával és a földdel.

Ebben az értelemben Bőjthe János úgy is mitikus paraszti hőssé válhat, hogy közvetlen származását tekintve nem paraszt, s személye, cselekedetei és céljai pont ezért lehetnek irányadóvá a parasztság számára. Szabó Dezső önéletrajzi írásában is utal erre a kérdésre, amikor megemlékezik arról, hogy Barabás Mária alakját – sőt konkrét nevét is – az életből merítette.⁵⁷ Eötvös-kollégistaként egyik nyarat Csíkszentdomokoson töltötte nyelvkuatással, s ott került napi

53 Gintli Tibor szerk.: *A magyar irodalom*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó, 680.

54 Farkas Miklós a cselekményben egy-két alkalommal ugyan felveti annak lehetőségét, hogy letelepedik a faluban, és ott gazdálkodással foglalkozik majd – felvéve ezzel Jánoshoz hasonlóan a paraszti életformát –, s ezt a lehetőséget Juditnak mint közös életlehetőséget is felvilantja egyik párbeszédükben. Mind az ő, mind Judit bukása ugyanakkor már a regény elején nyilvánvalóvá válik. Ennek legszemléletesebb jelzése az epizód, melyben Judit első budapesti látogatásakor meglátja évekkal későbbi önmagát: az utcán magát áruló nőt, akinek szófordulata ő maga is használja majd akkor, amikor bukott alakként utoljára tűnik fel a cselekmény végén.

55 Szabó: 411.

56 Szabó: 136.

57 Az *Életeim* első kötetének oldalain Máriát valóban ugyanaz a „ringó járású”, „nagy, meleg barna szemű” lányként mutatja be Szabó Dezső, mint ahogyan Az elsodort faluban is ábrázolta.

érintkezésbe a Barabás családdal. „Az ő [Mária] sugárzásában születtem Bőjthe Jánossá, és jaj, ha csak Bőjthe János maradhattam volna egész életemen át! [...] Ha ő mellettem maradhatott volna, talán meg tudott volna tartani örökre Bőjthe Jánosnak, s most nem lenne homokba öntött bor egész életem.”⁵⁸ Szabó Dezső így mintha egy ifjúkori személyes ihlet tapasztalatát írta volna bele Bőjthe alakjába: a tapasztalatot, miszerint egy középosztálybeli fiatalemberben a falusi környezet és falusi emberek valóban el tudják hinteni a gondolatot, hogy életét a falu felé fordítva valamifajta magasztosabb célnak szentelje. Magasztosabb célként jelenik meg ez a regényben is, hiszen amikor az elbeszélő ebben a metaforikus szerkezetben jellemzi a parasztságot: „A vak éjszakában egyedül állott a szerencsétlen gyermek, mely csak teremni és vért adni tud”,⁵⁹ arra is utalást tesz, hogy ezeknek az embereknek elemi szükséglete az a saját soraikban már fel nem lelhető erő és vitalitás, hit és akarat, amelyet egy köreikbe belépő középosztálybeli, így akár Bőjthe János is képviselni tud.

A regényben nem csak Bőjthe János alakja a mitikus, ám ő az egyetlen, amelynek mítosza a jövőbe, nem pedig a múltba mutat. Amikor Farkas Miklós, „a züllött dzsentrifaj utolsó fia” arra gondol, megérdemli a halált, „mert nem hittem annyira az életben, hogy hitet tudjak adni fajomnak, [...] mert nem tudtam éltető példa lenni”,⁶⁰ pontos ellentétét jeleníti meg Bőjthe alakjának, akinek a regény egészében talán egyetlen pesszimista megnyilvánulása sincs. Egy dialógusukban pedig ugyancsak Farkas Miklós azzal a hasonlattal él, ő a „tegnapi, a nagy pazarlások, beteg túlzás, a fényűzés és nyomor Magyarországa”, míg János a „holnap, az erős, az okos, a lebírhatatlan, a megcsalhatatlan” Magyarország.⁶¹ Ezzel a képpel válik világossá a regényben megjelenő, az egymással szembenálló társadalmi rendszerek mítoszainak adott szereplőkkel való azonosulása, hisz mindkét alak a középosztályból indult, ám életcéljaikban eltértek útjaik: Bőjthe hátat fordított annak a dzsentrivilágnak, amelyben Farkas Miklós megmaradt; előbbi tett így a vele született normákból való forradalmi kitörésként is értelmezhető.⁶² A cselekmény végén Bőjthe János gyarapodó családja körében tér nyugovóra, miután utolsó megszólalásaként ökolbe szorított kézzel kiáltja bele az éjszakába: „Akarom!” A megbomlott idegrendszerű Farkas Miklós magányosan bolyogva a háromszéki erdőben ugyancsak kiáltozik, ám az ismételtetett „Magyar vagyok!” szövegek részéről meg nem valósult programként hatnak Bőjthe sikert érő terveivel szemben, s így az általuk megjelentített két világ: a két Magyarország, a két középosztály közül egyértelmű, hogy melyik kerekedik felül. Felvetődik, hogy értelmezhető-e reális társadalmi

58 Szabó Dezső: *Életeim*, I. Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó, 746.

59 Szabó: 141.

60 Szabó: 245.

61 Szabó: 336–337.

62 Gróh Gáspár: Regény és program a történelem áramában. Szempontok Az elsodort falu elemzéséhez. *Literatura*, 1982, 453.

programként a parasztságra való kizárólagos támaszkodás, ha mindez a történelmi folyamatok által nem befolyásolt vízióként jelenik meg, elmosva a realitás és mítosz közötti határvonalakat.⁶³ Kétségtelen, mint fentebb már jeleztem, hogy Bőjthe célkitűzései a regény elején épp azok, mint a végén: a világháború, a forradalomba hajló Budapest látszólag semmilyen hatást nem gyakorolnak az általa megfogalmazott programra. Írásom célja ugyanakkor nem terjed ki arra, hogy ezen program realitásának kérdésével foglalkozzak: konklúziónk itt tehát nem lehet más, mint az, hogy Bőjthe János alakja reális személyként kevésbé, mint inkább egy mítosz hősi megjelenítőjeként értelmezhető. A mítosz megjelenítőjeként, miszerint az első világháború előtt már észlelhető társadalmi-politikai krízisre megoldás lehet a paraszti életformához való visszatérés. Bőjthe alakjának az ad jelentőséget, az által válik hőssé, hogy ez a visszatérés részéről – középosztályból való származása miatt – csak tudatos, önkéntes program, egyben a múlttal és saját környezetével való szembenállás lehet, megvalósítva így annak a példáját, hogy a középosztály és a parasztság összeolvadásával új társadalmi rendszer alkotható, melyben „a kenyér magyar szájé, a föld magyar jövője legyen”.⁶⁴

Hlavaj Ádám alakja kapcsán is fontos megemlékeznünk a regény más szereplőiről, melyekkel párhuzamba állítva újabb értelmezési lehetőségek tárulnak fel: Hlavaj válik fizikai erejénél, furfangos, karakán természeténél fogva a nála „emberibb emberek” tragédiájának a megtorlójává. A szinte sérthetetlennek tűnő Hlavajhoz képest Ilcsik István alakja a háború teljes értelmetlenségére mutat rá: azért végzik ki, mert nem a politikailag definiált ellenséggel szemben lép fel, hanem Róna szakaszvezető személyében olyasvalakit öl meg, aki fizikai és lelki terrorja által valódi ellenségévé és ártójává vált neki és katonatársainak. Figyelemreméltó, hogy Urban regényében a háború értelmetlenségét nem az a valós történelmi körülmény okozza, hogy szlávokat helyezett szembe szlávokkal.⁶⁵ Itt az egyszerű, humanista tiltakozás hangja jelenik meg: az orosz katonákban ugyanolyan egyszerű, vétlen embereket látnak a falubeliek, mint amilyennek önmagukat is hiszik. A háború borzalmaiból saját erejéből megmenekülni tudó Hlavaj küldetésévé válik, hogy igazságot szolgáltatson azok nevében is, akik ezt már nem tehetik meg. Csúfot űz abból a hatóságból, mely mások halálát, anyagi vagy érzelmi veszteségét okozta, így – ahogy a fentebbi idézetek rámutattak – a falubeliek szemében szinte legenda övezte hőssé válik, aki meseszerűen menekül meg minden nehéz helyzetből, sőt, azonnal ott terem, ahol szükség van rá: megmenti Krisztinát egyik udvarlója erőszakoskodásától, s többször is megfékezi a falusiakat is, mielőtt indulataik elragadnák őket, hisz „a józan, tiszta hang úgy hatott az emberekre, mint a víz”.⁶⁶

63 Gintli: 680.

64 Szabó: 331.

65 Palotás: 103.

66 Urban II: 146.

A férfi közösségen belüli messianisztikus szerepét az elbeszélő a regény egészében újra és újra megerősíti: „Hlavaj Ádám tette hozzáférhetővé az áttetsző igazságot, adott neki súlyt és átütő erőt, mellyel befurakodott az ormótlan parasztszívbe.”⁶⁷ Alakjának célja, hogy „példát mutasson az eljövendőknek. A törvénnyel szentesített erőszakkal szembehelyezkedő élő tiltakozás volt.”⁶⁸ Hlavaj ezáltal annak a mítosznak a hőisévé válik, mely szerint az egyszerű, paraszti származású, ám fizikai erejénél, furfangjánál, igazságérzeténél fogva kiemelkedő alak is képes lehet arra, hogy közösségének vezetője legyen, s igazságot szolgáltatson társainak és magának egyaránt. Ez az igazságszolgáltatás azonban a háború értelmetlenségére való rámutatást és a háború céljait elsősorban kiszolgáló réteg elkergetését jelenti, nem az ezen túlmenő pusztítást és fosztogatást. Habár utóbbinak elkerülhetetlenségét megfogalmazza Hlavaj; azzal, hogy a regény legvégén a kocsmá kirablásának képétől „elkomorodott”,⁶⁹ azt is sugallja, hogy a fosztogatás valójában nem viszi előrébb a közösséget. Azzal, hogy Hlavaj felgyújtja az épületet, nem a rombolást teljesíti ki, hanem bizonyos megtisztulást idéz elő. Ebben a záróképben a kocsmá az elbeszélő megfogalmazása szerint nem egy egyszerű épület, hanem „egy korszak átkozott emlékoszlopa”,⁷⁰ megsemmisülése tehát nem egy épület megsemmisülését, hanem egy egész korszak, egy egész politikai-társadalmi berendezkedés megingását jelzi. Ahogy a jegyző halála kapcsán, úgy itt is az igazságot közvetlenül a természet ereje végzi: ott a víz, itt pedig a tűz az, ami beteljesíti a lázadást. Míg a rablásban önmagukból teljesen kiforduló parasztok kijózanodnak a lángok láttán, addig Hlavaj kikacagja az általa életre hívott tüzet. Talán ebben a képben válik el alakja leginkább a többi falubeli emberétől, hisz ekkor még az őt hűségesen követő Kramár sem érti szándékait. Hlavaj mint kacagó hős egyaránt utal a múltra és a jövőre. A múltra, amelynek igazságtalansága itt, a falu képezte mikrokörnyezetben talán megtoroltatott: Hlavaj elhozta azt a szabadságot, amely „századok óta járt”, s a jövőre, melynek „merész, vad lendülettel vágott az arcába”.⁷¹ Ebben a záróképben alakja így egybe is forr a tűzzel, hisz maga a tűz is elpusztítja azt, ami régi, és megtisztít mindent a jövő számára.

Záró gondolatok

„Nem is gondoltam volna, hogy itt folyton csak a parasztokról beszélnek. Mindenütt csak a parasztkérdés van szónyegen. S mennyi tervezgetés, csináljuk így, csináljuk úgy!” – foglalja össze bukaresti tapasztalatait Titu Herdelea a *Lázadás*

67 Urban II: 30.

68 Urban II: 78.

69 Urban II: 200.

70 Urban II: 201.

71 Urban II: 201.

lapjain.⁷² Nemcsak ennek a regénynek a cselekményében beszéltek annyit a parasztról, de, mint látjuk, a két világháború közötti kelet-közép-európai próza-irodalomban is központi kérdéssé válhatott a parasztkérdés. Ahogyan írásomban bemutatni igyekeztem, a három regényben számtalan tartalmi és narratív párhuzam található, ahogyan tartalmaznak közös elemeket a parasztság megjelenítésére vonatkozóan is. A parasztok mindhárom regényben emberi esendőségük ellenére vagy épp azon keresztül saját igazukat keresik a történelmi események okozta nehézségek közepette, s legyen szó lázadásról, életről vagy halálról, újra és újra egybeolvadnak a természettel: tűz és víz, szél és föld szimbolizálja számtalan cselekedetüket. A közösségből kiemelkedő alakok pedig azáltal válnak mitikus hősökké, hogy saját személyükön messze túlmutató jelentőségük: általuk kristályosodik ki a parasztság mint közösség cselekedeteinek az ereje, s egyben tükröt is mutatnak ezzel szemben, amikor a szervezetlen lázadás, a háború igazságtalanságai vagy pedig a pusztulásra ítélt társadalmi berendezkedés tényére világítanak rá.

A három hős mitizált azért is, mert sorsát tekintve összeolvad azzal a történelmi eseménnyel, mely a cselekmény során megjelenik. Hlavaj a lázadást követően meg tud maradni abban az elpusztíthatatlan és igazságot szolgáló hős szerepében, amelyből Petre Petre halála által bukott ki – a *Lázadás* egy idejét és körülményeit tekintve tulajdonképp elbukásra ítélt felkelést jelentett meg, míg *Az élő ostorban* az első világháború által előidézett politikai és társadalmi változások valóban megállíthatatlanokká válnak, s az ezeket képviselő hős így nincs kudarcra ítélve. Ugyancsak nem bukhat el Bőjthe János sem, aki cselekedeteivel és céljaival saját apjának s közvetlen környezetének mutatja meg a társadalmi rendszer átalakulásának a szükségességét, miközben egyedüli marad a regény főbb alakjai között, akinek a sorsa nem az erkölcsi vagy a fizikai megsemmisülés.

Befejező gondolatként talán arra érdemes még egyszer visszatérnünk, mennyi azonosságot láthatunk csak ebben a három regényben a parasztok és a kiemelkedő, mitizált paraszti alakok között. Ez is rámutat, hogy a múlt században annyszor egymással politikai, sőt fegyveres konfliktusba keveredő nemzetek tagjainak sorsa kapcsán talán több volt, ami összeköthette volna őket, mint az, ami elválasztotta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest, 1999, Püski.
Milo Urban: *Az élő ostor*. I-II. kötet. Pozsony. 1938, Eugen Prager Könyvkiadó.
Liviu Rebreanu: *Lázadás*. Bukarest, 1955, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest, 2001, Central European University Press.

72 Rebreanu 102.

- Gintli Tibor szerk.: *A magyar irodalom*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó.
- Gróh Gáspár: Regény és program a történelem áramában. Szempontok Az elsodort falu elemzéséhez. *Literatura*, 1982, 439–453.
- Kiss Gy. Csaba: A Zöld vér magyar olvasatához. In Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest, 2013, Nap Kiadó, 164–169.
- Kormos Gyula: *Liviu Rebreanu*. Kismonográfia. Kolozsvár, 1975, Dacia Könyvkiadó.
- Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Sándor Pál: *A XIX. század végi agrárvoálság Magyarországon*. Budapest, 1958, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Dezső: *Életeim, I.* Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó.
- Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó.

„Hol az eső összeér a havazással...”

Interjú Szíki Károly színművész-rendezővel Farkas Árpádról

Február 8-án sújtott le minket a hír: előző este, 77 éves korában elhunyt Farkas Árpád, Kossuth-díjas költő. Január 29-én még örömmel fogadta a hírt, hogy teljesítettem óhaját: elvittem Egerbe barátainak – Ködöböcz Gábor irodalomtörténésznek és Szíki Károly színésznek – a *Nem ilyen lovat akartam* című terjedelmes tárca- és interjúkötetét. Már esteledett, mire eljutottam Szíki Károlyhoz, aki már készített interjút a költőnkkel. Amíg a kötetet forgatta, eszembe jutott, hogy ideje lenne őt is kifaggatni. Felkértem egy későbbi beszélgetésre, amit elfogadott. Visszaúton, Pest fele Farkas Árpád *Hol az eső összeér a havazással* versének sorai kísérték: „E monoton esőben esdekelve, / hány ezer éve csörtek nyomotokban?” Még gondolni sem mertem arra, hogy nemsokára múlt időben beszélünk róla.

S. KIRÁLY BÉLA: *Havas, esős időben hagyott itt minket Farkas Árpád. Az utolsó könyvben van egy Szíki Károly által készített interjú, de szerkesztői hiba miatt az Ön neve lemaradt a végéről. Ez nagyon bántotta őt...*

SZÍKI KÁROLY: 2018 nyarán, Kányádi Sándor temetése után kerestem fel őt a sepsiszentgyörgyi lakásán. Nem vagyok alkalmas interjúalany, szabadkozott, amikor meglátta kezemben a kamerát. Abban a kellemesen hűvös lakásban fogadott, ahol először 1982-ben jártam. Régóta szavalom verseit országszerte, mégis arra döbbsentem rá, hogy az évtizedek óta készített sok-sok riportkészítés mellett nem jutott időm elmélyültebben beszélgetni vele, kinek nevét csupa nagybetűvel illenék leírni. Iránymutató költő volt, aki már a Ceausescu-rendszerben is kongatta *A befalazott szószerék* című versében közömbös Európa közömbös harangjait.

– Foglaljuk össze: Farkas Árpád 1944-ben született a Nyikó menti Siménfalván. A kolozsvári egyetemen szerzett magyar szakos tanári képesítést. Sepsiszentgyörgyön élt, az Igaz Szó irodalmi folyóirat munkatársa volt. 1990 után a megújult Kovászna megyei napilap, a Háromszék főszerkesztője lett. Első kötetével 1968-ban jelentkezett...

– Igen, a *Másnapos ének* cíművel. Milyen nagy energiákat, indulatokat kölcsönöz az olvasónak ez a kötet! A költő pedig szabadon száguld, repül, édig növe jár, lebeg. A benne olvasható *Apáink arcán* című költemény nemcsak programadó vers, de a kötet legmegrázóbb írása is. Életműve egyik legszebbjének tartják az elemzők.

Apáink arcán

*Itt, Erdélyben a suvadásos dombok
a férfiakban éjjel mélyre szállnak,
reccsenve nőnek meg a pofacsontok,
s a vízmosásos szemekben az árnyak*

*nézik, nézik évezredes hosszan,
hogy a türelem partjain milyen erdő ég el.
Hiába kentétek be a füves rétet
jelszavakkal és piros borjúvérrel,*

*mert felzúg makacs hajuk az éjben
és erdőtüzként világít,
forradalmas-szép arcuk foszforeszkál,
hogy megleljük az utat hazáig,*

*fiúk, fiúk, viháncoló csitkók a vad szelekben,
ha netalán az úrig nem sikerül szállnunk,
s e rögös földre mégis visszatérnénk,
csak lábujjhegyen, halkan!:*

apáink húlő, drága arcán járunk.

– Nem akárci, Féja Géza írta róla: „A költészet nem csekély részét új nyelvi burján lepi el: a bizonytalan mondat. Farkas Árpádot a kijelentő mondat nyíltsága, tisztasága és bátorsága jellemzi. Nyíltan beszélhet, mivel lelke s életérzése is nyílt, így egy pillanatra sem marad el a szüntelen történő világtól. Ennek köszönheti, hogy nem hiányzik a mértéke, és meg tudja ítélni az emberi történést, tud ujjongani, de tiltakozni is. A költő valamikor felvigyázó volt, közösségbe hívó harang, előremutató vátesz, bűbájos, aki írni tudott minden sebre. Farkas Árpádban ez a hivatás lángol fel.”

– Később a *Jegenyekör* (1971), az *Alagutak a hóban* (1979), *A befalazott szószerk* (1985) és a *Szivárgásban* (1991) című kötetei nyújtottak hatalmas élményt. A *Jegenyekört* magyarországi kritikusai is – Görömbei András, Bertha Zoltán, Nagy Gáspár, Kis Pintér Imre – kiemelkedőnek tartották, mivel a költeményei fiatal kora ellenére árnyaltak és igen sokszínűek voltak. A címadó verse keserű kisebbségi sorsképet jelenít meg, és előre vetítette azt is, ami később bekövetkezett. Az egyre durvább romániai belpolitika számos területen indított támadást a kisebbségi sorba lökött magyarsággal szemben. Nem véletlen, hogy a hovartartozás megvallása kiemelkedő irodalmi alkotásokat szült. E számvetéses időszakban születtek meg a hetvenes évek nagy nemzetmegvalló művei: Sütő András drámatrilógiája és az *Anyám könnyű álmot ígér*, valamint az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című műve, Bálint Tibor *Zokogó majom* című regénye Páskándi Géza *Vendégségben* című drámája, Kányádi Sándor *Szürkület* és *Fekete-*

piros versek verskötetei vagy Magyar Lajos Csoma Sándor *naplója*. De lehet folytatni a sort Király László *Kék farkasok* regényével, az *Elfelejtett hadsereg* verskötetével, Szilágyi Domokos *Sajtóértekezletével*, Székely János *Caligula helytartója* című drámájával, Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényével és Farkas Árpád *Alagutak a hóban* című verskötetével.

- Ezek Erdélyben születtek, de a mindenkori magyar irodalom csúcsein láthatjuk őket. Költőnkről Takács Géza fogalmazott a legpontosabban: „Farkas Árpád nem »az« erdélyi költő, hanem egy gazdag irodalom egyénisége. Versei csúfolnak minden odvas elméletet, mely a líra halálnemeit, öngyilkossági kísérleteit boncolgatja. Magatartásában nagy elődök mozdulatai élnek és gazdagodnak: Petőfi szabadság-hadakozása. Tamási Áron mosoly-ébersége. Nagy László szerelem-szablyát markoló kemény szelídsége. Ezek a Farkas Árpád-versek érzeinket szégyelltet vagy elherdált hajlandóságait élesztgetik, a képek árama tisztítja vériünk, frissíti látásunk – emberségünket kéri.”

- Az *Alagutak a hóban* című kötet nemcsak egyetemes emberi, és esztétikai minőségével emelendő ki, hanem azért, mert válasz volt a román kommunista diktatúra sovinizmusára, az egyre durvuló, a nemzetiségi jogokat csonkító ténykedésére, az identitás elleni nyílt támadásra. A növekvő szorongások időszakában ez, amikor nagy munkát vállalt magára Farkas Árpád. A zsarnokság nyomására születtek nagy költeményei. Olyan ellenállási programot hirdetett bennük, amely túlfeszítette mindennapjait, idegrendszerét, és kockázatos volt a Ceaușescu-diktatúrában.

- *Hadd idézzem a Kerti törpe című versét, amelyet olvasva a kistűlű kommunista diktátorra gondoltunk. S a gúny felszabadító volt: „A kerti törpe figyel a házat, / füleli el-elhaló hangjait. / Félek, hogy készül már a magyarázat, / amellyel eltűntet majd megint valakit. // A kerti törpét ide ti hoztátok / őrizni bazsarózsát, rezgő rezedát. / Arról volt szó, csak őrizi e világot, / és persze nagyon meghúzza magát! // A kerti törpe figyel a házat, / le s föl sétál az ablakom alatt. / Egy intésére százak somfordálnak / elő, és körbeforog e hitvány törpehad.*

- 89-ben enyhült a prés nyomása, boldogan indultunk a határnak adományainkkal, fogtuk egymás kezét, több nyelven szólítottuk egymást Élesden, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön. Együtt imádkoztunk az elesett emberekért Kolozsvár főterén, Tordán felszabadultan nevtünk, miközben Farkas Árpád alig-alig szólalt meg. A „forradalom” hónapjaiban még elkapta őt is a szárnyalás, próbált hinni, hogy lesz még itt valami, de ő sejtette meg közülünk a leghamarabb: a szabad világba kiröppenés-menekülés kivérezteteti az erdélyi magyarságot. Ismét befelé fordult, újra gúnyos stílusban írt, mások maszkjába bújva – *Mikes Kelemen hazatért néjének válaszelevele Rodostóba* – üzeni: „a népek inuk szakadtan ezüstös vályúra, fűtt-arany ólba, surrannak, zúdulnak Új Rodostóba”. Ez a kép hasonlatos a *Szívárgásban* megragadott valóságához: „Legyen hát úr a szívárgás... víg nedvei odakint vidítsanak lármát... higgyük, hogy belőlünk piroslik égen a bolygó, ágon a savanyú som... fogyunk-nővünk, de vagyunk!” Ez a bizakodó befejezés nem jelenik meg az 1990-ben írott költeményeiben, így a *Gyertyák Erdélyben* poémában sem. Azóta forog és forrong a világ, s ebben

a kalandparkban mi is ott vagyunk. Mint a gyermekek, veszekszünk ócska játékszereken, és észre sem vesszük, hogy Székelyföld autonómiaja egyre távolabb kerül, ráadásul hol ezt, hol azt zárnak be az európai folyosóra somfordáló társadalommérnökök, kisstilú hatalomtechnikusok...

– *Honnan ez a szenvedélyes együttérzés a küllhoni magyarság iránt? A gének mellett milyen külső meghatározottságok befolyásolják a színészt, az egri lokálpatriótát?*

– Tíz évvel Farkas Árpád után, 1954 áprilisában születtem Tiszaföldváron, a Mezőségből (Szék községből) kitelepült ősök utódjaként. A színészi pályámat Debrecenben kezdtem, amely megalapozta a katarzis-szomjú nézőkért folytatott küzdelmem. A városban nagyon erős volt a küllhoni magyarság iránti érdeklődés, segítőkészség. Egyszer arról is szerkeszthetne valaki egy kötetet, hogy milyen volt a debreceni szellemi élet erdélyi vércseréje. Fiatalkoromban az egyetem valóságos fővárossá emelte Debrecent, amely ellátta a magyar hont kíváló irodalmárokkal, irodalomtörténészekkel, tanárokkal, s ők évtizedeken át terjesztői, bátorítói voltak az erdélyi, kárpátaljai, délvidéki, felvidéki irodalomnak, az elszakított területeken élő művészeknek. A házaspáron kívül e nemes elhivatottságban az irodalmár nevelők között meg kell említeni többek között Görömbei Andrást, Bertha Zoltánt, Gróh Gáspárt, Ködöböcz Gábort, Csengey Dénest, Vitéz Ferencet, Antal Attilát, Babus Antalt, Bitskey Istvánt, továbbá Debreczeni Attila, Dobos István, Elek Tibor, Ekler Andrea, Fazekas Gergely Tamás, Gerliczki András, Győri L. János, Imre László, Papp Endre, Jánosi Zoltán, Kelemen Erzsébet, Korpa Tamás, Kovács Kálmán, Lajtos Nóra, Madarász Imre, Pósa Zoltán, Cs. Varga István nevét és még másokat is, akik fáradhatatlan munkával, az adóvevőjüket folyamatos üzemben tartva figyelték a küllhoni művészek munkáit. És külön ki kell emelni Márkus Bélát, valamint feleségét, Cs. Nagy Ibolyát, aki a költő tisztelői örömeire 2015-ben egy Farkas Árpád monográfiával ajándékozott meg minket.

– *Az AB-ART kiadónál megjelent Farkas Árpád legszebb versei kötetet is Cs. Nagy Ibolya válogatta, de ez nem szerepel a költőről szóló wikipédia szócikkben. „Míves költő – olvashatjuk benne –, aki életműve legjavában a szemléleti elkötelezettséget fogalmai pontossággal, csiszolt, gyakorta a népköltészet letisztult képalkotásával tudja ötvözni; a közérthetőség nem ellensége, metaforái tündökletesen szárnyalóak, kép és gondolatiság látvány és intellektus, tárgyszerűség és többszólamú eszmevilág plasztikusan simul össze műveiben.” Farkas Árpád mindig pontos akart lenni, és nem elringani a líra ölében. Költészete szűkszavúságában – Kányádi ugratta azzal, hogy Farkas a válogatott verseit írja – egyetemes teljességkép fénylik.*

– Valóban Cs. Nagy Ibolya a kötet 147 oldalán a nagy alkotó életművének, létehelyzetének összes színárnyalatát feltárja. Az átgondolt szerkesztés közelebb viszi olvasóit a költőhöz. Teljességében persze nem könnyű ilyen terjedelemben ekkorra életművet maradéktalanul felmutatni. A szerkesztés elve valóban izgalmas, olyan, mint egy színpadi mű újragondolása, újrendezése. Cs. Nagy Ibolyától nem áll messze a színházi elemek alkalmazása, hiszen – színészként, rendezőként csak tudom – évtizedeken át írt felkészült kritikákat a színdarabok premierje után.

Mivel említette Kányádit: 2018 nyarán a költő nagygalambfalvi temetésén az öreg almafák alatt állva is Farkas Árpád verse járt-kelt bennem, mivel már sokat szavaltam:

Kányádi Sándornak

*A Nyikó vizén, Küküllőn, Maroson és Olton
dagasztóteknőbe ülnek,
mosóteknőbe szállnak
a gyermekek,
s egyikük eljut az Óceánig.*

*Felségvizeinken hajók süllyednek olykor,
a patkányok hagyják el mindenekelőtt
a fedélzetet.*

*Nem vagyunk mi hejdehej-legények,
másodtiszték sem vagyunk,
nem vagyunk derék kapitányok.
Volnánk csak jámbor hegedősök
kórémuzsikával,
pici furulyával,
szorongó torokkal,
elkékülő szájjal,
görcsbe-rándultan is
fújjuk, ugye, Bátyám,
végső pillanatig,
miként ama zenekar
a Titanic
fedélzetén.*

– Ha jól számolom, 36 témában tartott rengeteg szavaló estet, amelyek közt szerepelt Farkas Árpád (A befalazott szószék), illetve Király László-est is. Király egyébként szobatársa volt Farkasnak a kolozsvári egyetemen...

– Már a kezdetek kezdetén könnyű mozgású, minimális költségigényű pódiumszínpadot szerveztem Egerben a társulaton belül, amellyel az elszakított területek magyarságának vittük az anyaország üzenetét. Ennek köszönhetően eljutottam műsoraimmal a távoli csángó magyarokhoz is, és dokumentálhattam az erdélyi magyarság életét, gyakori megaláztatását (pl. Sütő András megveretését). Ezért idehaza meghurcoltatásban is volt részem. Akkor még a színházban működő fegyelmi bizottság súlyos szankciókkal sújtott, amiért a Nagy-Magyarország térképével szemléltetett műsorfüzetemmel jártam Erdélyt, vagy készítettem interjút, például Tőkés Lászlóval is.

– Említette Debrecen pezsgő irodalmi-színházi életét, ahol a pályafutását kezdte. Hogyan került Egerbe?

– 1987-ben 12 színésztársammal jöttem el Debrecenből, mert egy nagy kihívás vonzásába kerültem: színházat alapítunk Eger és Heves megye számára. A rendkívül izgalmas szakmai kihívás mellett ez hatalmas kockázatvállalás is volt: új egzisztenciát kellett teremteni, a régi sikerek helyszínét egy bizonytalanra cseréltük fel. De a teremtés öröme mégis ide hozott, és fanatikus színházkedvelő polgárok harcában vettem részt: visszapereltük Miskolctól azt, ami hajdan az övéké volt: a színházat! E küzdelemben váltam egrivé, szinte észrevétlenül. Új sikereim színhelyén, a művészetre, szép szóra éhes megyében élek és végzem munkámat több évtizede. A kőszínházi és nyári színházi munkák mellett nagy lehetőséget kínáltak az oktatási és művészeti intézmények, templomok és pincék. Nyugodtan mondhatom: minden zeg-zugát belaktam a vidéknek, ismerem színházszerető közönségét.

– A szakmán belül is közismert Szíki Károly lehetetlent nem ismerő kísérletező kedve, kitartása. Mibe vágott még bele élete során?

– A megye vallásos hagyományait szolgálva megrendeztem Venczel József Misztériumjátékát, mely előtt számos város temploma nyitotta meg kapuit. 1988-tól hiánypótló céllal irodalmi, abszurd és mai darabok bemutatására „belső

bérletben” lehetőséget kértem folyamatos premierekre, az elszakított területeken és az emigrációban élő magyarjaink irodalmának, életközösségének bemutatására, valamint a legújabb szellemi élet vérkeringésébe való bekapcsolódásra. Ennek az izgalmas szellemi kalandnak legjobb példája Nagy András két drámájának (*A csábító naplója*, *Alma*) és Liza Schlesinger *Csontok* című művének stúdiószínpadra vitele. Előbbivel meghívtak Edinburgh-be is. Ilyen sem előtte, sem utána nem fordult elő a Gárdonyi Géza Színház életében. A másik darabbal széles körben nyertük meg magunknak az ifjabb korosztályt. Sajnos, ez a folyamat az 1998-as igazgatóváltással megszakadt.

– Szóval megismerte a színházi élet árnyoldalát is...

– Kiszorítódsi kezdődött azon főszereplők ellen, akik a kezdeti siker megalapozói voltak. Úgy döntöttem, hogy jobb, ha otthagynom a színházat, amelynek több mint egy évtizedes főszerep-sikereimet köszönhetem, és megpályázom a Harlekin Bábszínházat. És a váltás után hamarosan jöttek a sikerek is. A fékező erők ellenére egy hónap alatt független intézményt teremtettem, önálló gazdálkodással és önálló művészeti elgondolással. E munkámért 2002-ben Mádl Ferenc köztársasági elnök javaslatára az Arany érdemkeresztes színművész kitüntető címet kaptam. A legnagyobb siker, ami igazán maradandónak bizonyult: visszaszereztük a hakni-brigádoktól a megyét, és újra művszdarabokkal szórakoztattuk a legkisebb település gyermekeit is. A fő célunk: minden gyermeket büszkeség töltsön el, hogy ő annak a településnek tagja, ahol született, és otthon érezzék magukat a saját földjükön. A nulla számú tájolási szintet kétszáz fölé emeltük. A külföldi fesztiválsikerek pedig kárpótoltak minden nehézségért. Kitüntetés volt, hogy a bábszakma érdemes művésze lehettem.

A felnőtt közönség megnyerésére folyamatosan irodalmi esteket, színház-bemutatókat is szerveztem – hiánypótló céllal. Ehhez jelentős pályázati összeget is nyertem. Így került színre Varga László: *Az utolsó ítélet előtt* című drámája és Peter Handke *Kaspar* című abszurdjának bábvíziója. Csengey Dénes: *A cella* című monodramájának színre vitelével megalakítottam a Varga László Polgári Teátrumot, mely a mai napig él és virul a határon belül és kívül. A nyugati magyar emigráció számára is tartottunk számos bemutatót.

– Nemcsak a színházi, bábszínházi vagy előadóművészi munkásságáért, de a közéleti tevékenységéért is számos kitüntetést kapott, hogy csak két példát említsek: a Kanadai Magyar Írószövetség serlege vagy a kanadai Művészeti Filmes Kollégium kitüntetése.

– Hosszú lenne amerikai színházi-előadóművészi-irodalmi munkámat összeadni, melyeket könyvek, publicisztikák, CD és DVD lemezek őriznek. Nincs arra idő és felület, hogy kifejezzem a 35 évnyi értékőrzést, értékteremtést az emigrációs színpadokon, templomokban, Magyar Házakban, kerti partikon, Óceán-parti összejöveteleken. 33 amerikai állam magyar közösségeiben legalább 50 féle előadást mutattam be mintegy 500 előadás folyamán. Bocsánat, ez nem dicsekvés, csak összegzés! Ha valaki kérné, meg tudnám írni egy vaskos kötetben a New York-i élményeimet. Ez volt a legizgalmasabb. Persze őriztem az ottani 56-osokkal való kapcsolataimat: Bánkuty Gézával (Sarasota), Lissan

Györggyel (Los Angeles) Dettre Gyulával (Montreal), de a soproni 56-os egyetemistákkal is, akikkel dokumentumfilmet készítettem, élükön Roller Kálmánnal és Sziklai Oszkárral. Nem is beszélve a Zsolnai kerámia örököseivel, akiknek családi barátjuk lehettem, Zsolnai Miklósnak és Erzsébet asszonynak.

Barátom volt Tűz Tamás, akivel interjút készítettem, de találkoztam más költőkkel is: Faludy Györggyel Torontóban, Veszely Ferencsel Kelownában, Tamási Miklóssal Vancouverben. Kanadában jó barátom volt Vitéz György, Kemenes Géfin László, Amerikában barátaim sorában tudhattam Bakucz Józsefet, folyamatos kapcsolatot tartottam Barászky Jób Lászlóval és Horváth Elemérrel. Állandó vendég voltam a Püski könyvesboltban Ilus néninél és Sándor bátyámnál. A Varga László alapította Magyar Színházban ma is művészeti vezető vagyok, egy tucatnál több darabban játszottam, tíz darabot rendeztem, és írtam egy könyvet Cserey Erzsiről, aki Varga után vezette a színházat. Legalább két kötetre való anyagot írtam már e területeken bolyongva, de nem tudom, hogy érdekeli-e ma valakit...

– 2014-ben a Nagy Medve Csillagképben munkája elismerésüül az egyik csillagképet Szíki Károly színművész névre keresztelték. Tudna szolgálni erről némi felvilágosítással a magamfajta halandónak?

– Valaki, máig sem tudom ki, munkásságomért felterjesztett egy amerikai-svájci regisztrációra.

– Farkas Árpád már bizonyára onnan fentről, a kitágult magyar univerzumból vigyáz minket, miközben bennünk itt lenn, a februári csúszós, sáros időben a Hol az eső összeér a havazással című versének befejezése visszhangzik:

*Félrehajtogatjátok, lám, magatok előtt
az eső szárait,
visszacsap arcomba élük, hidegük.
Miféle menetelés ez,
miféle mágia,
hogy nem vághatok magamnak új csapást,
mielőtt elérnők azt a kort,
hol az eső összeér a havazással,
s tejfehér ködökben úsznak el
álmodott kontinenseim,
s fehérré havazva be őket
én is örökre
elalszom –*

S. Király Béla

S. KIRÁLY BÉLA (1957) író, politológus, műfordító. Sóváradon született, Budapesten él. A *Magyar Szemle* szerkesztője, az *Átalvető* főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Harangzúgás vagy laikus humanizmus* (2019). Legutóbbi fordítása: Marcel Gauchet: *A francia balsorsról* (2021).

Bújjunk be az Aranykapun!

Czakó Gábor történelmi regénye és néhány történelmi kérdés¹

Szent László életét és korát sokféleképpen feldolgozták már: krónikák, legendák, regények, sőt film is őrzi az emlékét. Czakó Gábor munkája, az Aranykapu azért különösen ötletes könyv Szent László koráról, mert nem a lovagkirály a főhőse: A regény központi alakja László hányatott sorsú unokafivére, Salamon.² Természetesen László is jelen van a műben, mint a történet hatalmas háttérfigurája. Salamon számára ő az óriás ellenfél, akit nem bír legyőzni, és egyúttal a nagy példakép is, akit saját erejéből nem képes utolérni.

A korszak fontos forrása, a *Képes Krónika* szenvedélyes, izgalmas képet tár elénk Salamon és unokafiverei történetéről. A krónikát olvasva felfigyelhetünk rá, hogy László és Géza pozitívan ábrázolt karakterek, Salamon ellenben változó jellem: a krónika vakmerő, félelmetes harcosként mutatja be, aki rossz tanácsadója hallgatva unokafivére – Géza – vesztére tör. Miután Salamon alulmarad a trónviszályban, és apránként mindent elveszít, remeteségbe vonul, és vezeklőként fejezi be életét. Ez a nagy fordulat joggal ébreszti fel a regényíró képzeletét: milyen ember volt Salamon? A kritikára hajló történész pedig rákérdezhet: valóban így történt, ahogy a krónika elbeszéli? A forrásokat olvasva számos más kérdés is felmerülhet bennünk, amelyekre – bármennyire izgalmasak is – a ránk maradt szövegek nem adnak egyértelmű feleletet. Czakó Gábor regénye a művészi szabadság birtokában leleményes válaszokat ad ezekre a kérdésekre. Vegyünk számba néhány történelmi problémát, hogy jobban megértsük, miként válik szépirodalommal a középkori forrás egy kiváló író tollán.³

HALMÁGYI MIKLÓS (1980) történész, irodalomtörténész, levéltáros. Legutóbbi kötete: *Mi és ők. Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján* (2014).

- 1 Czakó Gábor: *Aranykapu*. Boldog Salamon király. Regénykert. III. kiadás novellákkal. 2011. Köszönet Móróc Gábornak a cikkemhez fűzött stilisztikai javaslataiért.
- 2 Salamonról szól még Fehér Tibor, Nyugtalan vér című, 1981-ben megjelent regénye.
- 3 A regény tartalmáról, filozófiájáról, nyelvéről lásd pl. Kodolányi Gyula: Czakó Gábor: Aranykapu. *Kortárs*, 2000, 44. év, 8. sz. <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00039/kodola.htm>; Bodnár Dániel: Czakó Gábor: *Aranykapu* – Boldog Salamon király <https://www.magyarokurir.hu/hirek/czako-gabor-aranykapu-boldog-salamon-kiraly>; Kemsei István: *Czakó Gábor: Aranykapu*.

Tétova Géza? – Tetterős Lackó király

A krónika szelíd, körültekintő, önmarcangolásra hajló embernek ábrázolja Gézát, Szent László fivérét.⁴ Czakó Gábor regényében Géza tétova jellem. Nem tudja kihasználni a győzelmét. Már megverték Salamon hadait, mikor Géza megkérdi öccsét, Lászlót: „És ha minden maradna a régiben?” A tetterős László válasza: „Soha, semmi nem maradhat a régiben, mert az idő szakadatlanul telik és múlik, ami pedig próbál lecövekelni, az elhanyagolódik és elpusztul...”⁵ László sokszor feltűnik a regény cselekménysodrában: hol elgondolkodtató kijelentésével döbrent meg, hol trónján ítélő vagy adományokat osztó királyként látjuk, hol nagy harcosként magasodik elénk. A lélekből vergődő, cinikus Salamon szemében László az igazi lovag. Amikor megkérdik tőle: „Léteznek egyáltalán lovagok?” – ezt a választ adja: „Aligha. Legföljebb Lackó király.”⁶

Dávid herceg csöndje

A krónikáshagyomány nagyon keveset szól Salamon király fivéről, Dávid hercegről. Megtudjuk, hogy mindketten András király fiai voltak, és egyiküknek sem született gyermeke. Amikor azonban a krónika elbeszéli Salamonnak unokafivéréivel folytatott trónviszályát, Dávid herceg szerepéről semmit sem ír. Vajon miért? Czakó regénye a forrásoknak ezt a csöndjét gondolja tovább. A regény meséje szerint Dávid tudatosan marad távol a politikától. Bármennyire unszolják is, nem avatkozik a belháborúba: megmarad asszonya mellett, a békés, vidéki környezetben. E regényjelenetben egyébként a szerző szelíd humora is remekül érvényesül: Salamon felesége, Judit „lassan elpukkadni készült Dávid késéles nyugalmán...”

– Micsoda lovag vagy te? [...] Dávid tisztelettel bókkolt előtte, mint valami apród.

– Semmilyen, asszonyom.”⁷

Kortárs, 2012/10; Vasy Géza: Czakó Gábor: *Aranykapu*. In <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/aranykapu>

4 A kritikai történetírásban felmerült olyan elmélet, hogy Géza valójában nem volt ilyen, és a herceg békebontó módon a királyi hatalomra tört volna. Makk Ferenc: Salamon és I. Géza viszálya. In *A turulmadártól a kettős keresztig*. Szeged, 1998, Szegedi Középkorász Műhely, 143–161. Magam részéről elképzelhetőnek tartom, hogy Géza valóban hajlamos volt az önmarcangolásra. Hersfeldi Lampert, kortárs szerző ugyancsak jóerkölcsűnek mutatja be Béla fiát, Joast, akit Gézával azonosíthatunk. Hersfeldi Lampert: *Évkönyvek*. Ford., bev. jegyz. Thoroczkay Gábor. In *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemből*. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006, Szegedi Középkorász Műhely, 103–104.

5 Czakó 2011, 140.

6 Czakó 2011, 276.

7 Czakó 2011, 64.

Dávid hercegtől ránk maradt egy oklevél, melyben a tihanyi apátságot adományozta meg. Ebben olvashatunk az Aranyos nevű birtokról is (*in Aureo Loco*), mely a Délvidékre, Apatinra lokalizálható.⁸ Ezzel a forrással is magyarázható, hogy a regény szerint is a Délvidéken fekszik Dávid herceg birtoka. A névből kiindulva szókének ábrázolja a herceget.

Elutasított békeajánlat?

A krónikák szerint Salamon már elvesztette a mogyoródi csatát Lászlóval és Gézával szemben, amikor Géza felajánlja: legyen az ország kétharmada Salamoné, ő megelégszik a hercegséggel és a neki járó koronával.⁹ A krónika azonban nem szól arról, hogy Salamon elfogadta volna ezt a béketervet. A racionálisan gondolkodó történész hajlik rá, hogy elvesse ennek a krónikarésznek a hitelességét, mondván: Salamon nem utasított volna el egy ilyen nagyvonalú ajánlatot.¹⁰ Czakó regénye hű marad a krónikahagyományhoz, és meggyőző ötlettel teszi hihetővé a helyzetet. Meséje szerint Salamon szerelme, Filiberta éppen vajúdik. Salamon környezete – a királyfi születését várva – azt is tudni akarja Géza békeköveitől, hogy a királyfi örökölheti-e a majd a királyságot. A követek erre nem tudnak mit felelni. Mindez ésszerű cselekménybonyolítás, hiszen ebben a korban még nem volt általánosan elfogadott rendje Magyarországon a trónöröklésnek.

Salamon szerelme

Konstanzi Bernold, kortárs nyugati krónikás szerint Salamon és felesége – Judit – nem voltak hűségesek egymáshoz.¹¹ A német szerző nem említi neveket, de Czakó regényében életre kel Salamon szerelmének, Filibertának szájalomra,

8 Dávid herceg oklevele. Ford., bev. jegyz. Makk Ferenc. In *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemből*. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006, Szegedi Középkorász Műhely, 133–134; *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. 1000–1131. Ed. Georgius Györffy. Budapestini, Academia scientiarum Hungarica, 1992, 265; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 706.

9 Képes Krónika. Fordította Bollók János. Jegyzetek Szovák Kornél (164–209) és Veszprémy László (71–163). Osiris, Budapest 2004, 130. fejezet.

10 Makk Ferenc szerint Géza olyan feltétellel akarhatott békét, amelynek alapján László 1081-ben valóban békét is kötött Salamonnal: vagyis Salomonnak a hatalomról való lemondását követelhetette. Makk 1998, 160–161.

11 Konstanzi Bernold: Krónika. Ford. bev. jegyz. Rokay Péter. In *Írott források... i. m. 205.*; Judit nevével Reichenau Bertold művében találkozunk: Reichenau Bertold: Krónika. Ford. bev. jegyz. Thoroczkay Gábor. In *Írott források... i. m. 123.*) VII. Gergely pápa levelet írt Salamon feleségének: ő is Juditnak nevezi. *Diplomata*, i. m. 108–109. A magyar hagyomány azonban Zsófiának nevezi Salamon feleségét.

és végső soron szeretetre méltó figurája. A királlyal közös gyermekük halva születik: így a regény nem mond teljesen ellent a krónikának, mely szerint Salamonnak nem volt gyereke. Filiberta – mint „az élet özvegye” – a regény meséje szerint a somlóvásárhelyi apácakolostorba vonul. A regény érezteti azt a szeretetet, mellyel a nő a kolostor falain át is hűen és hathatósan segíti egykori társát. Hartvik legendája beszéli el, hogy László fogságba vetette az ellene ármánykodó Salamont, de István király szentté avatása alkalmával szabadon bocsátotta. A legenda szerint egy remetenő (inclusa), aki a Szent Megváltó temploma mellett élt egy Bucan Sumliu nevű helyen, látomás után tudtára adta a királynak: addig nem tudják szentté avatni István királyt, amíg Salamont ki nem engedik a fogságból. „Bucan Sumliu” ugyan valószínűleg nem a somlóvásárhelyi apácakolostorral, hanem a Fejér megyében Polgárdi és Szabadbattyán között levő Bökénysomlyóval azonosítható, ám Somlóvásárhely említése nem idegen a 11. század történetétől. Amikor I. Géza király 1075-ben megalapította a garamszentbenedeki apátságot, megemlítette benne a tornai apátnőt; Somlóvásárhely pedig a Torna patak mellett fekszik: Apácatornának is hívták. Anjou Károly 1329-kelt oklevele szerint Szent István alapította ezt a kolostort. Czakó regénye érezteti Filiberta és a legendabeli Karitás személyazonosságát. Azt a kitalált elemet, hogy Salamont a remetenővé lett régi szerelme menti mega fogságból, már Fehér Tibor is felhasználta *Nyugtalan vér* című regényében.

A Szent Korona rejtélye

A regény a Szent Korona rejtélyét sem hagyja említés nélkül. Csomor Lajos mutatott rá arra, hogy a Korona alsó részének pártázatán a bizánci császárt, Dukasz Mihályt ábrázoló kép nem illik bele a keretbe, megformálását tekintve is eltér a „görög korona” más képeitől. Ezzel kapcsolatban gyakran idézik Révay Péter koronaőr, turóci főispán 1613-ban megjelent művét, mely szerint a koronán az Üdvözítő képmásával „ellenkező oldalon”¹² Szűz Mária képe is rajta lett volna. Czakó regénye szellemes választ ad az ellentmondásokra. Előbb szarkasztikus módon jellemzi Szünadénét, Géza korlátolt gondolkodású feleségét. Géza halála után az özvegy hasztalan várja, hogy László feleségül kérje. Dühében végül elhagyja az országot. Az ötvös az ő parancsára veszi le Szűz Mária képét a koronáról, és teszi rá Dukasz Mihály képmását. Az 1613-ban alkotó koronaőr munkájával kapcsolatban fontos szem előtt tartanunk: a koronát lepecsételt

12 Révay leírásában mindenesetre vannak ellentmondások: szerinte a koronán keresztény királyok és császárok láthatók. Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Ford. Kulcsár Péter. In *A Korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*. Szerk. Katona Tamás, bev.: Györfly György. Budapest, 1979, Magyar Helikon, 296–358, 343; lásd még Bertényi Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Bp., 1996, Kossuth.

ládában őrizték, a koronaőr nem láthatta, csak koronázáshoz kapcsolódó ünnepek alkalmával.¹³ Révayról felvetődik, hogy alkotó munkája során a képzetere támaszkodott, de akár olvasmányélményből is dolgozhatott. A regényben vázolt cselekmény ezzel a hipotézissel hozható összhangba.

Téli hadjárat

A krónikából tudjuk, hogy a trónja vesztett Salamon nomád harcosokkal együtt hadjáratot vezetett Bizánc ellen, és csapatával hóviharba került. Ebből következhet a regényíró újabb leleménye: Salamon tudatosan időzítette a hadjáratot télre, hogy a támadás a meglepetés erejével érvényesüljön. Hunyadi János és Zrínyi Miklós korából ismerjük a szokatlan évadra, télre időzített törökellenes hadjáratokat. A 11. századból is tudunk téli csatáról: Salamon és Géza hadai februárban csaptak össze Kemejnél. Géza tetterős fivére, László akkor külföldön tartózkodott, ez az alkalom ösztönözhetette Salamont és környezetét a szokatlan időben történő támadásra. Nincs kizárva, hogy máskor taktikai okból időzítettek éppen télre egy hadjáratot.

Fontos mellékszereplők. Részvét és megváltás

Már a krónikás hagyomány elbeszélését is izgalmassá teszi a békés Ernye és az ármányos Vid egymással ellentétes figuráinak szerepeltetése. Ők Salamon tanácsadói: mindketten elesnek a mogyoródi csatában. Czako meséje szerint az ellentmondás a király lelkében él: ezért tart maga mellett egymással ellentétes szellemű tanácsosokat. Vid és Ernye mintegy jelképezik a király személyiségének összetett voltát. Salamon lelkében a békétlenség és béke szembenállását szemlélteti egy meséből ismerős fordulat felidézése: a vörös és a kék láng harca.¹⁴ E regényrészben a környezet, a fényviszonyok leírása festi alá a király gondolatait, lelki vívódását. Salamon ingatagságát érezteti a regényben az ő gyerekkori beceneve: Szédibaba. Ez a furcsa név először Dávid herceg ajkáról hangzik el, majd a regény fontos fordulópontján újra találkozunk vele.

Vid a krónikának és a regénynek egyaránt ármányos figurája. A regényben azonban az ő szelíd ellenpólusát formázza jólelkű felesége, Piroska, a „virágok

13 Pálffy Géza: A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban. In „Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovich József. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1431-1444. 1434. <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Palffy.pdf>

14 Pl. *Szögekirály*. Cigány mesék. Sáfár Sándor gyűjtését feldolgozta Jékely Zoltán. <http://mek.niif.hu/00200/00241/00241.htm>; Csinos vitéz. In Kriza János: *Az álomlátó fiú*. Székely népmesék. <http://mek.oszk.hu/00200/00237/00237.htm>

királynője”.¹⁵ A mogyoródi csatát követő éjszaka ismeretlen támadók felgyújtják Vid bácskai házát, és az oltáson fáradozók összetapossák a virágoskertet. Mindez árnyalja a sötét-világos ellentétet: részvétet ébreszt a megölt ellenség és annak családja iránt.

A Salamonhoz jó szándékkal forduló karakterek közé tartozik anyja és Opos vitéz, akiket a krónikás hagyományból is ismerünk. A jóakarató személyek gyűrűjében a főhős sem tűnik annyira ellenszenvesnek. Az ő szerepeltetésük előrevetíti a történet kedvező végét: akit ennyien szeretnek, az olvasó várakozása szerint nem válhat igazán gonosszá.

A krónika szerint Salamonnal volt a börtönben egy bizonyos *Bokun fia Bodus*. A forrásban épp, hogy csak megemlített személy a regényben jelképes figurává válik: az árulás megjelenítője, akiben rossz hajlam munkálkodik. Salamonnal párhuzamba állítható, ugyanakkor az ő ellenpólusa is. Mindketten árulók lesznek, világi szemmel nézve mindketten „lecsúsznak”: Salamon királyból válik szegény füvesemberré, Bod nemesúrból lesz megcsonkított kényszermunkás. Salamon azonban eljut a megtérésig, a lelki békéig – testben is ép marad. Bod pedig még nem értette meg, hogy a „lelkét kéne előbb megszabadítani”.¹⁶

A regény fontos mellékszereplője egy kitalált személy, a „kerlési fiú”. A nomádok ellen vívott kerlési csatáról szóló krónikarész László hercegre irányítja az olvasó figyelmét: ő a hős, aki megmenti az elrabolt magyar lányt. Vajon mi játszódik le Salamon király lelkében, mikor mindenki a herceget ünnepli? Czakó regénye szerint Salamon irigy dühe egy szörnyű tettben csúcsosodik ki: megöl egy ártatlan, talán elmebeteg fiút, és elhozza a levágott fejét. A szinte mellékesen előadott történet később fontos szerepet kap. A király lelkében újra és újra feltűnik a „kerlési fiú” képe, de nem mint bosszúálló, lelket mardosó erinnyűsz, hanem mint a jóra intő égi pártfogó. Amikor Salamon már mindent elvesztett, ez a belső hang figyelmezteti: „egész életedet Isten áldásának záporában töltötted”.¹⁷ A regény további mellékszereplői szinte egyszerre a Magnificat énekébe fognak. Salamon elvesztette királyságát, többszörös hazaáruló. Ám eszébe jut mindaz, amiért hálásnak kell lennie: a szülei; a csaták, melyekből élve megmenekült. László, aki levághatta és hóhérekre adhatta volna, de nem tette. És a volt király elindul a megtérés útján.

A kortárs szerző, Konstanzi Bernold szerint a trónját vesztett Salamon 1087-ben elesett a görögök elleni csatában.¹⁸ A magyar krónikás hagyomány szerint azonban megmenekült a harcból, és szegénységben élt tovább. Pulában 1657-ben előkerült egy 1487-es okmány, mely szerint ott nyugodtak volna Szent

15 Czakó 2011, 52.

16 Czakó 2011, 349.

17 Czakó 2011, 281.

18 Konstanzi Bernod: Krónika. Ford. bev. jegyz. Rokay Péter. In *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006, Szegedi Középkorász Műhely, 205, 206.

Salamon magyar király földi maradványai.¹⁹ Czakó Gábor regénye ez utóbbi hagyományt dolgozza fel.

A regény címe – *Aranykapu* – is Pulába vezet. Ott áll a római kori *porta aurea*, a Sergiusok diadalíve, melyen a könyv szerint Salamon is áthalad. A kapun való átlépés jelkép is: a jó döntést, az üdvösség felé haladást is jelképezi.

Szédibaba az Adriánál

A megtérés ábrázolása tekinthető a regény csúcspontjának. Továbbra is magas szintet tart azonban, amikor bemutatja az Istennel és önmagával békére lelt Salamon életét, lelki harmóniáját. A felemelő líraiságon túl ez a rész is tartogat példát a leleményes forráshasználatra. Az Árpádok családfáját szemlélve kevés ember figyelmét ragadja meg I. Béla lánya, Zsófia, aki Ulrik krajnai és isztriai örgróf felesége lett. Ulrik halála után Magnus szász herceggel házasodott össze, Lüneburgban temették el.²⁰ Élete korábbi szakaszában, isztriai örgrófnéként azonban azon a vidéken élhetett, ahová később Salamon is eljutott a legenda szerint. A rablással vádolt remete felismeri unokatestvérét, de nem fedi fel rögtön saját kilétét. Mikor a hercegnő rákérdez: „Ki vagy?“, nem a saját nevén mutatkozik be, hanem gyerekkori becenevét mondja ki: „Szédibaba... Rókaszem hercegkisasszonynak jelentem tisztelettel, Szédibaba.”²¹

Az önazonosság kérdése régi témája az irodalomnak. Hősünk nem tartja magát azonosnak Salamonnal, a magyarok királyával. Régi becenevét azonban érvényesnek tartja, gyerekkori önmagát vállalja. A költő szavaival: „A kis kölyök, ki voltam, ma is él / s a felnőtten a bánat fojtogatja.” Kaffka Margit *Színek és évek* című regényében találkozunk egy önmagával meghasonlott emberrel: öntudatát már szinte elvesztve ő is gyerekkori becenevével jelöli magát. Gyerekkori játszótársnőjét is hajdani titkos nevén szólítja: „Én azt akarom, hogy Vulpaverga legyél még és én Rombertáró király!”²² Czakó regényhőse, Salamon nem elembeteg, de leszámolt életének egy korszakával. Az ő helyzetében a kevesek által ismert két név kimondása többet árul el kilétéről, mintha saját nevén mutatkozott volna be.

19 Petrovics István: A kétszer halt király. Pólai szent Salamon titka. In *Száz rejtély a magyar történelemből*. Főszerk. Halmos Ferenc, szerk. Katona Imre József. Budapest, 1994, Gesta Könyvkiadó, 34–35; Rokay Péter: Salamon és Póla. Újvidék, 199.

20 Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892, Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája, 144–156; Altaichi évkönyvek. Ford., bev., jegyz. Makk Ferenc. In *Írott források...*, i. m. 80; Hersfeldi Lampert: *Évkönyvek*. Ford., bev., jegyz. Thoroczky Gábor. In *Írott források...*, i. m. 104.

21 Czakó 2011, 304.

22 Kaffka Margit: *Színek és évek*. Bp., 1980, Szépirodalmi K., 187; A gyerekkorukról szóló rész i. m. 12–13.

Szemtől szemben

Kézai Simon műve szerint Salamon még egyszer feltűnt Fehérváron, amikor László alamizsnát osztott a szegényeknek. László észrevette unokafivérét, és kerestette, de hiába.²³ A forrást olvasva azt gondolhatnánk, hogy a volt királyt a nélkülözés hajtotta a koldusok közé. Czakó regénye másképp értelmezi a szöveget. Nála Salamon „a boldogságát jött elmondani Lászlónak”.²⁴ Salamon a koldusok közt sorban állva tapasztalja: „A király mindenkié. A koldusnak is jár belőle.” Salamon szeméi dicsérik Lászlót: „jól teszed, testvérem, ez a sok nyomorult átléphet rajtad, hogy életében egyszer úgy érezhesse, hogy Isten és Magyarország méltó és igazságos hozzá.”²⁵ Salamon lelkében már régen fölmerült, hogy Lászlónak kell átadnia a hatalmat. Hányatott élete során megérett benne: „A királyság belső állapot... Azért vett le az Úr Magyarország aranyos székéről, hogy megtalálhassam az igazi birtokot, amely az övé is, és az enyém is.”²⁶

Amikor a fehérvári találkozás jelenetéről gondolkodunk, vegyünk szemügyre egy sajátos, rejtélyes freskót a toronyhelyi templomból (Bántornya, Szlovénia)! A képek a 14. században készültek, Aquila János iskolája készítette őket. A Szent László életét ábrázoló képsorban láthatjuk a váradi templom építését, rajta a csatabárdos, szakálltalan, glóriás, ám korona nélküli alakkal, aki nyilván Szent László. A képsor egy későbbi jelenetén szakállas, glóriás alakot látunk, vele szemben pedig egy meztlábás, szőrruhás, szakálltalan embert. Az ő feje fölött is glória. Mindketten görbe botot tartanak a kezükben. A szőrruhás alak koronát nyújt a szakállas ember feje fölé. Kik lehetnek ők? Kerny Teréz a képet ismertette közli Czakó Gábor elméletét, aki szerint Salamon és László fehérvári találkozásáról volna itt szó. László nem visel királyi díszet, mert „alamizsnaosztáshoz öltözött”. Salamon pedig lélekben lemond a koronáról, és átadja Lászlónak a királyságot.²⁷

Gyógyító király

Középkori francia és angol királyok képességeként tartották számon, hogy érintésükre meggyógyulnak a görvélykórban (struma) szenvedők. Czakó a koldussá

23 Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János. Budapest, 1999, Osiris, 61. fejezet, 115. – A Dubnici krónikában és Mügelni Henriknél is feltűnik, hogy Salamon visszatért Fehérvárra. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Bp., 1899, Athenarum, 153, 445.

24 Czakó 2011, 11.

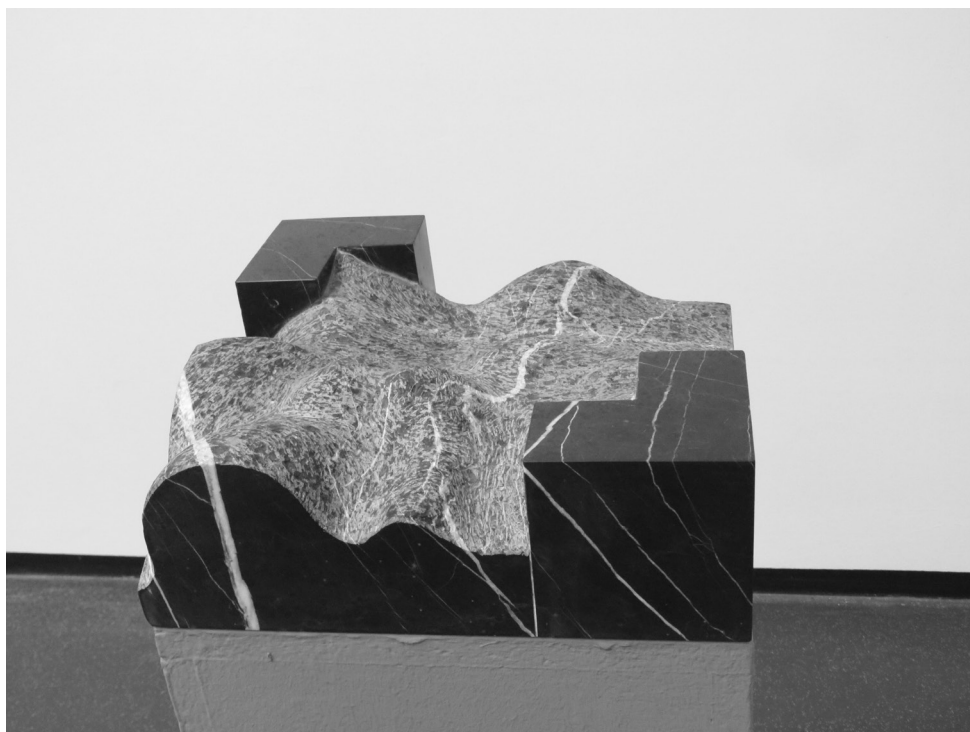
25 Czakó 2011, 10. 13.

26 Czakó 2011, 305, 306.

27 Kerny Teréz, Móser Zoltán: *Képet öltött az Ige*. Johannes Aquila freskói. Bp., 2010, Kairosz, 45, 52, 53.

lett magyar Salamon királyt ruházza fel ezzel a képességgel a regényhez kapcsolódó novellái egyikében. A beteg asszony harsányan szidalmazza a nyakát megérintő férfit. Mikor egyedül marad, a víz tükreben meglátja ép nyakát. A megtért Salamon úgy tesz jót, hogy nem vár köszönetet.²⁸

Czakó Gábor regényét méltatva az izgalmas cselekménybonyolítás, a líraiság, a néhol szelíd, másutt túlzott humor mellett fontos kiemelni, hogy a szerző bravúrosan kezeli a történelmi forrásokat. A képzelet és a régi világba magunkat beleélni tudás nemcsak a szépíró számára fontos: lényeges képesség egy történész számára is. Ha nem is vehetjük biztosra a regényben olvasott összes fordulat hitelességét, izgalmas ötletként, válaszlehetőségként kezelhetjük őket.

Farkas Ádám: Kibontott táj

28 Czakó 2011, 373–378.

Táj és talaj

Oravecz Imre: Kedves John. Levelek Kaliforniába

Budapest, 2020, Magvető Kiadó

„Minek ez a furcsa, zavaros és rövid átmenet nemlét és nemlét között? Minek a szenvedés, az öröm, a vágy, a remény, a jószág, a szépség és a szeretet? Minek minden, ha semmivé lesz? Miért fáj az eliramlott vagy elrontott élet? A magunké, a másé? Hol van, ami volt, ami soha nem lesz többé? Mire való ez az egész, ha olyan nyomtalanul eltűnik minden, mintha nem is lett volna?” – ezek banális és ezért megválaszolhatatlan kérdések. Szükséges-e egyáltalán, hogy direkt kimondva is elhangozzanak, mikor az egész életmű szavatol azért, hogy írójuk, Oravecz Imre komolyan és részletesen megválaszolta és – az olvasók örömeire – mind a mai napig válaszolja? 1995-ben, amikor a *Kedves John. Levelek Kaliforniába* című prózakötet megjelent, szerzője, az ismert és elismert költő már tudta és használta legfontosabb témáit. Még nem készült el a nagyszabású trilógia, *A rög gyermekei* regényfolyam, de már sajátja az a fajta realizmus, amiben „nincs minden eseménynek vagy kalandnak tanulsága, messzire kisugárzó értelme, sorsfordító jelentése vagy jelentősége” (ahogy ezt Kulcsár-Szabó Zoltán írja a fenti regényekről), de (illetve éppen ezért is) kell mindent, amit lehet rögzíteni, adatolni, szóvá tenni. Ugyanakkor az is igaz, amit szintén az idézett elemzésben olvashatunk, hogy szinte minden „kiszámíthatóan következik be... vagy legalábbis felmutatja a kiszámíthatóság attribútumát. Nem arról van szó, hogy... ne ütköznének bele jelentős számú véletlen, megjósolhatatlan, sorsfordító eseménybe, bal- vagy tűzesetbe, a természet szeszélyeibe, a történelem beavatkozásába és hasonlóba, de maga a regény a szerkeze-

tében is kicsit szkeptikusnak mutatkozik a kitérők, megszakítások, fordulatok jelentőségét illetően.” Tökéletesen ráolvashatók ezek a sorok a most újra kiadott naplórégényre, erre az 1987 és 1995 között keletkezett és akkor darabjaiban is megjelent nem fikciós Oravecz-szövegre. Mindez nem azt jelenti, hogy minden szükségképpen alakult úgy, ahogy alakult, nincs ilyesfajta végzetesség, ám az események láncolatának megértése és megélése egyidejűleg rettenetesen nehéz és ezzel együtt még teljesen lehetetlen is. Aki ezzel próbálkozik, az mindenképpen belebukik. Ha költőként teszi mindezt, abból a bukásból vers lesz, szöveg, kötet. Vagy álnapló, mint a *Kedves John*. Egy korszak, és benne egy ember hiteles, személyes, követhető története.

Oravecz személyes – mindenki személyes és mindenki másképp, de ez az Oravecz-féle abból a szempontból különleges, hogy itt most nem számolódik fel a szerző, ahogy felszámolódik sok más szövegben. Beazonosítható szereplőkkel dolgozik, még ha maga a címadás, ahogy az előszóban meg is magyarázza, nagyon is általános. (Az úgynevezett „Kedves John-levél” kifejezést az amerikai kultúrában a nők által írt szakítólevelekre használják.) Az episztola mint irodalmi forma nemcsak ahhoz szükséges, hogy valamiféleképpen egyben tartsa a szövegeket, Oravecz saját élettörténete mint keret mellett, de arról is tanúskodik, hogy kell a szerzőnek beszélgetőtárs, aki hallgat és reflektál, akinek érdemes szóvá tenni, elmagyarázni, megvilágítani ezt vagy azt, akitől figyelmet lehet kapni, akire tekintettel lehet lenni. Ha már annyi minden van figyelmen kívül

hagyva, és annyi mindenki hagyja figyelmen kívül az embert. A távoli barát, ahogy Mikes Kelemen fikciós leveleinek fikciós Édes Néném-je vagy a kétszáz évvel későbbi Cseh-Bereményi *Levél nővéremnek* Irénje azzal segít, hogy nem segíthet, nem avatkozhat közbe, de (elképzelt) jelenléte mégis mankó. Éppen ezért nem áll a napló kifejezés a kötetre, mert kezdettől fogva nyilvánosságra szánt szövegek ezek, sőt mi több, bizonyos részei, különösen a rendszerváltás politikai társadalmi eseményeinek taglalása, értékelése kifejezetten publicisztikák.

Oravecz maga azt írja, hogy „közvetlen, áttétel-nélküli, személyhez szóló” a kötet. Őszintesége az itt-ott tetten érhető modorosságaival együtt is üdítő. Nincs, nem is lehet mindenben igaza, mégis, mikor általánosan rákérdez valamire, miközben a sajátját kérdezi, úgy érzem: helyettem kérdez. A hazát faggatja, a (nem kisebb szó az előzőnél) szülőföldet faggatja, a közállapotokat vizsgálja, a személyes viszonyában bekövetkezett változásokat próbálja elemezni, megérteni vagy legalább elviselhetővé szublimálni. Ha az Oravecz-genomot keressük, a föld kifejezésben találunk rá. Akár a már soha vissza nem térő, általa is ősinek nevezett paraszti világról beszél, a föld köré szerveződő életet meséli el úgy, hogy a föld szimbólummá nő a szövegekben: a föld, mint táptalaj, amibe gyökerezni lehet, a föld mint rögök összessége. Amikor a *Kedves John* epizódjában élénk tárja személyes életének mozgásait, országok, sőt, kontinensek közötti vándorlásait, a tájak (emberek-kultúrák) közötti ingázását (mely ingázásokban mindig és mindenhol ott a vágy a megtelepedésre), a földről beszél. Földcsuszamlásokról és a mélyben működő tektonikai mozgásokról: amikor talajt veszít emberileg, vagy nem is talál szakmailag (ragyogó szöveg a József Attila-díjat 1989-ben visszautasító levél, ami *Díj* címmel szerepel a kötetben), amikor újra és újra próbálja, mert kell kezdenie az életét. „Eddig háromszor mentem el úgy a hazámból, hogy

nem jövök vissza. De mindháromszor visszaoldalgattam. Kétszer azért, mert inamba szállt a bátorságom, egyszer, utoljára meg azért, mert közbeszólt a történelem, és kihúzta alólam a talajt azzal, hogy váratlanul megszüntette az okokat, amiért világgá mentem, vagy legalábbis azok többségét.”

A kötet egészen végighúzódik, nem is annyira titkos vezérfonal, fiával, M-mel való kapcsolatának története, a magánéleti viharok és benne egy apa bűnei, hibái, mulasztásai, tévesztései és a megszakadó szülő-gyerek kapcsolat miatti fájdalom, ami a legerősebben és szinte helyreállíthatatlanul húzza ki a talajt a lába alól. A bőséges kortörténeti információk ellenére nem lehet csak költői tudósítások gyűjteményeként olvasni ezt a kötetet, mert ez a kötet: regény. Egy apa(fia)regény. Kérdései csak látszólag nyelvi kérdések: „hogyan építsem én a fiamban tovább azt, aminek az alapjait picit korábban megvettem? Hogyan hassak ösztönzőleg az anyanyelvi fejlődésére? Hogyan gazdagítsam a szókincsét? Hogyan serkentsem a mondatalkotását? Hogyan csiszoljam stílusérzékét?” És így folytatja: „Hogyan adjam át neki a szüleimtől, az ő nagyszüleitől kapott nyelvi örökséget? Hogyan mutassak jó példát szabatosásra, egyszerűsége, világosságra és érzékletességre? Hogyan szoktassam rá, hogy ne csak beszéljen, de mondjon is valamit?” A szövegrész lezárása is messze túlmutat a nyelvi kérdéseken, a tájon túl a talajra: „Hogyan fog emlékezni a szavam járására, ha már nem leszek? Hogyan melengeti meg szívét ennek vagy annak a kedvenc fordulatomnak az emléke? Hogyan lesz ő nyelvi kapocs köztem és az unokám közt, ha lesznek unokáim? Hogyan olvassam fel neki verseimet? Hogyan fogja megtélni a költészetet? És érdekli-e majd egyáltalán, amit csinálok? Vagy lesz-e igénye bármire, ami magyarul íródott?” (*Angol nap*).

Oravecz sokat kesereg, és ez a kesergés több is, kevesebb is egy ember panaszánál. A személyesből kibomlik valami álta-

lános. Anyja halálával kapcsolatban írja: „meghalt anyám, idén, hetvenegy éves korában. Falusi parasztasszony volt, úgynevezett egyszerű ember. Úgynevezett, mert nincsen egyszerű ember. Csak ember van, és e fajnak minden példánya halhatatlanul bonyolult.” Ez a bonyolultság és a bonyolultság tudottsága ellenére is megfejteni akarás teszi költőivé sok helyen a szöveget, és tartja végig irodalmi-nyelvi magasban ezeket a prózadarabokat. Más helyen gyerekkori önmagát idézve próbál helyére tenni egy sorsot, épp annak a nagyapának a sorsát, aki a családi narratíva szerint nem volt jó ember. „És attól fogva a nagyapám mindig velem volt. Nagyapa, apa, báty, barát, tanító, rokon egy személyben, mikor minék voltam éppen híján. Mindig bizton lehetett rá számítani. Vagy inkább én voltam vele. Mit vele voltam! Egyenesen ő voltam. Én éltem Windsorban. De nem hónapos szobában, mint hírllett. És részeges sem voltam, sem elhanyagolt, sem számkivetett. Még a régi

házban laktam, amelyet a feleségemmel, vagyis a nagyanyámmal béreltünk.”

Ez a „oravecki bonyolult” áll előttünk – másképp, mint a nagyívű 1972. szeptemberben és másképpen, mint a Szajlátkban, mégis azonos. „Hát nem különös, még mindig nem hagynak nyugodni a részletek, tovább élnek bennem, tőlem szinte függetlenül, és kényszerítenek, hogy foglalkozzam velük, kínoznak, gyötörnek a hogyanok és a miértetek, még most is, amikor a részletek összegén, az egészen már túl vagyok.” Azóta tudható, hogy – a magyar irodalom nagy-nagy szerencséjére – a szerző még egyáltalán nem volt túl mindenben, és így van ez ma is. A Magvető Kiadó elismerésre méltó vállalkozásának köszönhetően 2015-ben elindult Oravecki életműkiadás eddig megjelent és még következő darabjai mellett már új, készülő (próza)kötetről is érkeznek hírek. A monumentális életmű még korántsem monumentum, és ez maradjon is így, ameddig csak lehet.

Nagygéci Kovács József

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) kritikus, Erdőkertesen él.

A fehérterror gyilkosságai

Kóródi Máté: *Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tiszti különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról* (1919. augusztus 3. – 1921. október 23.)

Bp., 2020, Clio Intézet

Nemrég jelent meg Kóródi Máté könyve: *Adattár a Magyar Nemzeti Hadsereg tiszti különítményes csoportjai és más fegyveres szervek által elkövetett gyilkosságokról* (1919. augusztus 3. – 1921. október 23.). Ez a nagyon alapos kutatómunkával készült, hiánypótló adattár egyértelművé teszi, hogy a fehérterror a vörösterrorhoz hasonló kegyetlen gyilkosságok sorát követte el. A szerző – dokumentumokkal bizonyítottan – 680 gyilkosságot írt le, hozzátette azonban: a hiányosan meglevő, de nagyszámú adat alapján joggal feltételezhető, hogy az áldozatok száma az 1000-et is elérte.

A szerző a források és a szakirodalom alapos ismerete alapján írta meg tényfeltáró könyvét. A 680 esetet 57 oldalnyi terjedelemben mutatja be 31 oldalt kitevő szakirodalom jegyzék alapján, amire támaszkodva az érdeklődő olvasó is ellenőrizheti a leírtakat bizonyító adatokat. Ez annál is könnyebb, mert a kötet a felsorolt gyilkosságokkal kapcsolatban – táblázatba rendezve – a következő adatokat közli: 1. A meggyilkolt neve, életkora és foglalkozása. 2. A gyilkosság helye és ideje. 3. A gyilkosság módja. 4. A gyilkosságot végrehajtotta. 5. A gyilkosság elkövetésének rövid leírása. 6. Jegyzet. Ebben külön is megtalálható az adott gyilkosságra vonatkozó forrás- és szakirodalom megjelölése. A jegyzetből kiderül, hogy a szerző a gyilkosságokat több forrás alapján írta le. Az események, azok helyének ABC szerinti sorba rendezése alapján található meg a kötetben Abonytól Zalaegerszegig.

A felsorolt tények legfontosabb forrásai a korabeli halotti anyakönyvi bejegyzések, de például az ezekben említett „agyonlötöket” a szerző csak akkor sorolta a fe-

hérterror áldozatai közé, ha a levéltári források megerősítették, hogy az illetővel fegyveres alakulat tagja végzett. Kóródi áttekintette a nagymennyiségű szakirodalmat is, amit kellő forráskritikával fel tudott használni könyve összeállításakor. Támaszkodhatott dr. Váry Albert korabeli kutatásaira, aki a vörös uralom áldozatait felsoroló könyve után hozzálátott a fehérterror áldozatainak a felkutatásához, de ennek megjelentetése a Horthy-korszakban lehetetlen volt.

Külön kell szólni arról, hogy vannak, akik kétségbe vonják a leírt kegyetlenségeket. Őket cáfolja akaratlanul is Prónay Pál 1963-ban kiadott naplója, amelyben a szerző büszkén sorolja fel az általuk elkövetett rémtetteket. Ugyancsak fontosak azok a tanúk, akik túléltek a kínzásokat, és az elkövetők 1945 utáni felelősségre vonása idején tanúskodtak ellenük. E vallo-mások a legtöbb esetben a korabeli hírlapi tudósításokhoz hasonlóan a tényeket tárták fel. Ugyanakkor sok minden megtudható az egykori elkövetők vallomásaiból is. Természetesen minden esetben szükséges az alapos forráskritika.

A gyilkosságok rövid leírásaiból kiderül, hogy a magyar társadalom szemben álló csoportjait elvakult gyűlölet irányította. Ami viszont még ennél is szomorúbb, hogy ennek a százéves gyűlöletnek máig élő hatását a szemben álló felek napjaink politika ellentéteinek gyűlöletté fokozására használják.

A fehér különítményesek – a vörösök-höz hasonlóan – szinte minden áldozatukat kegyetlenül megkínózták, s ha ezt túléltek, következett az agyonlövés vagy akasztás. Így érthető, hogy – a halotti anya-

könyvek szerint – mintegy 100 áldozat kínzás, agyonverés következtében halt meg. Voltak azonban, akiket vízbe fojtottak (4 fő), emeletről dobtak le (4 fő), mozdony kazánjában égettek el (3 vagy 4 fő). Olyan is volt, akit lábainál fogva két ló farkához kötöttek, s a vágató paripák végül kettészakították. 18 fő meggyilkolásának módját nem sikerült kideríteni. Az őrző-gyűlölet elborzasztó példája a Jankovich-különítmény siófoki tevékenysége, amelynek tagjai az egyik meggyilkolt zsidó áldozat húsából pörköltet csináltak, amit kiéheztetett foglyokkal etettek meg, majd megmutatták nekik a megcsonkított holttestet, hogy lám: ebből etettek. Többen megőrültek, majd a „szokásos” kínzások után legtöbbször megölték. Ezt a történetet is két egymástól független szemtanú vallomásból lehet tudni. Az egyik 1919-ben, a másik 1948-ban hangzott el.

Akad, aki felvetette, hogy a „gyilkosság” túl erős megjelölés, hiszen itt „jogos megtorlásról” volt szó. Úgy gondolom, hogy a „jogos megtorlás” kifejezés eleve képtelenség. Rádásul a különítményesek még formális vizsgálatokat sem végeztek, s annak alapján gyilkoltak meg embereket, hogy az általuk felheccelt helyi lakosok közül a hozzájuk csatlakozók kiket minősítettek bűnösöknek. A települések élére állított direktóriumok tagjai általában az áldozatok közt voltak. Kétségtelen, a Kommun helyi vezetői közül többen is embertelen tettekre ragadtatták magukat, s a „most mi lettünk az urak” szellemében hatalmaskodtak. Ugyanakkor azok sem voltak kevesen, akik mindvégig emberségesen viselkedtek. Jó példa erre Tormay Cécilének a *Bujdosó könyvben* leírt története. Az író egy Szügy községi udvarházból új rejtekhelyre, a közeli Balassagyarmatra akar menni, de hogyan juthat át az ellenőrzésen? „Kispál János kertész, a helyi direktórium tagja vállalkozott rá, hogy besegít a városba. Mikor Szügy határához értünk, fegyveres katona állta el az utat. A szuronyát nekem szegezte. – Hová megy? Van igazolványa? Nincs? Mars vissza! –

Nem addig van á – mondta Kispál János önérzetesen. – Én kísérem, én pedig a direktórium tagja vagyok!” Erre a katona morgolódva, de átengedte őket. Egy idő után a „hatalmat gyakorló” direktórium tag így szólt az üldözött írónőhöz: „Megtiszteltem alássan, mit tetszik gondolni, nekem ugye nem lesz belőle bajom, ha megfordul? Mindig eszembe van ez, mert nem jó, ha az ember valamiről azt hiszi, hogy csak így lehet. Így is lehet, úgy is lehet. Legokosabb úgy cselekedni, hogy jó legyen, ha így is van, meg akkor is jó legyen, ha amúgy van.” Tormay nem válaszolt a kérdésre, de nagyon jó, hogy ezt a népi bölcselkedést lejegyezte. Az átlagember, a nép ugyanis történelmünk során leginkább azt tehette, hogy alkalmazkodott.

Mivel Kóródi Máté könyvében sem Szügy, sem Balassagyarmat nem szerepel, Kispál János valószínűleg túlélte a fehérterrort. Ahol viszont a különítményesek „rendet vágta”, a kispáljánosoknak sem volt irgalom.

A fehérterror egyik meghatározó alakulata, Prónay Pál százada 1919. augusztus 3-án kapott parancsot, hogy Szegedről vonuljon a Dunántúlra. Soós Károly a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke bizalmas parancsban közölte, hogy útközben csináljanak rendet, s a főkolomposokat statáriálisan végezzék ki. Prónay százada augusztus 5-én kezdte a „rendteremtést” Szatymazon, ahol 13 embert gyilkoltak meg, köztük egy 33 éves festőművésznőt, és a Nemzeti Hadsereg egy tizedesét, aki az eseményeket látva „gyilkos bandának” nevezte a különítményeseket, így ő lett a 13. áldozat. Prónay visszaemlékezésében azt sem titkolta el, hogy néhány „puha lelkű” tiszt megszökött a különítménytől. Azt hiszem, ez a tény magáért beszél.

Miután Horthy Miklós augusztus 9-én, Szegeden létrehozta a Nemzeti Hadsereg fővezérségét, augusztus 12-én Siófokra repült, s ott rendezte be főhadiszállását. 15-én pedig letette a hivatali esküt József főherceg előtt mint a magyarországi had-

erők fővezére. Ezekben a napokban Pró-
nay is Siófokra érkezett, s Horthy dicsé-
retől fellelkesülve folytatta „rendcsiná-
lását”. Marcaliban augusztus 28-án este 17
embert akasztatott fel, köztük Simon Jó-
zsef 27 éves katolikus papot, akit a társai-
nál is sokkal embertelenebb módon kí-
noztak meg. A fiatal káplán nem működött
együtt a kommunistákkal, de prédikációi-
ban a háború mielőbbi befejezését óhaj-
totta, majd lelkesedett a forradalomért,
a békéért s a jobbnak hitt világért. A buta
rosszakarók azonban ezt összemosták
a kommunizmussal. Ezzel az esettel egyéb-
ként a kötet nem foglalkozik, hiszen ter-
jedelmi okokból is lehetetlen volt, hogy
minden megtorló akciót részletesen is-
mertessen.

Kóródi könyvből az is megtudható,
hogy a főhadiszállásnak helyet adó Sió-
fokon legkevesebb 60 embert gyilkoltak
meg. Augusztus 26-án este a különítmé-
nyes tisztek éjfél utánig mulattak, majd
a foglyokat őrző magtárhoz mentek, ahol
Prónay jelentést tett a velük levő Horthy-
nak. A fővezér válaszában azt mondta
„még a csiráját is ki kell írtani”. Prónay az
egyik fogolyra külön is rákérdezett, mire
Horthy: „azt is közéjük kell dobní”. Ez-
után a 41 foglyot a tabi kanyarba vitték,
ott megásatták velük a sírjukat, majd szu-
ronyokkal, puskatussal és lövésekkel le-
gyilkolták őket. Egy őrnek sikerült az egyik
foglyot elszöktetnie.

A könyvből megismerhetők a Héjjas-kü-
lönítmény tettei is, amelyeket napjainkban
egyesek „rendfenntartó” tevékenységnek
akarnak beállítani. Orgovány környékén
1919. szeptember 23. és november 18. kö-
zött 18 embert öltek meg. A gyilkosságok-
ban és kínzásokban meghatározó szerepe
volt Francia Kiss Mihály tiszthelyettes-
nek, aki pl. társaival a nov. 18-án meggyil-
kolt három embernek kiszúrta a szemét,
levágta a fülét, s csak ezután következett
az akasztás. 1919. november 20-án a Héjjas-
különítmény betört a kecskeméti fogház-
ba, s onnan 33 vizsgálati fogságban levő
őrizettest vitt el, köztük nem csak kommu-

nista gyanúsítottakat. Kivitték őket a Dö-
mötör-tanyához, ahol Héjjas Iván és Rád
Árpád főhadnagyok felbujtására mind-
egyiket agyonlőtték, így dr. Buday Dezső
jogakadémiai tanárt, Babits Mihály unoka-
testvérét is. Ezen kívül a Héjjas-különítmény
Kecskeméten még 27 gyilkosságot köve-
tett el. A már említett Francia Kiss Mihály-
lyal ellentétben, aki a gyilkosságok lelkes
elkövetője volt, Héjjas Iván ezekben alig
vett részt. Viszont az általa vezetett „fél-
katonai” alakulatnak ő volt a parancsnoka,
s a gyilkosságokat az ő utasítására vagy
vele egyetértésben követték el. Egy gyilkos-
ságát említi meg a könyv: 1920. február
20-án Kecskeméten őrizetbe vettek egy
repülő főhadnagyot, aki a Vörös Hadsereg
kötelékében felderítő repüléseket végzett.
Héjjas még aznap bement a rendőrségi
fogdába, és agyonlőtte.

A fehérterrortól szólva – nagyon helye-
sen – ismerteti a könyv azt az antiszemita
hecckampányt, amivel a különítménye-
sek több esetben is kiprovokálták a zsidók
elleni pogromokat. Ez történt Diszelben,
ahol helyi lakosok egy csoportja kilenc em-
bert gyilkolt meg kegyetlen módon, köz-
tük – nagy összeg kizsaratlása után – egy
családot: férjet, annak testvérét, feleségét
és felnőtt fiát. Menekülő 18 éves lányukat
„csak” megerőszkolták. Dunaföldváron
egy hírhedt társaság: gr. Salm Hermann,
Héjjas Iván, Bibó Dénes, Prónay Pál, Mura-
közi Ferenc és Léderer Gusztáv a Központi
Szálló zsidó tulajdonosát tervezték fel-
akasztani, de megfelelő összeg ellenében
elengedték. Ozorán Prónay különítmé-
nyesei „Kiszórni a zsidókat” feliratú pla-
kátokat raktak ki. Erre egy csoport gyil-
kolni kezdte a szerencsétleneket, mire az
egyik szemtanú a községházára sietett
jelenteni a látottakat, de Prónay – amikor
ez a tudomására jutott – megölette az ok-
vetetlenkedő parasztagdát is. Solton és
környékén a Héjjas-különítmény néhány
tagja elhatározta, hogy megbünteti a haza-
fiatlan zsidókat. Mások a tanyákon elbúj-
takat kutatták fel. Itt szintén Francia Kiss
Mihály „szorgoskodott”. Nyolc embert

gyilkoltak le, négyet kézzel fojtva meg, a másik négyet pedig karddal és puska-tussal kaszabolták és verték halálra. Tapolcán egy lerészegedett társaság zsidóellenes nótákat gajdolvá fosztogatni kezdte a zsidók házait, aminek hírére a szomszéd falvakból is bejöttek, s az általános fosztogatás másnap hajnalig tartott. A szegény-letes történetnek a tetemes kár mellett két halálos áldozata is volt. Jellemző a különítményesek antiszemizmusára, hogy két zsidó származású földbirtokost is meggyilkoltak, nyilvánvalóan nem a proletárdiktatúrában játszott szerepük miatt: gróf Móricot Jakabszálláson, illetve dr. Tószegi-Freund Albertet Fonyód-Alsóbélatelepen. Utóbbi esetében kétszer is elszakadt a kötél, de a gyilkosok a jelen levő feleség rimánkodása ellenére, Bibó Dénes hadnagy utasítására harmadszorra is felakasztották.

Budapesten – Horthy 1919. november 16-ai bevonulása után – ugyancsak vadásztak a zsidó-kommunistákra. Bibó Dénes egy „eljárás” során négy ilyen fiatalat kínzott halálra, egy közülük 18 éves, egy pedig annál is fiatalabb volt. A hajtvadászat olyan méreteket öltött, hogy egy fiatal különítményes 1920 júliusában támadást szervezett a Club kávéházba járó „hazafiatlan gondolkodású” zsidók kiűzésére. Este 10 körül rontottak be a kávéházba és „Üsd a zsidót” felkiáltással – botokkal, székekkel, derékszíjakkal stb. – verni kezdték az ott levőket. Egy menekülőt szíven szúrtak, másikat az utcán lötték le. Sokakat megsebesítettek, s a berendezésben több ezer koronás kárt okoztak.

A különítményesek fővárosi garázdálkodása már-már a kormány konszolidációs politikáját veszélyeztette, s a hatalom kénytelen volt fellépni az egyre tűrhetlenebbé váló „kilengések” ellen. Az intézkedések során azonban két rendőrt is meggyilkoltak. 1920 szeptemberében egy utcán duhajkodó tiszt leszurta az intézkedni akaró rendőr altisztet. November 9-én késő este néhány fiatal rátámad egy zsidó járókelőre, s a segítségére siető rendőrtisztet egyikük lelőtte. Ez már a Teleki-

kormány számára is tűrhetetlen volt, ezért másnap, 1920. november 10-én rendőri és katonai alakulatokkal megszállták a különítményesek Britannia Szállóban levő központját, valamint a felügyeletük alatt álló Ehmann-telepet, s mindkettőt felszámolták. Ezt követően megszűntek az ún. utcai gyilkosságok. A könyv felsorol három későbbi halálesetet, de ezek a korábban kapott súlyos verések hatására következtek be.

Közel egy év szünet után az Ostenburg-különítmény tagjai újabb gyilkosságokat követtek el. Ők voltak, akik – többek közt – 1920. február 17-én meggyilkolták Somogyi Bélát, a *Népszava* főszerkesztőjét és az őt kísérő Bacsó Bélát. 1921. október 23-án viszont Ostenburg-Moravek Gyula IV. Károly király második visszatérési kísérletének támogatójaként különítményével részt vett a budaörsi csatában, ahol megütközött a kormányzó oldalán harcoló, orvostanhallgatókból álló előőrssel. Közülük kilencet – részben sebesülten – foglyul ejtettek, majd terrorista múltjuknak megfelelően agyonverték, leszúrták, lelőtték őket.

1921. november 3-án Horthy Miklós kormányzó kegyelemben részesítette a fehérterror fegyvereseit, akiket így a „hazafias felbuzdulásból” elkövetett törvénytelen-ségeikért, azaz bűncselekményeikért, gyilkosságokért nem lehetett felelősségre vonni.

A fehérterror gyilkosságait gyakran hasonlítják össze a megelőző vörösterrorral. Mint írtam, mindkettő egyformán kegyetlen volt. Egy jelentős különbség azonban akad. A vörösök az ellenük folyamatosan tapasztalható szervezkedéseket, sztrájkokat, felkeléseket igyekeztek elfojtani. A fehérek azonban nemcsak erőszak nélkül jutottak hatalomra, de azt követően is csak elvétve ütköztek jelentéktelen ellenállásba. A fehérterror tehát nem a hatalom megszerzése vagy megtartása érdekében alkalmazták, csupán bosszúálló megtorlasként, de annál alaposabban. S így a fehérterrorral győzedelmeskedő, tehát a szélsőségeseket megerősítő ellenforradalom következtében nem jöhetett létre egy olyan

reformkonzervatív rendszer, amely a magyar társadalmi és politikai élet régen esedékes korszerűsítését megvalósíthatta volna.

Kóródi Máté könyve egy nagyon alapos forrásfeltáró munka, amelyre a napjainkat meghatározó, szélsőségesen elfogult nézetek küzdelme idején nagyon nagy szükség van. A fehérterror tagadó, elvakult vélemények ugyanis semmivé válnak a könyv által feltárt tényekkel szembesítve. Végre a tények alapján nézhetünk szembe 20. századi történelmünk mélypontjával, a vörös-, illetve a fehérterror időszakával, s a történetek ismeretében foghatunk hozzá a kölcsönös megbékélés, kiengesztelődés megteremtéséhez. Meg kell békülni a múltunkkal, s tudomásul kell venni, hogy mind a baloldali, mind a jobboldali értékek, törekvések nemzeti történelmünk meghatározó részei. Ugyanakkor szégyenletesnek kell tartanunk a mindkét oldali

szélsőségeket, tehát a vörösterroret és a fehérterrorot is. József Attila gondolata nyomán az őseink által vívott harcot békévé kellene oldania az emlékezésnek. Ezt szolgálhatta volna a vörös-, és fehérterror századik évfordulóján a mindkét oldali áldozatok számára állított közös emlékmű. Sokakat azonban ennek még a gondolata is felháborít, így az egymást állandóan heccelő politikai ellenfelek gyűlölködő küzdelme tovább mérgezi a nemzet mindennapjait. Ezért a gyakran emlegetett nemzeti együttműködés csak látszat marad, pedig a sikeres magyar jövő érdekében egy valódi nemzeti összefogásra lenne szükség. Ennek megvalósulását segíthetik elő az olyan fontos könyvek, mint Kóródi Mátéé, amelyek a száz évvel ezelőtti történelmünk tényeit feltárva, az akkori eseményeket a napi politika világából a tények erejével a múltba, a megbékélő emlékezésbe helyezik.

Salamon Konrád

SALAMON KONRÁD (1941) történész, az MTA doktora.

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.

Muszkák, policájok, vörös karszalagosok a hatalom szolgálatában

Máthé Áron: *Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben*

Budapest, 2020, Jaffa Kiadó

A Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte 1944 augusztusától, tehát attól a pillanattól kezdve, hogy az ország hadműveleti területté vált, támadás volt az élet, a vagyron, az alapvető emberi és polgári jogok ellen. A szovjet megszállás, az eufemisztikus szóhasználat szerinti „felszabadítás” politikai és társadalmi szinten is bizonyos kettősséget hordozott magában. Az iszonyatos erőszakhullámokat és pusztítást hozó háború végén a „megfáradt” társadalomban egyfelől megfogalmazódott egy természetes igény a békés élet normalizálására, másfelől viszont a kollektív tudatba beleívódott a fizikai erőszak mint – ha nem is legitim, de talán a hatalomgyakorlás velejárájaként értelmezett – elintézési mód. Az uralomváltás kezdeti hónapjait a hatalom szempontjából is kettősség jellemezte, amennyiben az ország szovjetizálása során a megszálló erők egyrészt a kommunista funkcionáriusok és szimpatizánsok hatalomba juttatására, másrészt vélt vagy valós ellenfeleik eltávolítására törekedtek. Máthé Áron történész, szociológus, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettesének tavaly megjelent monográfiája (*Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben*) ebbe a zavaros időszakba enged betekintést, az erőszakszervezetek feletti irányításért folyó harc kezdeteibe, amely harc előfeltétele volt a kommunista gyakorlat szerinti „népi demokratikus forradalom” kiteljesedésének, valójában

„Most már nemcsak politikailag, de államhatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének.”

(Vas Zoltán)

a politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi erők feletti teljes kontrollnak.

„Ahogy az emberek a pincékből és óvóhelyekről és tanyákról előjöttek, már látták a rendőrt, csak más formájút. A plakátok elborították a házakat, amiért eddig súlyos büntetés, esetleg akasztófa járt, a kommunista jelszavak, programok és jelvények a falakról és a kerítésekről az arcukba ordítottak, a városházán már intézkedett az új vezetőség, az orosz parancsnokság kihirdette, hogy mettől meddig szabad az utcán tartózkodni, és a Vörös Hadsereg által kibocsátott pénzt el kell fogadni. A felszabadult lakosság mintha rossz álomból ébredne, kábultan és zavarodottan illeszkedett bele abba az életformába, amit állandó ismétléssel, egyre jobb kedvvel demokráciának neveztek.”

A népi író és parasztpárti politikus Kovács Imre szavai érzékletesen festik le az ország általános állapotát. A közhatalom legfőbb szervévé fokozatosan a rendőrség lépett elő, a szerző által tárgyalt időszakban azonban meghatározó volt a helyi, ideiglenes rendfenntartó karhatalom, közkeletű nevén „polic/policáj” szerepe. A kollektív történelmi emlékezetben erőteljesebben maradt fenn az a fogalom – a malenkij robot –, amellyel a megszálló erők kezdeményezésére vagy bábáskodása mellett létrejött „karszalagos” alakulatok tevékenysége szorosan összekapcsolódott. Százezrek nemre és korra való tekintet nélküli szovjet fogságba való elhurcolása

nehezen lett volna megvalósítható e helyi szervek közreműködése nélkül. A policok a deportálási folyamat első szakaszának tevékeny résztvevői voltak: összeszedték és a települési gyűjtőhelyre kísérték a „kis munkára” küldendő lakosokat. Rajtuk kívül a szerző a megszálló erőkkel való helyi kollaboráció további két formájával foglalkozik. Egyéni együttműködési forma volt a „muszkavezetők” tevékenysége, akik főként az orosz (vagy egyéb szláv) nyelvben való jártasságuk, illetve helyismeretük révén álltak a szovjetek rendelkezésére. A kollektív együttműködést a deportáló bizottságok példázzák, a helyi adminisztráció tagjai, akik a deportálandók névjegyzékének összeállításában, adott esetben módosításában, illetve kihirdetésében részt vettek. Bár az elhurcolás alapja elvileg a németiség jóvátételi munkára való mozgósítása volt, a listák összeállítása bőségesen adott alkalmat visszaélésekre. A kötet számos példát hoz a személyes vagy akár politikai alapú helyi érdekellentétek, sértettségek, de egyes települések közötti feszültségek jelentőségére, amelyek adott esetben befolyásolták, ki számított németnek. A szerző ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a helyi hatóságok a fegyveres kényszer miatt sok esetben elkerülhetetlennek ítélték a szovjetekkel való együttműködést, és gyakran – több-kevesebb sikerrel – igyekeztek mentesítéseket eszközölni akár ifjúkommunista igazolványok kibocsátásával, akár az összeállított névjegyzék aláírásának megtagadásával.

A kötet egyik hangsúlyos kérdése a karszalagos alakulatok, a muszkavezetők, a tolmácsok személyi összetétele. Máthé több példát hoz az „átöltözésre”, a „leveti a zöld inget, felveszi a piros karszalagot, és ő lesz a legnagyobb kommunista” – attitűd megjelenésére, vagyis arra, hogy a vörös karszalagosok között korábbi nyilasok is akadtak, ahogyan egykori üldözöttek (zsidók és munkaszolgálatosok) is, akiknek a retorziós érzéseire érthető módon támaszkodhatott az új hatalom. A legfon-

tosabb elvárás azonban mégiscsak a politikai megbízhatóság, bizonyos „baloldaliság” volt. A szerző idézőjelben használja a fogalmat, amely a kisebb településeken gyakran nem volt több pusztá címkenél, melyet a helyi viszonyrendszer (sógor/haragos), a személyes tapasztalatok, az addig fennálló rend iránti ellenszenv, esetleg az egyéni meggyőződés formált. Ezzel szemben a nagyobb városokban a karhatalmi alakulatok irányításáért folyó harc sokkal tudatosabban ment végbe.

Külön fejezetet szentel az országszerte sok esetben öntevékenyen megalakuló, ám az új karhatalommal gyakran teljesen egybemosódó R-Gárda tevékenységének, amely a kommunista párt hegemoniáját volt hivatva biztosítani. Az uralomváltás időszakában a párt mintegy magánhad-seregeként ténykedő gárda a fizikai erőszaktól, adott esetben gyilkosságtól sem riadt vissza annak érdekében, hogy a vélt vagy valós politikai ellenfeleket, a megbízhatatlannak ítélt polgárokat eltávolítsa az útból. Bár a későbbiekben az R-Gárda jelentős szerepet játszott a kékcédulás választások, illetve a két munkáspárt „egyesülésének” lebonyolításában, utóbb a Rákosi-féle pártvezetés nehezen ellenőrizhetőnek ítélte tevékenységét és fokozatos felszámolása mellett döntött, ugyanúgy, ahogy a baloldali szektás elhajlásként értelmezett, sok esetben szintén erőszakos, a marxizmus értő tudását nélkülöző „prolidikis” (az azonnali proletárdiktatúrában hívő) irányzatot is igyekezett a párt felügyelete alá vonni.

Az uralomváltás időszakában működő ideiglenes karhatalmi osztagok másik példaként hivatkozik a szerző a Miskolcon és környékén 1944 szeptemberében megalakult MOKAN Komité (Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja) tevékenységére, hangsúlyozva azonban, hogy – ellentétben az R-Gárdával –, a MOKAN eredetileg egy széles körű németellenes összefogáson alapult elsősorban azzal a céllal, hogy megakadályozza a diósgyőri vasgár elpusztítását, és lehetőség szerint

minimalizálja a várost ért károkat a front átvonulása idején. Más kérdés, hogy a háború utáni közhatalom megszerzése is célként fogalmazódott meg, így a MOKAN-tagok jelentős szerepet játszottak a kommunista párt szervezeteinek megalakításában és a helyi közigazgatás megszervezésében, sokan közülük pedig betagozódtak a kialakuló új államrendőrségbe.

Bár a kötet bevallott szándéka szerint a karszalagos alakulatok történetével a trianoni határokon belül foglalkozik, a szerző Kolozsvár esetében kivételt tesz. Az erdélyi magyar közélet fővárosa ugyanis egyedülálló volt abban a tekintetben, hogy a tárgyalt időszakban itt szovjet támogatással létrejöhett magyar karhatalom. A magyar polgári politikusokat, a helyi szociáldemokratákat, a szakszervezeteket a németellenesség hozta közös platformra, a helyi kommunistákra pedig olyan megfontolásból támaszkodtak, hogy ők majd könnyebben találják meg a hangot a megszálló szovjet erőkkal. A részletesen kifejtett kolozsvári események kapcsán a szerző hangsúlyozza a Szovjetunió hatalmi politikájának „húzd meg, ereszd meg” taktikáját, amely a román kommunista diktatúra bevezetése érdekében az erdélyi magyarság bizonyos önrendelkezéssel kapcsolatos ábrándjait vagy éppen a sovinizta

román bosszú rémképét éppúgy kihasználta, ahogyan a másik oldalon a független, magyar Erdély gondolatát.

Máthé Áron kötete hiánypótló. 1944–45 kaotikus időszakát veszi górcső alá, a helyi közigazgatás, a reguláris rendfenntartó szervek összeomlásának, az uralomváltásnak a zűrzavaros időszakát, azt a folyamatot, ahogyan országszerte még a frontvonalak árnyékában megalakultak a helyi, kommunista irányítás alatt álló karhatalmi erők, amelyekre a későbbi rendőrségi állomány is részben támaszkodhatott, s amelyek a „proletárforradalomba” való átmenetet voltak hivatva biztosítani. A kötet széles körű forrásanyagra támaszkodva teszi a laikusok számára is érthetővé ezt a folyamatot, érzékletesen ábrázolja a fegyveres csoportok létrejöttének körülményeit, azok működését, illetve összetételét. Számos példával szemlélteti a muszkavezetők, a policok egyéni törekvéseinek, politikai motivációinak, tapasztalatainak, érdekeinek befolyását is, nem tévesztve szem elől, hogy az ország szovjetizálása a megszállás pillanatától elkezdődött, hangsúlyozva azonban, hogy bár az átállás természetesen önmagától beindult, az épülő kommunista diktatúra alapjainak lerakásában fontos szerep jutott a vörös karszalagnak.

Spišák Monika

SPIŠÁK MONIKA (1979) történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának külsős tudományos kutatója, szakterülete a Kádár-kor, ezen belül az 1956-os forradalmat követő megtorlás.